

**ERZURUM İLİNDEKİ YERLEŞME
ADLARINDA COĞRAFYANIN ETKİSİ**

Esin BİRDİR

**Yüksek Lisans Tezi
Coğrafya Anabilim Dalı
Prof. Dr. Saliha KODAY**

2016

Her Hakkı Saklıdır

**ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
COĞRAFYA ANABİLİM DALI**

Esin BİRDİR

**ERZURUM İLİNDEKİ YERLEŞME ADLARINDA
COĞRAFYANIN ETKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Saliha KODAY**

ERZURUM - 2016

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Salih Kocay danışmanlığında, Esin Bircan tarafından hazırlanan
bu çalışma 14 / 01 / 2016 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından. Coğrafya (Tarihçe)
Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan Prof. Dr. Salih Kocay İmza: [Signature]

Jüri Üyesi Yrd. Doç. Dr. Zeynep Zamanlı İmza: [Signature]

Jüri Üyesi Yrd. Doç. Dr. Alperen KAYSERİ İmza: [Signature]

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. / /

Prof. Dr. Mustafa YILDIRIM
Enstitü Müdürü

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

TEZ BEYAN FORMU

...../...../20....

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum "Lisansüstü İnceleme Tezinde Çalışmamın Etik" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

- ☒ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
☐ Tezimin/Raporum sadece Atatürk Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
☐ Tezimin/Raporumun yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

[Tarih ve İmza]

[Öğrencinin Adı Soyadı]

18.01.2016

İsmail BİRİK
[İmza]

İÇİNDEKİLER

ÖZET	III
ABSTRACT.....	IV
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ	V
TABLolar DİZİNİ.....	VI
GRAFİKLER DİZİNİ.....	VIII
HARİTALAR DİZİNİ	IX
FOTOĞRAFLAR DİZİNİ	X
ÖNSÖZ	XII

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMA SAHASININ YERİ VE SINIRLARI.....	1
II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ.....	4
III. ARAŞTIRMA SAHASIYLA İLGİLİ DAHA ÖNCE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR	5

BİRİNCİ BÖLÜM

ERZURUM İLİNİN COĞRAFYASI

1.1. FİZİKİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ VE ETKİLERİ	10
1.1.1. Jeomorfolojik Özellikleri	10
1.1.1.1. Dağlar.....	13
1.1.1.2. Ovalar.....	15
1.1.1.3. Platolar	18
1.1.1.4. Vadiler	19
1.1.2. İklim Özellikleri	21
1.1.2.1. Sıcaklık	24
1.1.2.2. Yağış	26
1.1.2.3. Basınç ve Rüzgarlar	27
1.1.3. Hidrografik Özellikler	28
1.1.4. Toprak Özellikleri	30
1.1.5. Bitki Örtüsü Özellikleri	31
1.2. BEŞERİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ VE ETKİLERİ	33

1.2.1. Nüfus Özellikleri	33
1.2.1.1. Nüfusun Cinsiyet ve Yaş Yapısı	38
1.2.1.2. Nüfusun Eğitim Durumu	41
1.2.1.3. Nüfus Hareketleri (Göç)	43

İKİNCİ BÖLÜM

ERZURUM İLİNDEKİ YERLEŞME ADLARINDA COĞRAFYANIN ETKİSİ

2.1. ERZURUM’UN TARİHİ GELİŞİMİ	45
2.2. ERZURUM’DA YERLEŞME ADLARI	52
2.2.1. Erzurum Adının Anlamı	57
2.2.2. Erzurum’da İlçe Yerleşmelerinin Adı	62
2.2.3. Erzurum’ da Köy Yerleşmelerinin Adı	88
2.2.3.1. Adını Topoğrafik Özelliklerden Alan Köyler.....	89
2.2.3.2. Adını Litolojik Özelliklerden Alan Köyler.....	101
2.2.3.3. Adını Hidrografik Özelliklerden Alan Köyler(Hidronimi)	107
2.2.3.4. Adlarını Klimatolojik Özelliklerden Alan Köyler	117
2.2.3.5. Adını Fitolojik Özelliklerden Alan Köyler	119
2.2.3.6. Adını Zoolojik Özelliklerden Alan Köyler	126
2.2.3.7. Adlarını İnsanlardan ve İnsanlarla İlgili Unsurlardan Alan Köyler	130
2.2.3.8. Adını Dönemlik ya da Daimi Yerleşmelerden Alan Köyler.....	143
2.2.3.9. Adını Ulaşım İlgili Özelliklerden Alan Köyler	155
2.2.3.10. Adını Yemek ve Yiyeceklerden Alan Köyler	156
2.2.3.11. Adını Renklerden Alan Köyler	158
2.2.3.12. Adını Eşya ve Aletlerden Alan Köyler	161
SONUÇ	163
KAYNAKÇA	164
ÖZGEÇMİŞ	177

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****ERZURUM İLİNDEKİ YERLEŞME ADLARINDA COĞRAFYANIN ETKİSİ****Esin BİRDİR****Tez Danışmanı: Prof. Dr. Saliha KODAY****2016, 177 sayfa****Jüri: Prof. Dr. Saliha KODAY****Yrd. Doç. Dr. Cemal SEVİNDİ****Yrd. Doç. Dr. Alperen KAYSERİLİ**

Bu tezin amacı, Erzurum ilindeki yerleşme adlarının verilmesinde etkili olan unsurları belirleyerek, insan ve mekan arasındaki karşılıklı etkileşimin yer adlarına yansımalarını tespit edebilmektir.

İnsanlar yaşama alanlarından hem etkilenip hem de o alanı etkiledikleri için yer adları; coğrafyadan, tarihten, ekonomiden ve siyasetten izler taşır. Bu nedenle yer adları, bir yer hakkında genel bilgiye ihtiyaç duyulduğunda, ilk bakılacak kaynaklar arasındadır. Bu bakımdan Anadolu sahip olduğu zengin tarihi ve coğrafyası ile yer adları konusunda güzel örneklerle doludur. Araştırmada, Anadolu'nun doğusunda yer alan Erzurum ilindeki yerleşme adlarını inceleyerek bu çevrenin coğrafi özelliklerinin ve zengin geçmişinin yerleşme adlarındaki etkisi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Çalışma Erzurum ilinin adı da dahil olmak üzere toplam 987 (20 ilçe ve 966 köy) yerleşme adı incelenerek, bu yerleşme adlarının anlamları ile bu adların verilmesinde etkili olan faktörler ayrı ayrı tespit edilerek, elde edilen bilgiler kaynaklarıyla beraber sunulmaya çalışılmıştır.

Araştırma sonucunda, Erzurum'un dağlık ve engebeli arazisinden, zengin yer altı ve yerüstü kaynaklarından, beşeri ve ekonomik faaliyetlerden kaynağını alan yerleşme adlarında coğrafi faktörlerin etkisi olduğu görülmektedir. Ayrıca geçmişte çok sayıda milletin, farklı dönemlerde egemenlik kurduğu bu alandaki tarihi kalıntılardan, ören yerlerinden ve kalelerden adını alan çok sayıda yerleşme adında da tarihi kaynaklardan ilham alındığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Coğrafya, Yerleşme Adları, Erzurum.

ABSTRACT

MASTER THESIS

**THE GEOGRAPHICAL EFFECTS ON SETTLEMENT'S NAMES IN THE
CITY OF ERZURUM**

Esin BİRDİR

Advisor: Prof. Dr. Saliha KODAY

2016, Pages: 177

Jury: Prof. Dr. Saliha KODAY

Assist. Prof. Dr. Cemal SEVİNDİ

Assist. Prof. Dr. Alperen KAYSERİLİ

The aim of preparing this thesis is; to determine the elements which became effective when giving names to those places where people have settled, like villages, towns etc...to find out the geographical relations between the names and the places.to explore the mutual influence between the people and the places.

They live. In fact place's names tell much about their location, history and politics, as people are both affect and being affected by the places they live in.Fort his reason, the names are the most important sources to get general information about that city, town or village.

Anatolia is full of beautiful examples of city, town or village names. Because many cultures and civilizations left ruins castles, cities and mahy other evidences through the history. The geographical situation of Anatolia (the location, the mountains, rivers, forests, lakes...) inspired people to give those names to the places they have lived.

In my study I have investigated nearly twenty towns' and vilages' names induding the name of the city of Erzurum. I have tried to find out the meanings of them and the stories of them. According to my studies, it is almost certain that the villages and towns in Erzurum took them names from the mountainous and hilly location of the city, on and under ground natural sources, fruitful fieldes, agriculture and stockbreeding in the area. I have also seen that the ancient cities, ancient ruins and castles etc. Inspired people to give names to those places.

Key Words: Geography, names of places, the city of Erzurum.

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

ADNKS	: Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi
Aş.	: Aşağı
DiE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
Ed.	: Editör
Enst.	: Enstitü
Fak.	: Fakülte
H.G.K	: Harita Genel Komutanlığı
Km	: Kilometre
km²	: Kilometre kare
Mrk.	: Merkez
m	: Metre
m²	: Metre kare
mb	: Milibar
mm	: Mili metre
No	: Numara
s.	: Sayfa
TÜİK	: Türkiye İstatistik Kurumu
Üniv.	: Üniversite
vs.	: Ve sayılamayan
Yay.	: Yayınları
Ykr.	: Yukarı
%	: Yüzde
‰	: Binde
°	: Derece
'	: Dakika
°C	: Santigrat Derece

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 1. Erzurum İlçeleri, İlçelerin Merkeze Uzaklıkları ve İlçeye Bağlı Köy Sayıları..	3
Tablo 1.1. Erzurum İli'nde Aylara Göre Ortalama Sıcaklık Değerleri.	24
Tablo 1.2. Erzurum' da Aylık Ortalama Yağış Değerleri (mm)	26
Tablo 1.3. Erzurum' da Aylık Ortalama Basınç Değerleri.....	27
Tablo 1.4. Yıllara Göre Erzurum Nüfusu Genel	34
Tablo 1.5. Erzurum'da Yıllara Göre Nüfus Yoğunluğu (2007-2013).....	38
Tablo 1.6. Erzurum'un İlçelerinde Nüfusun Cinsiyet Oranları (%).	39
Tablo 1.7. Okuma Yazma Durumu ve Cinsiyete Göre Nüfus Oranı 2013.....	41
Tablo 1.8. Erzurum İli'nin Eğitim Durumu.....	42
Tablo 1.9. Erzurum İli'nin 1975-2013 Devresinde Gerçekleşen Göç Hareketleri.....	44
Tablo 2.1. Erzurum İlinde İlçelerin Nüfusları, Yüzölçümleri ve Nüfus Yoğunlukları..	63
Tablo 2.2. Adını Dağ ve Tepelerden Alan Köyler(Oronimi).	93
Tablo 2.3. Adını Ova, Bayır ve Yaylalardan Alan Köyler.	95
Tablo 2.4. Adını Yar, Yamaç ve Çukurlardan Alan Köyler.....	98
Tablo 2.5. Adını Bel, Boğaz ve Geçitlerden Alan Köyler.	100
Tablo 2.6. Adlarını Madenlerden Alan Köyler.	103
Tablo 2.7. Adını Taş ve Kayalardan Alan Köyler.....	106
Tablo 2.8. Adını Dere, Irmak ve Çaylardan Alan Köyler.	111
Tablo 2.9. Adını kaynak, göze ve pınarlardan alan köyler.....	112
Tablo 2.10. Adını Göllerden Alan Köyler.....	113
Tablo 2.11. Adını Suyun Özelliğinden Alan Köyler.	113
Tablo 2.12. Adını Ilıca ve Kaplıcalardan Alan Köyler.	116
Tablo 2.13. Adını Klimatolojik Özelliklerden Alan Köyler.	118
Tablo 2.14. Adını Ağaç ve Çalılardan Alan Köyler.....	120
Tablo 2.15. Adını Meyvelerden Alan Köyler.....	122
Tablo 2.16. Adını Çayırlardan Alan Köyler.....	123
Tablo 2.17. Adını Tarım Ürünlerden Alan Köyler.....	125
Tablo 2.18. Adını Bitki Organlarından Alan Köyler.....	125
Tablo 2.19. Adını Hayvanlardan Alan Köyler.	126
Tablo 2.20. Adını Dini Ünvan ve Manevi Kavramlardan Alan Köyler.	132
Tablo 2.21. Adını Ünvan, Lakap ve Kişilerden Alan Köyler.....	135

Tablo 2.22. Adını Aile, Sülale ve Boylardan Alan Köyler.	139
Tablo 2.23. Adını Mesleklerden Alan Köyler.	142
Tablo 2.24. Adını Köyden Küçük Yerleşmelerden Alan Köyler.	144
Tablo 2.25. Adını Köy Yerleşmelerinden Alan Köyler.	145
Tablo 2.26. Adını Kent ve Yurtlardan Alan Köyler.	146
Tablo 2.27. Adını Ören Yerlerinden ve Kalelerden Alan Köyler.	148
Tablo 2.28. Adını Mekan ve Meskenlerden Alan Köyler.	151
Tablo 2.29. Adını Ulaşım İlgili Özelliklerden Alan Köyler.	155
Tablo 2.30. Adını Yemeklerden Alan Köyler.	156
Tablo 2.31. Adını Renklerden Alan Köyler.	160
Tablo 2.32. Adını Eşya, Araç ve Gereçlerden Alan Köyler.	161

GRAFİKLER DİZİNİ

Grafik 1.1. Erzurum İlinde Mevsim Süreleri	23
---	----

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1. Araştırma Sahasının Lokasyonu	2
--	---

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Fotoğraf 2.1. Aşkale İlçesinden Genel Bir Görünüm.	64
Fotoğraf 2.2. Azizeye İlçesinde Yer Alan Ilıca Termal Tesisleri.	65
Fotoğraf 2.3. Çat İlçesi.....	66
Fotoğraf 2.4. Hınıs İlçesi.	67
Fotoğraf 2.5. Horasan İlçesi.	70
Fotoğraf 2.6. İspir İlçesi.	71
Fotoğraf 2.7. Karaçoban İlçesi.	72
Fotoğraf 2.8. Karayazı İlçesi.	73
Fotoğraf 2.9. Çoban Dede Köprüsü (Köprüköy İlçesi)	74
Fotoğraf 2.10. Narman Peribacaları. (Narman İlçesi)	75
Fotoğraf 2.11. Tarihi Oltu Kalesi (Oltu İlçesi).	76
Fotoğraf 2.12. Olur ilçesi.	77
Fotoğraf 2.13. Palandöken Kayak Merkezi.	79
Fotoğraf 2.14. Pasinler İlçesi.	81
Fotoğraf 2.15. Pazaryolu ilçesi	82
Fotoğraf 2.16. Şenkaya İlçesi.....	83
Fotoğraf 2.17. Tekman İlçesi.	84
Fotoğraf 2.18. Tarihi Tortum Kalesi.....	86
Fotoğraf 2.19. Uzundere İlçesi.....	86
Fotoğraf 2.20. Yakutiye Medresesi.....	87
Fotoğraf 2.21. Güllüdağ Köyü (Narman)	91
Fotoğraf 2.22. Yıldıztepe Köyü (İspir)	92
Fotoğraf 2.23. Yastıktepe Köyü (Pasinler)	94
Fotoğraf 2.24. Akbayır Köyü (Olur)	96
Fotoğraf 2.25. Ayçuku Köyü (Pazaryolu)	99
Fotoğraf 2.26. Kaleboğazı Köyü (Oltu)	100
Fotoğraf 2.27. Karakaya Köyü (Karayazı).....	101
Fotoğraf 2.28. Kayaaltı Köyü (Köprüköy)	102
Fotoğraf 2.29. Nişantaşı Köyü (Şenkaya)	103
Fotoğraf 2.30. Yazılıtaş Köyü (Horasan)	105
Fotoğraf 2.31. Büyükdere Köyü (Pazaryolu)	109

Fotoğraf 2.32. Aşağı İncesu Köyü (Karayazı)	114
Fotoğraf 2.33. Serinsu Köyü (Narman)	116
Fotoğraf 2.34. Güngörmez Köyü (Yakutiye)	118
Fotoğraf 2.35. Yaymeşe Köyü (Şenkaya)	119
Fotoğraf 2.36. Aş. Çayırılı Köyü (Olur)	124
Fotoğraf 2.37. Arılı Köyü (Tortum)	127
Fotoğraf 2.38. Balıklı Köyü (Uzundere)	128
Fotoğraf 2.39. Leylek Köyü (İspir)	129
Fotoğraf 2.40. Özler Köyü (Aşkale)	140
Fotoğraf 2.41. Ağıllı Köyü (Horasan)	145
Fotoğraf 2.42. Güzelhisar Köyü (Köprüköy)	149
Fotoğraf 2.43. Samikale Köyü (Narman)	150
Fotoğraf 2.44. Bahçeköy (Horasan)	152
Fotoğraf 2.45. Sırakonak Köyü (İspir)	153
Fotoğraf 2.46. Köşk Köy (Şenkaya)	154
Fotoğraf 2.47. Kavurma Çukuru Şenlikleri.	158
Fotoğraf 2.48. Yeşilöz Köyü (Horasan)	159

ÖNSÖZ

“Erzurum İlindeki Yerleşmelerin Toponomisi” konulu bu araştırma bir yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Erzurum ilinde ki yerleşme adlarıyla ilgili detaylı bir çalışmanın bu güne kadar yapılmamış olması, bu araştırmanın hazırlanmasında etkili olmuştur. Yapmış olduğumuz bu çalışma, bu alandaki eksikliği gidermek ve sahanın yerleşme adlarındaki zenginliğini ortaya koymak için hazırlanmıştır. Umarız, çalışmamızla Türkiye sınırları içerisinde yer alan, bu güne kadar araştırılmamış birçok yerleşme adının aydınlatılması için yapılacak çalışmalara da ilham kaynağı oluruz.

Araştırmamız çerçevesinde, Erzurum ilinin ilçelerinin ve köylerinin adlarını inceleyerek bu yerleşmelere verilen adların anlamlarını, veriliş sebeplerini ve bu adın verilişinde etkili olan doğal ve beşeri unsurları tespit etmeye çalıştık. Araştırmamızda bilgi kaynağı olarak, konumuzla ilgili bilgilerin yer aldığı süreli ve süresiz yayınları, araştırma ve tez çalışmalarını, yer adlarıyla ve Erzurum iliyle ilgili olarak bu güne kadar yapılan çalışmaları, yıllıkları ve internet kaynaklarını taradık. Ayrıca Erzurum ili ve yerleşmeleri ile ilgili genel bilgiler bizzat gidilerek, Erzurum İl Özel İdaresi’nden ve Erzurum Şehir Planlama Teşkilatı’ndan temin edildi. Özellikle hakkında kaynaklarda bilgi bulunmayan köy yerleşmelerinin adlarının anlam ve veriliş sebepleriyle ilgili olarak, başta köy muhtarları olmak üzere köy sakinlerinin bilgilerine başvuruldu.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde araştırma sahasının genel fiziki ve beşeri özellikleri yer almaktadır. İkinci bölümde asıl konumuz olan Erzurum ilindeki yerleşme adları sırasıyla, ayrıntılı şekilde incelenerek, anlamları ile bu adların verilmesinde etkili olan faktörler incelenmeye çalışılmıştır.

Yer adlarıyla ilgili çalışmaların hazırlanmasında kullanılacak yöntem ve teknikleri, başvurulacak kaynakları çok iyi bilen ve çalışmamın her aşamasında bana yol gösteren, aynı zamanda tez danışmanım olan Prof Dr. Saliha KODAY Hocama, bana coğrafyayı sevdiren ve öğreten Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümündeki Hocalarıma, bana kaynaklara ulaşmam konusunda yardımcı olan Doç. Dr. Zeki KODAY, Yrd. Doç. Dr. Kübra ERHAN, Yrd. Doç. Dr. Salih BİRİNCİ, Yrd. Doç. Dr. Alperen KAYSERİLİ ve Arş. Gör. Çağlar Kıvanç KAYMAZ’a sonsuz teşekkür ve saygılarımla. Ayrıca bu çalışmanın ortaya çıkmasında emeği geçen herkese ve manevi desteğiyle her daim yanımda olan eşim Mustafa BİRDİR’e teşekkür ederim.

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMA SAHASININ YERİ VE SINIRLARI

Erzurum İli Doğu Anadolu Bölgesinin Erzurum-Kars Bölümü ile Yukarı Fırat Bölümleriyle, Karadeniz Bölgesinin Doğu Karadeniz Bölümlerinde yer almaktadır. Matematik konum olarak 40° 15' - 42° 35' doğu boylamlarıyla 40° 57' - 39° 10' kuzey enlemleri arasında yer alır. İl arazisi ülke topraklarının %3.2 (25.323 km²) 'sini kaplar. İl arazi büyüklüğü bakımından Türkiye sıralamasında Konya, Sivas ve Ankara'dan sonra dördüncü, Doğu Anadolu Bölgesinde yer alan iller sıralamasında ise birincidir. Erzurum kuzeyde Karadeniz Bölgesi ile komşudur. Bu komşuluğa bağlı olarak kuzey ilçelerinde Karadeniz ikliminin etkisi hissedilir.

Erzurum ilini idari bakımdan; Rize İli'nin İkizdere ve Çamlı Hemşin; Artvin İli'nin Yusufeli ve Ardanuç; batıdan Bayburt İli'nin Merkez ve Aydıntepe; Erzincan İli'nin Otlukbeli; güneyden Bingöl İli'nin Yedisu ve Karlıova; Muş İli'nin Varto, Bulanık ve Malazgirt; doğudan Kars İli'nin Sarıkamış, Ağrı İli'nin Eleşkirt ve Tutak; Ardahan İli'nin Göle ilçeleri çevrelemektedir¹ (Harita 1.).

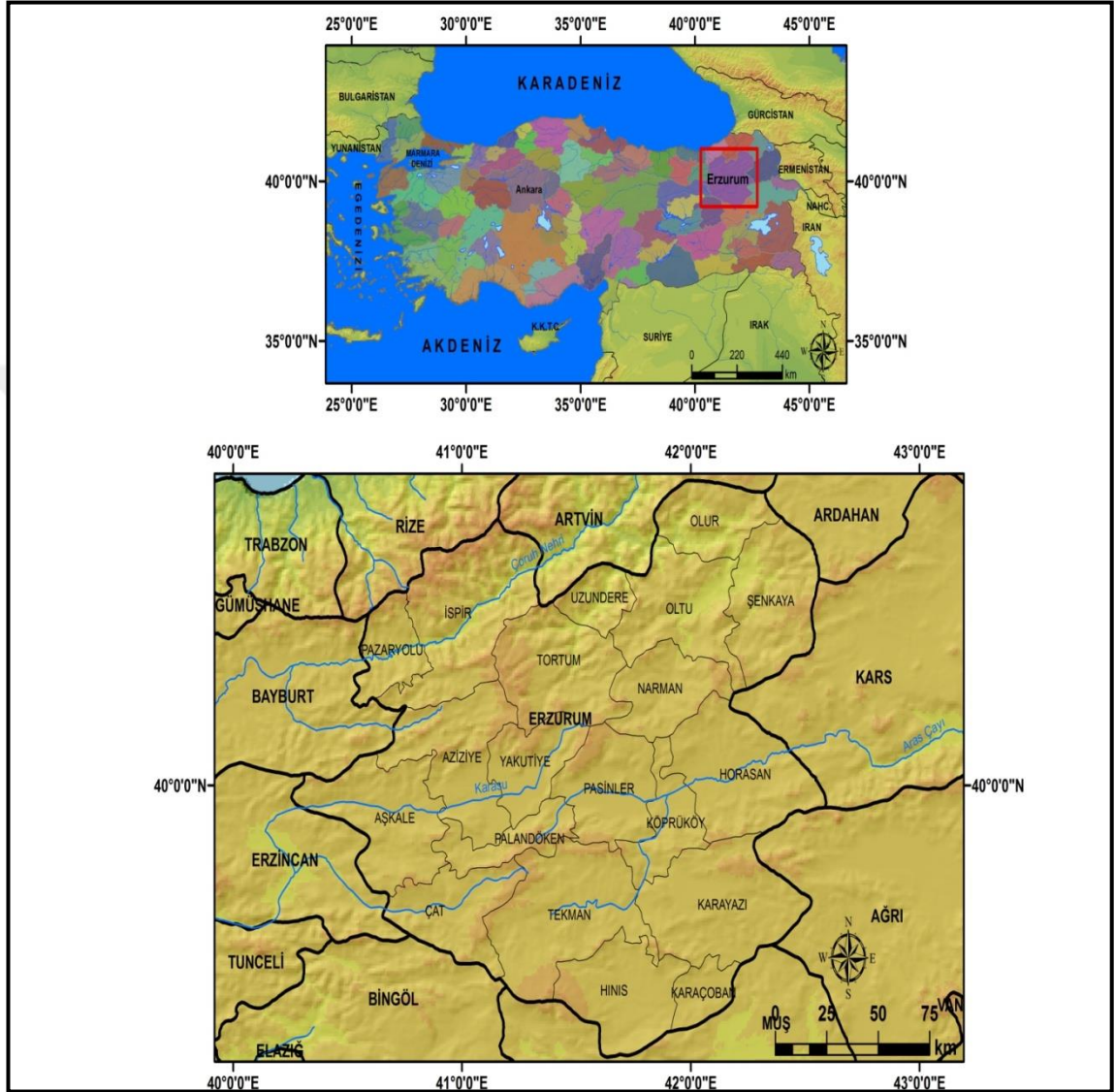
Erzurum ili ayrıca günümüzde Orta Doğu ülkelerini, Türkiye nin doğusunu aşarak Karadeniz üzerinden Avrupa'ya bağlayan transit yolların güzergahın da yer alır. Geçmiş devirlerde de tarihi ticaret yollarından ipek ve kürk yollarının geçtiği merkezler arasında yer aldığından ticaret hayatı Erzurum ilinde geçmişten günümüze hep güncelliğini korumuştur.

Genel arazi yapısı dağlık ve engebeli olan Erzurum ili kuzeyden Rize Dağları; batıdan Kop, Maryam ve Dumanlı; güneyden Cemal ve Bingöl Dağları; doğuda Aras ve Allahuekber Dağları ile Ardahan Platosu sınırlandırmıştır. Erzurum ilinin batısında Tuzla vadisini kuzeyden ve güneyden kuşatan; Cemal, Dumanlı, Palandöken, Sakaltutan Dağları ile Erzurum'un kuzeyinde yer alan Kargapazarı Dağları üzerinde geniş düzlükler bulunur.² Türkiye'nin çatısı olarak bilinen Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan ilin, arazisinin yaklaşık %32'si platolardan oluşmuştur. Erzurum'un serin

¹ Cumhuriyetin 75. Yılında Erzurum, Önder Matbaacılık, Ankara 1998, s.87.

² 81 İlde Kültür ve Şehir Erzurum, (1.Baskı), Boğaziçi Yayınevi, İstanbul 2012, s.20.

yaylaları da bu platolar üzerinde yer almaktadır. Hayvancılık faaliyetleri için çok önemli olan bu yaylalar dolaylı olarak il ekonomisini de etkilemektedir.

Harita 1. Araştırma Sahasının Lokasyonu.

Erzurum İli'ne bağlı 20 ilçe ve 966 köy vardır (Tablo.1). Araştırma sahası içerisinde, 03.03.2008 tarihli 5747 sayılı kanunla yapılan düzenlemeye göre kurulan Yakutiye, Palandöken ve Aziziye adı verilen³ üç metropol ilçe⁴ nin dışındakiler taşra

³ Zeki Koday, Kübra Erhan, "Erzurum İlinin İdari Coğrafyası Analizi", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (41), Erzurum 2008, s. 238.

ilçedir. Erzurum İli, köy sayısı bakımından Türkiye sıralamasın da Sivas, Şanlıurfa ve Kastamonu'dan sonra dördüncü sırada gelmektedir. Araştırmamız da Erzurum İlinin adı ile 20 ilçe ve 966 köy yerleşmesinin adı incelenmiştir.

Tablo 1. Erzurum'un İlçeleri, ilçelerin Merkeze Uzaklıkları ve İlçeye Bağlı Köy Sayıları.

İlçe	İl Merkezine Uzaklık (km)	İlçeye Bağlı Köy Sayısı
Aşkale	53	63
Aziziye	14	49
Çat	52	41
Hınıs	144	84
Horasan	81	77
İspir	137	87
Karaçoban	182	19
Karayazı	120	71
Köprüköy	54	38
Narman	96	41
Oltu	124	65
Olur	159	40
Palandöken	-	3
Pasinler	37	56
Pazaryolu	117	35
Şenkaya	170	68
Tekman	145	66
Tortum	52	43
Uzundere	85	10
Yakutiye	-	10
Toplam	-	966

Not: Mesafeler Valilik merkez kabul edilerek Kaymakamlıklara göre tespit edilmiştir.

Metropol İlçe: Büyükşehir belediyelerinin hizmet alanları içerisinde kalan ilçe merkezlerine metropol ilçe merkezi adı verilmektedir.

⁴ Ali Özçağlar, *İdari Coğrafya*, Ümit Ofset Matbaacılık, Ankara 2011, s.69.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan bu çalışmanın genel amacı; Erzurum İli'ndeki yerleşme adlarını analiz ederek, bu adların anlamlarını ve bu adların verilmesindeki etkenleri tespit edebilmektir. Erzurum İli'nde yerleşme adlarıyla ilgili daha önce yapılan ayrıntılı bir çalışma olmadığı için, araştırmamız bu konudaki eksikliğin giderilmesi için atılan adımlardan biri olma sorumluluğunu da taşımaktadır.

Araştırmanın genel amacına ulaşabilmesi için coğrafyanın temel araştırma yöntemleri olarak bilinen, yerinde gezi-gözlem, mülakat yöntemleri uygulanmış, elde edilen veriler analiz-sentez sürecinden geçirilerek çeşitli sonuçlara ulaşılmıştır. İlk olarak literatür taraması yapılmıştır. Daha sonrada araştırma sahamızla ilgili olarak bu güne kadar yapılan çalışmalar incelenmiştir. Başvuru kaynakları ile periyodik kaynakların taranması yoluna gidilmiş, Milli Kütüphane ve Atatürk Üniversitesi'nin kütüphanelerinde bulunan toplu kaynaklar taranmıştır. Araştırma konumuzla ilgili olarak daha önce bir çalışmanın yapılmamış olması, konumuzla uzaktan ilgisi olabilecek kaynaklarında incelenmesini gerektirmiştir. Türk Dili, Sanat Tarihi ve Tarih Bölümlerince hazırlanan konumuzla ilgili olabilecek çalışmalar da bu bağlamda incelenmiştir. Kaynak tarama aşamasında basılı kaynakların yanında günümüzün vazgeçilmez araştırma kaynağı internetten de ilgili sitelerin linkleri kaynak gösterilerek yararlanılmıştır. Nüfusla ilgili verilerimiz TÜİK'ten, iklimik veriler DMİGM' nin ilgili birimlerinden temin edilerek çalışmamızda kullanılmıştır. Bunlara ek olarak Erzurum ilindeki yerleşme adlarının güncel listelerinin ve Erzurum ilinin genel özelliklerini anlatan kaynak kitapların bir kısmı Erzurum İl Özel İdaresi ile görüşülerek temin edilmiştir. Yerleşme adlarının verilmesinde veya değiştirilmesinde takip edilen resmi prosedürün işleyişini öğrenmek için Erzurum il Planlama Müdürlüğü'nden görüş alınmıştır.

Yukarıda açıklanan yöntemler ve elde edilen dokümanter veriler, coğrafi düşünce ilkeleri doğrultusunda yorumlanmış ve yazım aşamasına geçilmiştir. Araştırma, açıklanan yöntem çerçevesinde, Giriş, Erzurum İlinin Genel Coğrafi Özellikleri ve Erzurum İlinde Yerleşme Adlarında Coğrafyanın Etkisi ve Sonuç bölümlerinden oluşmaktadır.

III. ARAŞTIRMA SAHASIYLA İLGİLİ DAHA ÖNCE YAPILMIŞ ÇALIŞMALAR

“Erzurum İlindeki Yerleşmelerin Toponomisi” başlıklı çalışmamızın literatür tarama aşamasında, gerek tezin kuramsal yapısının oluşturulmasında gerekse saha araştırmaları sırasında yararlanılmak üzere, araştırma sahamız ve yer adlarıyla ilgili çeşitli çalışmalara ulaşılmıştır. Bu çalışmalar içerisinde; yüksek lisans ve doktora tezleri, makaleler, bildiriler, araştırma kitapları ile çeşitli genel bilgi kaynakları yer almaktadır.

Çalışmamızda belirli ölçülerde yararlandığımız kaynakların bir kısmı, içerikleriyle beraber kronolojik sırayla aşağıda belirtilmiştir. Özellikle yer adları ile ilgili olan çalışmalar, yer adları ilgili olarak yapılacak araştırmalarda da kaynak olarak müracaat edilebilecek temel bilgileri kapsamaktadır.

İhsan ÜNÜVAR (1954) ⁵: Erzurum Vilayeti adında ki eser bir tanıtım kitabıdır. Erzurum ilinin tarihi geçmişi hakkındaki bazı bilgiler için eserden kaynak olarak yararlanılmıştır.

İbrahim Hakkı KONYALI (1960) ⁶: Eser bir araştırma kitabıdır. Erzurum ilinin tarihini, abideri ve kitabeleri ışığında anlatmaktadır. Araştırmamızda Erzurum’un tarihçesini yazarken yararlanılmıştır.

Tahsin AŞIROĞLU (1973) ⁷:Eser, kitap olarak hazırlanmıştır. Erzurum ilinin tarihçesini konu alan kitaptan araştırmamızda Erzurum ilinin tanıtılması ve kitabın farklı bölümlerinde yararlanılmıştır.

Cumhuriyetin Ellinci Yılında Erzurum (1973) ⁸: Eser, Valilik tarafından desteklenerek hazırlanmış yıllık formatında bir yayındır. Araştırmamızın farklı bölümlerinde ilgili konularda eserden kaynak olarak faydalanılmıştır.

⁵ İhsan Ünüvar, *Erzurum Vilayeti*, Duygu Matbaası, İstanbul 1954.

⁶ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, Erzurum Tarihini Araştırma ve Tanıtma Derneği Yayınları Sayı:2, Ercan Matbaası, İstanbul 1960.

⁷ Tahsin Aşıroğlu, *Erzurum İlinin Tarihçesi*, Atatürk Üniv. 50. Yıl Armağanı, Cilt-1, Erzurum 1973.

⁸ *Cumhuriyetin Ellinci Yılında Erzurum*, 1973 İl Yıllığı, Erzurum 1974.

Hilmi GÖKTÜRK (1974) ⁹: Eser, kitap şeklinde hazırlanmıştır. Orta Asya'dan kopup gelen Türklerin Anadolu'ya yerleşmesi ve burada kurdukları yeni yerleşmelerine ad verirken nelere dikkat ettiklerini anlatılıyor. Araştırmamızın farklı bölümlerinde konumuzla bağlantısı olan bilgiler için eserden yararlanılmıştır.

İbrahim ATALAY (1978) ¹⁰: Eser kitap şeklinde hazırlanmıştır. Erzurum Ovası ve Çevresinin Jeoloji ve Jeomorfolojisi'ni anlatmaktadır. Araştırmamızın birinci bölümünde Erzurum ilinin fiziki coğrafya özelliklerinin anlatılmasında eserden kaynak olarak yararlanılmıştır.

Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri (1984) ¹¹: Türkiye'de Yer Adları konusundaki çalışmaların dününü, bu gününü anlatan, farklı kişiler tarafından hazırlanan yer adlarıyla ilgili çok sayıda bildirinin bir arada toplandığı eser, yer adları konusunda yapılacak araştırmalar için temel bilgiler içermektedir.

Lütfi ÖZAV (1987) ¹²: Eser, bir yüksek lisans tezidir. Narman ilçesindeki gelişim sorunlarının konu olduğu tezden, araştırmamız da Narman ilçesi ile ilgili kaynak olarak yararlanılmıştır.

Hayati DOĞANAY (1989) ¹³: Eser, Erzurum Belediyesi tarafından alanında uzman beş bilim adamı tarafından hazırlanmıştır. Doğanay bu kitapta Erzurum'un coğrafi özelliklerini bir bölüm olarak hazırlamıştır. Araştırmamızın farklı bölümlerinde eserden kaynak olarak yararlanılmıştır.

Saliha TÜZEMEN (1991) ¹⁴: Eser, doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Konusu Olur İlçesi'nin beşeri ve iktisadi coğrafyası olduğundan, araştırmamızda Olur İlçesi ile köyleri ile ilgili konularda kaynak olarak kullanılmıştır.

⁹ Hilmi Göktürk, *Anadolu'nun Dağında Ovasında Türk Mührü*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1974.

¹⁰ İbrahim Atalay, *Erzurum Ovası ve Çevresinin Jeolojisi ve Jeomorfolojisi*, Sevinç Matbaası, Ankara 1978.

¹¹ Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri, Seminer, Kongre Bildirileri Dizisi: 17, Kültür ve Turizm Bakanlığı Milli Folklor Araştırma Dairesi Yayınları, Ankara 1984.

¹² Lütfi Özav, *Narman İlçe Merkezinin Gelişmesini Güçleştiren Başlıca Coğrafi Faktörler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1987.

¹³ Hayati Doğanay, *"Erzurum'un Genel Coğrafi Özellikleri"*, *Şehri Mübarek Erzurum*, Erzurum Belediyesi Kültür Yayınları:1, Ankara 1989.

¹⁴ Saliha Tüzemen, *Olur'un Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1991.

Lütfi ÖZAV (1991) ¹⁵: Eser, bir doktora tezidir. Eserde Oltu ilçesinin beşeri ve iktisadi coğrafyası araştırılmıştır. Çalışmamızda Oltu İlçesi ile ilgili bilgilerin bir kısmının kaynağı bu eserdir.

Osman YILMAZ (1991) ¹⁶:Tortum'un beşeri ve iktisadi coğrafyasının konu alan eser bir doktora tezidir. Araştırmamız da Tortum İlçesi ile ilgili konularda kaynak olarak yararlanılmıştır.

Abdullah KÖSE (1991) ¹⁷: Eser, İspir ve çevresinin bölgesel coğrafi etüdü olarak hazırlanmış bir doktora tezidir. Çalışmamızda İspir İlçe merkezi ve köyleri ile ilgili bilgilerin bazıları bu kaynaktan alınmıştır.

Hüseyin CEVİZOĞLU (1991) ¹⁸: Eser bir araştırma kitabıdır. Orta Asya'dan gelen Türk boylarının Doğu Anadolu Bölgesine yerleşmelerini ve yerleşmelerine ad verirken etkilendikleri unsurları anlatır.

Çiğdem ÜNAL (1994) ¹⁹: Eser, doktora tezi olarak hazırlanmıştır. Konusu, Pasinler İlçesi'nin coğrafi etüdü olduğundan çalışmamızda Pasinler İlçe'si ile ilgili bilgilerin bazıları bu kaynaktan alınmıştır.

Serkan DOĞANAY (1998) ²⁰: Eser, yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Konusu Aşkale İlçesi'nin Fonksiyonel Özellikleridir. Araştırmamızda Aşkale İlçe yerleşmesi ve Aşkale'ye bağlı köy yerleşmeleri ile ilgili bölümlerde kaynak olarak kullanılmıştır.

Dilek GÜVEN (1998) ²¹: Eser, yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır. Çat İlçesi'nin coğrafi etüdü şeklinde hazırlanmıştır. Çalışmamızda Çat yerleşmesi ile ilgili konularda kaynak olarak kullanılmıştır.

¹⁵ Lütfi Özav, *Oltu'nun Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1991.

¹⁶ Osman Yılmaz, *Tortum'un Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1991.

¹⁷ Abdullah Köse, *İspir ve Çevresinin Bölgesel Coğrafya Etüdü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1991.

¹⁸ Hüseyin Cevizoğlu, *Coğrafyadan Tarihe Türk Tarihi İçinde Doğu Anadolu*, İstanbul 1991.

¹⁹ Çiğdem Ünal, *Pasinler İlçesinin Coğrafi Etüdü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1994.

²⁰ Serkan Doğanay, *Aşkale'nin Fonksiyonel Özellikleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1998.

²¹ Dilek Güven, *Çat İlçe Merkezinin Coğrafi Etüdü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1998.

Cumhuriyetin Yetmişbeşinci Yılında Erzurum (1998) ²²: Eser, bir yıllık kitap olarak hazırlanmıştır. Çalışmamızda Erzurum ilinin tanıtımı ile ilgili bölümlerinde kaynak olarak yararlanılmıştır.

Saliha KODAY (2000) ²³: Eser, bir makale olarak hazırlanmıştır. Trakya'daki köy adlarında coğrafyanın etkisinin araştırıldığı makalede, köy adları tek tek incelenerek adının verilmesinde etkili olan unsurlara göre gruplandırılmıştır. Tablolarla da görsel yönden desteklenen makaleden araştırmamızda yerleşme adlarının gruplandırılmasında ve genel bilgi kaynağı olarak yararlanılmıştır.

Süleyman ÇİĞDEM, Birol CAN (2005) ²⁴: Anadolu Üniversitesi tarafından hazırlanan Anadolu dergisinde yer alan makale, Erzurum müzesindeki eserler ve bunların ait olduğu tarihi dönemleri açıklamaktadır. Araştırmamızda Erzurum ilinin tarihçesinin yazılmasında kaynak olarak eserden yararlanılmıştır.

Bilgehan PAMUK (2006) ²⁵: Eser 15.yüzyılda Erzurum Şehri'ni çok yönlü olarak inceleyen bir araştırma kitabı olarak hazırlanmıştır. Araştırmamızın farklı bölümlerinde eserden kaynak olarak yararlanılmıştır.

Yaşar GÖK (2007) ²⁶: Bir araştırma kitabı olan eserin konusu, Horasan İlçesinin Coğrafyasıdır. Çalışmamızda Horasan ilçesi ve köyleri ile ilgili kaynak olarak kullanılmıştır.

Muammer ÇELİK (2008) ²⁷: Erzurum İli'nin tanıtımı için kitap olarak hazırlanmış olan eserden, araştırmamızın farklı bölümlerinde kaynak olarak yararlanılmıştır.

Hasan EREN (2010) ²⁸: Eser bir kitap çalışması olup, Anadolu'daki yer ve yerleşme adlarının anlamlarını ve kökenlerini açıklamaktadır. Araştırmamızda, yer

²² *Cumhuriyetin Yetmişbeşinci Yılında Erzurum*, Önder Matbaacılık, Ankara 1998.

²³ Saliha Koday, "Trakya'da Köy Adlarında Coğrafyanın Etkisi", 28.Coğrafya Meslek Haftası, Bildiriler, 221-253, İstanbul 2000.

²⁴ Süleyman Çiğdem, Birol Can, *Erzurum Müzesi'nde Bulunan Tarım Aletleri Işığında Geç Kalkolitik ve Tunç Çağlarında Bölgedeki Tarımsal Aktiviteler*, Anadolu, Sayı:29, İstanbul 2005.

²⁵ Bilgehan Pamuk, *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık:162, Araştırma İnceleme Dizisi:123, İstanbul 2006.

²⁶ Yaşar Gök, *Horasan İlçesinin Coğrafyası*, Atatürk Üniv. Kazım Karabekir Eğitim Fak., Erzurum 2007.

²⁷ Muammer Çelik, *Erzurum Kitabı*, Dergah Yayınları Kitaplığı:4, İstanbul 2008.

²⁸ Hasan Eren, *Yer Adlarımızın Dili*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2010.

adlarının verilmesinde etkili olan unsurları açıklarken ve bazı yerleşme adlarının anlamlarını açıklarken eserden kaynak olarak yararlanılmıştır.

Bir Şehir Var Yaylada Erzurum(2011) ²⁹, Eser bir tanıtım kitabı olup, Erzurum ilinin özelliklerini anlatan bölümler konunun uzmanları tarafından hazırlanmıştır. Coğrafya bölümü Prof. Dr. Metin Tuncel tarafından hazırlanan kitaptan araştırmamızın farklı bölümlerinde kaynak olarak yararlanılmıştır.

81 İlde Kültür ve Şehir Erzurum (2012) ³⁰: Eser, Erzurum İl Özel İdaresi Kültür Konseyi tarafından hazırlanmış, Erzurum ilinin genel özelliklerini ve kültür öğelerini içeren bir tanıtım kitabıdır. Kitapta her bölüm, o konunun bilir kişilerine hazırlatılarak çok yönlü ve geniş katılımlı bir tanıtım kitabı oluşturulmuştur. Coğrafya bölümü Prof Dr. Saliha Koday ve Doç. Dr. Zeki Koday tarafından hazırlanan kitaptan araştırmamızda, giriş ve araştırma sahasının genel özelliklerinin verilmesinde kaynak eserden olarak yararlanılmıştır.

Alperen Kayserili (2014) ³¹: Eser, bir araştırma kitabı olarak hazırlanmıştır. Erzurum ilinin kültürel coğrafyasını maddi kültür öğelerine göre inceleyen kitap, kültürü oluşturan öğeleri ayrı ayrı başlıklar altında ele alarak incelemiş ayrıntılı bir tanıtım kitabıdır. Erzurum ilinin tanıtımı konusunda en güncel bilgileri de kapsayan kitaptan araştırmamızın farklı aşamalarında kaynak olarak yararlanılmıştır.

²⁹ *Bir Şehir Var Yaylada Erzurum*, Erzurum İl Özel İdaresi Yayınları-2, Tanıtma Kitabı-1,Seçil Ofset, Erzurum 2011.

³⁰ *81 İlde Kültür ve Şehir Erzurum*, (1.Baskı), Boğaziçi Yayınevi, İstanbul 2012.

³¹ Alperen Kayserili, *Erzurum Şehri'nin Kültürel Coğrafyası (Maddi Kültür Öğelerine Göre)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları No:1036, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları No:130, Araştırma Serisi No:55, Zafer Ofset, Erzurum 2014.

BİRİNCİ BÖLÜM

ERZURUM İLİNİN COĞRAFYASI

1.1. FİZİKİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ VE ETKİLERİ

1.1.1. Jeomorfolojik Özellikleri

Türkiye’de yükselti değerleri genel olarak batıdan doğuya doğru gelindikçe armaktadır. Türkiye’nin doğusunda yer alan Erzurum İli’de bu yüksek alan üzerinde yer alır. Dağlar, platolar ve bunlar arasındaki oluklar ve ovalar il arazisinin genel arazi şekillerini oluşturur. Aras ve Fırat’ın Karasu kolu, olukları takip eder. Aşkale’den başlayan oluktan, doğuya doğru, Erzurum Ovası’na geçilir. Buradan Deveboynu eşiği ile Pasinler ve Horasan Ovaları’na ulaşılır. Bu oluğun güneyinde, yüksekliği 3000 metreyi aşan Karasu-Aras Dağları, kuzeyinde Kargapazarı Dağları ve Allahuekber Dağları uzanır. İlin kuzeyine doğru gidildikçe topoğrafya; dağların akarsular tarafından yarılmış olduğu bir görünüm sergiler.³²

Gerek blok halinde yükselme ve alçalma ve gerekse epirojenik hareketler Türkiye’nin arızalanmasına, depresyonlar ve onları çevreleyen yüksek alanların meydana gelmesine sebep olmuştur. Erzurum, Erzincan ve Pasinler Ovalarını çevreleyen dağlık alanların ovadan olan nisbi yüksekliği 1000 m’yi aşmaktadır. Mesela tektonik bir çukur olan Erzurum Ovası’nda volkanik temel, ovanın en az 400-500 m altındadır, ovayı çevreleyen Dumlu ve Palandöken dağlarının yüksekliği ise 3000 m civarındadır. Bu duruma göre, 1800-1850 m civarındaki Erzurum Ovası’nda çöken ve yükselen volkanik kütle arasındaki seviye farkı 1000 m civarındadır.³³ Erzurum Şehrini de içine alan Erzurum Ovası’nı çevreleyen dağlık alanların tamamı volkanik formasyonlardan ibarettir. Erzurum havzası ve çevresinde ise Üst Miyosen, Pliyo-Kuvaterner çökelleri bulunmaktadır. Erzurum Ovası’nda Pliyo-Kuvaterner formasyonu, Erzurum havzasını işgal eden tatlı su göllerinde çökelmiş killi, kumlu, marnlı, kireçtaşı tabakalarından kısmen de çakıl ve kum depolarından ibarettir.³⁴

³² 81 İlde Kültür..., s.21.

³³ İbrahim Atalay, *Türkiye Jeomorfolojisine Giriş*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları No:9, İzmir 1982, s.40.

³⁴ Atalay İ., *Erzurum Ovası ve ...*, s.13.

Erzurum Ovası'nda en eski tortul formasyon karasal Üst Miyosen'dir.³⁵ Miyosen başlarında epirojenik-kratojenik karakterdeki tektonik hareketler, daha çok dikey diskalasyonlara sebep olmuş, böylece Erzurum Ovası'nın bulunduğu alan çökmüş, kenar dağlar ise yükselmiştir. Böylece oluşan depresyon, göller tarafından işgal edilmiş ve sedimentasyon başlamıştır.³⁶ Kuvaternerde genel olarak, havzanın batısında bir yükselme ve doğusunda ise kırık hatlar boyunca çökme (subsidence) meydana gelmiştir. Nitekim Erzurum Havzasının batısında doğuya doğru Pliyosen tabakalarının eğimlenmesi ve kuzeyde vadi sisteminin bulunması havzanın doğusundaki dağların eteklerinde birikinti yelpazelerinin bulunması ve bataklıkların buraya yerleşmesi bu durumu doğrulamaktadır.³⁷

Erzurum Havzasını çevreleyen dağlık alanlar, trakit, traki andezit, dasit, bazalt, anglomera gibi değişik bileşim ve renkte volkanik elemanlardan meydana gelir. Havzanın kuzeyinde GB-KD yönünde uzanan Dumludağı'nın batı kesimindeki Serçeme Vadisi'nin doğu kısmında andezit, trakit ve bazaltlar yaygın olarak bulunmaktadır. Palandöken Dağları'nın temelinde ise iri billurlu şistleşmiş dasit-andezit bileşiminde volkanik kütleler ve bunların üzerine ise uyumsuz bir halde gelen bazaltlar ve anglomeralar bulunmaktadır. Kargapazarı Dağları'nda genelde trakit yer almakta, ayrıca dağın üst seviyelerine doğru anglomera ve bazaltlar gözlenmektedir. Dağın üst kesiminde yataya yakın bazalt tabakaları görülebilmektedir.³⁸ Özellikle Tortum-Oltu-Olur ve Narman dolaylarında şaryajlara yol açan yatay hareketler geçirmiştir. Nitekim, Narman'da kuzeyde Karadağ kütlesi güneye doğru Narman Havzasını dolduran Oligosen çökellerine abanmış, daha kuzeyde Oltu-Kömürlü havzasının kuzeyinde uzanan Dutlu Dağı'ndaki, Kreteşli flişleri güneye doğru Oligosen çökelleri üzerinde 4-5 km kadar sürünmüştür.³⁹

Jeolojik bakımdan Erzurum-Kars Bölümü, özellikle andezit ve bazalt gibi dış püskürük kayaların, kuzeydoğu istikametinde genişleyen çok yaygın bir örtü meydana getirmeleri ile kendini gösterir. Bu örtü kısmen Neojen lavlarından, kısmen de dördüncü

³⁵ Atalay İ., *Erzurum Ovası ve ...*, s.16.

³⁶ Kenan Arınç, *Türkiye İç Bölgeleri (Doğu, Güneydoğu, İç Anadolu Bölgeleri)*, Atatürk Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Erzurum 2002, s.19.

³⁷ Atalay İ., *Erzurum Ovası ve ...*, s.26.

³⁸ Atalay İ., *Erzurum Ovası ve ...*, s.21.

³⁹ Atalay İ., *Türkiye Jeomorfolojisine...*, s.20.

zamana ait genç patlamalardan oluşmaktadır.⁴⁰ Erzurum –Kars bölgesinde ki bugünkü morfolojik durumu, bu iltiva hareketleri ile izaha mümkünü yoktur. Bu günkü avarız manzarası, Neojen sonlarına ait genç bir tesviye sathının çok yakın zamanda yükselmesi dislokasyon hatları ile parçalanarak muhtelif seviyelerdeki kompartmanlara ayrılması ve yüksek kısımlarının şiddetle yarılması neticesinde meydana gelmiş görünüyor. Bu gün mıntıkada morfoloji bakımından farklı iki unsur tefrik edilebilir: Platolar ve depresyonlar.⁴¹

Sahada en çok dikkat çeken morfolojik birim, yükseklikleri 2500-3000 m arasında değişen geniş platolardır. Bu düzlükler ancak derin vadilerle veya depresyonların kenarında kesintiye uğrarlar. Bu yüksek düzlükler üzerinde yer yer çakıl ve kumlardan oluşan plakajlara ve taraça kalıntılarına rastlanır. Bu özellikler ise peneplenasyonun mevcudiyetini gösterir delillerdir. Sadaha ki başlıca dağlar da, bu peneplenin vadilerle yarılması veya depresyonlarla kesintiye uğraması sonucu ortaya çıkmışlardır.⁴²

Erzurum'un jeolojik yapısı ile ilgili en önemli sorunlardan biriside faylanma ile ortaya çıkan depremler olmuştur. Erzurum ikinci derecede deprem bölgesinde yer alması ve şehrin büyük bir bölümünün aktif faylar tarafından kesilen alüvyal yelpazeler üzerinde gelişmiş olması nedeniyle, deprem tehlikesi ile karşı karşıya olduğu görülmektedir.⁴³ Erzurum Havzası'nın güneyindeki boyuna fay, palandöken dağlarının kuzey etekleri ile havza arasında kabaca kuzeydoğu-güneybatı yönünde yer almaktadır. Kuzeyde bulunan boyuna fay ise Umudum Akdağ Köyleri arasında kuzeydoğu-güneybatı yönünde uzanmaktadır. Genellikle eğim atımlı normal fay karakterinde olan bu fayların atımı 300 m civarındadır. Havza dahilinde en önemli süntetik fay ise, Büyük ve Küçük Kiremitlik Tepelerinin kuzey eteğinde kabaca doğu-batı yönünde uzanan faydır. Bölgenin yapı eksenini dik ve dike yakın doğrultuda kesen enine faylar Erzurum Havzasının doğu ve batı kesimlerinde uzanmaktadır. Buna ilaveten, sahanın Anadolu Plakacığı ve Karadeniz Dağları yayı arasında çarpışma, sıkışma kuşağı içinde

⁴⁰ Sırrı Erinç, *Doğu Anadolu Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No:572, Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları No:15, İstanbul 1953, s.89.

⁴¹ Erinç S., *Doğu Anadolu...*, s.9.

⁴² Arınç K., *Türkiye İç Bölgeleri...*, s.18.

⁴³ Necmi Yarbaşı, Muhammed Salih Bayraktutan, Azer Kadirov, "Atatürk Üniversitesi-Yenişehir (Erzurum) Yerleşim Alanı Zemini Geotektonik Özellikleri", *Pamukkale Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Mühendislik Bilimleri Dergisi*, 9 (3), Denizli 2003, s.289.

bulunduğu belirlenmiştir. Bu nedenle tarihi çağlardan günümüze kadar, Erzurum Ovası'nda ve civarında çok büyük depremler meydana gelmiştir.⁴⁴ Ova dahilinde de ki sıcak su kaynakları (Ilıca, Akdağ, Arzutu) bu faylarla ilgilidir.⁴⁵

1.1.1.1. Dağlar

Erzurum, Doğu Anadolu Bölgesinin orta kesim dağları sahasındadır.⁴⁶ Erzurum İli'nde yüzey şekillerinin genel uzanış biçimi, Türkiye'nin genelinde de olduğu gibi kabaca batı doğu doğrultusunu gösterir.⁴⁷ Araştırma sahasının yüksek bölümlerini teşkileden yüksek alanlar orojenik dağ kuşakları ile alakalı değildir. Palandöken, Kargapazarı ve Dumlu dağları tamamen volkanik kütlelerden ibarettir. Bu dağların temelinde andezit-trakit familyasına ait olan genellikle asit özellikteki volkanik taşlar ile bunları örten bazaltlar bulunmaktadır.⁴⁸

Erzurum ili toprakları daha çok volkanik yapıda dağlarla engebelenmiş durumdadır. Doğu Karadeniz dağlarının doğu uzantıları olan; Rize Dağları ili kuzeyden çevreler ve Rize ili ile olan sınırını oluşturur. Karadeniz'e paralel düzenli sıralar durumunda uzanan bu dağlar, geçit vermez ve yüksektir. En yüksek noktaları 3937 m yüksekliğindeki Kaçkar Tepesi ile 3711 m yüksekliğindeki Verçenik Tepesi'dir. Rize Dağlarının güney yamaçları çok diktir ve derin vadilerle parçalanmış durumdadır.⁴⁹ Doğu Karadeniz dağlarının ikinci sırasını oluşturan dağlar (Çoruh vadisiyle birinci sıradan ayrılan bu dağlara bazı eski kaynaklarda Çoruh Dağları genel adı verildiği de olmuştur.) dizisi içinde en tanınmış ve en yüksek olanı İspir'in güneydoğusunda 3239m'ye ulaşan Mescit Dağı'dır. Mescit Dağı kütlelerinde 3000 m'yi aşan başka zirvelerde vardır. Uzunluğu 30 km, genişliği ise 20 km kadar olan Mescit Dağı doğuda derin yarılmış Tortum Çayı vadisi, güneybatıda Karasu Irmağı'nın kollarından Serçeme Deresi, kuzeybatıda Çoruh Irmağı'na katılan Çermeli Deresi ve ayrıca bu akarsulara ulaşan kolların açtığı derin vadilerle sınırlanır.⁵⁰

⁴⁴ Atalay İ., *Erzurum Ovası ve...*, s.27-31.

⁴⁵ İbrahim Atalay, "Erzurum Ovası ve Çevresinin İklimi", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, 2 (2), Ankara 1980, s.252.

⁴⁶ Erinç S., *Doğu Anadolu...*, s.35.

⁴⁷ *Bir Şehir Var...*, s.259.

⁴⁸ Atalay İ., *Erzurum Ovası ve...*, s.36.

⁴⁹ *81 İlde Kültür ...*, s.21.

⁵⁰ *Bir Şehir Var...*, s.259-260.

Kuzey Anadolu Dağlarının iç sıraları il sınırları içerisinde kalmaktadır. Kuzey Anadolu Dağları zincirinin kuzeydoğusunda Akdağ-Dutludağ ile güneyde Narman Karadağ Kırdağ arasında Oltu-Kömürlü ve Narman Kardağ ve güneyde Allahuekber Dağları arasında da Narman havzaları bulunmaktadır. Bu havzalardan, Oltu-Kömürlü oluşu kuzeydoğu-güneybatı yönünde 65 km uzunlukta ve 2-8 km genişliktedir. Oluk 1200-2000 m yükseklikleri arasında uzanmaktadır. Kuzey Anadolu Dağlarının iç sıraları ise Aşkale –Erzurum-Pasinler çöküntü alanı arasında yer alan dağların, yükseltilerinin fazlalığına rağmen topoğrafyası oldukça sadedir.⁵¹

Bu sıradağlar, ilin batısında Çoruh ve Karasu vadilerinin birbirine yaklaştığı noktada Kop Dağları ile başlar. Yer yer meşe ormanlarının görüldüğü bu sıradağ üzerinde, Çoruh ve Karasu havzalarını birbirine bağlayan geçitler vardır. Kop Dağı doğuya doğru uzanır. Serçeme Vadisi'nin ve Erzurum Ovası'nın kuzeyinde, geniş dağlık bir kütle oluşturur. Bu durumuyla İspir ve Tortum arasını bütünüyle doldurur. Bu yöre genellikle çok yüksektir. Önemli dorukları şu şekilde sıralanabilir: batıda 3065 m Akbaba Dağı, Keçitaşı Tepesi, bir sıra durumunda olan Yesergöl Dağı, Tosik Dağı, Ortuzu Dağı ve kütlenin en yüksek yeri olan Dumlu Dağları (3200m.). Dumlu Dağları kuzeye doğru uzanır; sürekli bir sırt halini alır; bütün kütlenin en yüksek yeri olan 3255 m. Mescit Dağı'nda son bulur.⁵²

Sahanın batısında sıradağ karakteri daha belirgindir (Gavur Dağı, Mescit Dağı, Kargapazarı Dağları ve Yesergöl Dağı). Aynı sahanın doğusunda plato sathı içine, güneybatı-kuzeydoğu yönlü çeşitli depresyonlar yerleşmiştir. Bu çukur sahalar arasında kalan plato parçaları, aynı yönde belirgin dağ sıraları halinde uzanırlar. Bunlar; Güllüdağ, Allahuekber Dağları, Kısırdağı, Akdağ, Kemerlidağ ve Yalnızçam Dağları olarak belirtilebilir. Bu sıralar dışında Aladağ ve Kısırdağ gibi muhtemelen IV. Zaman lavlarından meydana gelmiş yeni kütleler bulunmaktadır.⁵³

Erzurum ilinin güney kesimlerini yine batı-doğu doğrultulu yüksek bir dağ sırası kaplar. Kuzeyde (Fırat'ı oluşturan bu iki büyük koldan biri) ve güneyde Aras nehri arasında kaldıkları için bu dağlara genel bir ad olarak Karasu-Aras Dağları adı verilir. İlimizin dışında Munzur dağları ile başlayıp yine ilimizin dışında Ağrı dağlarına kadar

⁵¹ 81 İlde Kültür..., s.22.

⁵² Cumhuriyetin 75..., s.89.

⁵³ Arınç K., Türkiye İç Bölgeleri..., s.18-19.

uzanan Karasu-Aras Dağları'nın Erzurum ili sınırları içinde kalan başlıca elemanları Erzurum Ovası'nın güneyindeki Palandöken Dağları, Pasinler Ovası'nın güneyindeki Şahvelet Dağları (2.922 m) ile Karayazı kasabasının kuzeyindeki Çakmak Dağı (3.063 m) 'dır. Bunlar arasında şüphesiz en ünlü olanı, Erzurum şehrinin güneyinde bulunan ve Büyükejder doruğunda (3.176 m.) en yüksek noktasına erişen Palandöken dağıdır.⁵⁴ Batıda Munzur ve Mercan dağlarının devamı olarak uzanan Karasu-Aras dağları, doğuya doğru Dumanlı, Palandöken ve Salkaltutan dağlarını oluşturur. Köse ve Aşağı dağ sırası ile Ağrı volkanına kadar uzanırlar. Karasu-Aras çöküntü alanının güneyinde belirgin bir yay çizerler. Erzurum Ovasını güneyden çevreleyen Palandöken Dağları, ova yüzeyinden yaklaşık 1000 m kadar yüksektir. Karasu-Aras dağları ile Bingöl ili arasındaki alan Yukarı Fırat ve Yukarı Murat havzaları içinde kalır. Bu yüksek alan üzerinde daha çok tek tek dağlar ile Hınıs-Varto çöküntü alanı bulunur.⁵⁵

1.1.1.2. Ovalar

Erzurum İl sınırları içerisinde Erzurum, Pasinler Ovaları yer almaktadır. Erzurum Ovası 825 km², Pasinler Ovası 540 km² olup, bu iki ovanın toplam yüzölçümleri 1365 km² ve il yüzölçümünün %5.4'ünü oluşturmaktadır.⁵⁶ Ovalık alanlar daha çok Karasu - Aras çöküntü alanında yer alır. Bunların dışındaki düzlükler ise genellikle yayla niteliğindedir. Çobandede dağlarının batısında Erzurum, doğusunda ise Pasinler yüksek ovaları yer alır.⁵⁷

Karasu Irmağı'nın kaynak bölgelerinde, Erzurum kentinin kurulduğu ovaya Erzurum Ovası denir. Türkiye nin en yüksek ovaları arasında yer alan Erzurum Ovası'nın yükseltisi merkezi kesiminde 1800-1850 metrelerden başlayarak ova kenarlarına doğru 2000 metreye ulaşır.⁵⁸ Ovanın etrafı volkanik dağlarla çevrilidir. Doğu Anadolunun en büyük ovalarından birini teşkil eden Erzurum Ovası, kabaca KD-GB yönünde uzanmaktadır. Güneybatıda Dereboğazı ile kuzeydoğuda Akdağ Köyleri arasındaki ovanın uzunluğu 47 km kadar, doğu-batı uzunluğu ise 35 km civarındadır. Kuzey-güney yönünde ovanın en fazla genişliği 28 km (Uzunyayla-Taşlıgüney arası),

⁵⁴ *Bir Şehir Var...*, s.268.

⁵⁵ *Cumhuriyetin 75...*, s.90.

⁵⁶ *81 İlde Kültür...*, s.21.

⁵⁷ *Cumhuriyetin 75...*, s.90.

⁵⁸ *81 İlde Kültür...*, s.21.

Erzurum-Umudum arasında ovanın genişliği 13 km dir.⁵⁹ Yükseltisi 1800-1850 m civarında olan Erzurum Ovası, yaklaşık olarak 825 km² lik bir alan kaplar. Ovayı güneyden Palandöken Dağları, kuzeyden Dumlu Dağı, doğudan ise Kargapazarı Dağları sınırlar.⁶⁰

Ovanın yüksekliği batıdan doğuya doğru gidildikçe artar. Orta kesimlerinde eski ve yeni alüvyonlarla kaplıdır. Kenarlarda birikinti konileri, bu konilerin bir araya gelmesiyle oluşmuş birikinti yelpazeleri ve çevredeki dağlardan inen çakıl depoları dikkati çeken başlıca fiziki coğrafya şekilleridir. Ovayı Fırat Nehri'nin başlangıç kolu olan Karasu ve onun kolları “drene” etmektedir.⁶¹

Erzurum Ovası batıda Turnagöl Dağı volkanik kütlesi ile iki kola ayrılır, güney koluna Sakalikesik-Dereboğazı Ovası denilmekte olup, buradaki volkanik kütlelerin içerisine batı yönünde 7 km kadar sokulur. Ilıca'nın batısında uzanan kuzey kolu ise Daphan Ovası teşkil eder. Öte yandan Erzurum Ovası, Dumlu yönünde kuzeye doğru Yeşildere Köyü'ne kadar uzanır. Ana Erzurum Ovası diyebileceğimiz kesim ise Dumlu-Ilıca kasabaları arasında uzanır.⁶²

Erzurum iline ve bu ilin merkezi olan şehre de adını veren Erzurum Ovası ile onun doğusundaki Pasinler Ovası'nı birbirinden deniz seviyesinden 2.050 m yüksekte olan Deveboynu geçidi ayırır.⁶³ Erzurum Ovası'nı Pasinler Ovası'ndan ayıran Deveboynu geçidinden itibaren, Aras Nehri Havzası'na girilir. Denizden yüksekliği 1700 m kadar olan Pasinler Ovası, yaklaşık 600 km² lik bir alan kaplar.⁶⁴ Aras havzasında, üzerinde Pasinler İlçesinin bulunduğu ovaya Pasinler Ovası denir. Erzurum ve Pasinler ovaları Deveboynu eşiği ile birbirinden ayrılmaktadır. Pasinler Ovası doğu-batı doğrultusundadır. Ovanın uzunluğu yaklaşık 45 km., genişliği ise 12 km kadardır. Toplam yüzölçümü 540 km²'yi bulur. Ovanın denizden yüksekliği 1700–1900 m'dir. Kışları Erzurum Ovası'na oranla biraz daha yumuşak geçmektedir. Erzurum Ovası'ndan

⁵⁹ Atalay İ., *Erzurum Ovası ve...*, s.52.

⁶⁰ Arınç K., *Türkiye İç Bölgeleri...*, s.19.

⁶¹ *Bir Şehir Var...*, s.269.

⁶² Atalay İ., *Erzurum Ovası ve...*, s.52.

⁶³ *Bir Şehir Var...*, s.269.

⁶⁴ Arınç K., *Türkiye İç Bölgeleri...*, s.20.

daha verimlidir ve başta buğday olmak üzere, arpa, çavdar, patates ve ayçiçeği ekimi yapılır.⁶⁵

Pasinler Ovası bu günkü görünümünü Pliyosen sonu ile Pleistosen başlarında oluşan tektonik hareketler sonucunda ortaya çıkan kırılmalarla almıştır. Bu kırılmalarla çevredeki kesimler yükselirken ovanın bulunduğu alan çökerek bir graben oluşmasına yol açmıştır. Çöküntü alanındaki ana kayaç serpantinlerden oluşur. Çöküntü tabanını volkanik kökenli taşların ayrışmasıyla ortaya çıkan ve kalınlığı 15-60 m arasında değişen alüvyonlar doldurmuştur. Ovanın kuzey kenarında, derelerin dik yamaçlardan koparıp taşıdığı volkanik kökenli taş ve tüflerden oluşan birikinti konileri yer alır.⁶⁶ Pasinler Ovası; batıda Yukarı Pasinler, doğuda Aşağı Pasinler adı ile iki kısma ayrılır. 500 km² genişliğindedir. Batıda 1700, doğuda 1500 m yüksekliktedir.⁶⁷ Pasinler Ovası'nın sularını, başlangıçta Pusu Deresi adıyla anılan, doğuda ise Hasankale Çayı ya da Pasin Suyu denen akarsu toplar. Hasankale Çayı Çobandede Köprüsü yakınında Aras Irmağı'na katılır.⁶⁸

Hınıs ovası, Bingöl kütlesinin doğusunda yüksek dağlarla çevrili olup deniz seviyesinden 1700 m yüksekliktedir. Çevre dağlardan akan ve Hınıs deresiyle sulanan bu münbit(verimli) ova Erzurum Ovası büyüklüğüne yaklaşır.⁶⁹ Hınıs Ovası, Hınıs Çayı'nın geniş vadi tabanını kaplar. Alüvyal topraklarla kaplı olan bu ova, batı-doğu yönünde uzanır. Genişliği yaklaşık 5 km'dir. İl sınırları içindeki uzunluğu ise 35 km'yi bulur. Geniş sulama olanakları bulunan ova çok verimlidir. Başta buğday, arpa ve çavdar olmak üzere, patates ve şeker pancarı ekimi yapılır.⁷⁰

Bu ovaların dışında kalan, Çoruh, Tortum, Oltu ve Tuzla suyu vadilerindeki düzlükler ile Serçeme çayının kaynak alanında bulunan Ovacık çukurluğu daha çok yayla niteliğindedir.⁷¹

⁶⁵ *Cumhuriyetin 75...*, s.91.

⁶⁶ *Bir Şehir Var...*, s.271.

⁶⁷ Ünüvar İ., *Erzurum Vilayeti*, s.35.

⁶⁸ *Bir Şehir Var...*, s.271.

⁶⁹ Ünüvar İ., *Erzurum Vilayeti*, s.35.

⁷⁰ *Cumhuriyetin 75...*, s.91

⁷¹ *81 İlde Kültür...*, s.24.

1.1.1.3. Platolar

Erzurum İli'nde plato alanları, il toplam alanının %12'sini oluşturur ve hayvancılık faaliyetleri açısından son derece önemlidir. Doğu Anadolu Bölgesinde ülkemizin en yüksek platoları yer almaktadır. Bu platoların büyük bir bölümü, bazik karakterde lav örtüleri üzerinde yayılmaktadır. Örneğin, Erzurum-Kars ve Ardahan Platoları 1500-2000 m arasındadır ve özellikle bazalt kütleleri üzerinde gelişmiştir.⁷²

Genellikle, Miyosen ve Oligosen'de oluşmuş kıvrımlı kalkerlerle lav tüflerinden oluşan Tekman Yaylası çok yüksektir. Çevresine göre daha yüksekte kalan Doğu Anadolu'nun bu çok yüksek yaylası, Palandöken Dağları'na kadar uzanır. Yayla, orman örtüsünden tamamen yoksundur. Tekman Yaylası iki bölüme ayrılır. Bingöl yaylalarına doğru uzanan ve ortalama yüksekliği 200 m ile 2500 m arasında değişen bölümü Yukarı Tekman Yaylası denir. Öteki bölümleri ise Aşağı Tekman Yaylası olarak adlandırılır. Yaylanın bu kesiminde Aras ırmağı çevresinde yer yer genişleyen ovalar vardır.⁷³

Hınıs Çayı ve kolları tarafından yarılmış olan Hınıs Platosu; ekme biçme faaliyetleri yanında hayvancılık için önemli bir potansiyel arz etmektedir. Hayvancılık faaliyetlerinin egemen olduğu kom yerleşmelerinin en güzel örnekleri ve sayıca en fazlasının olduğu yer Hınıs platosudur. 1998 yılında yapılan bir araştırmada; Hınıs ilçesinde 78 kom yerleşmesi tespit edilmiştir. Zaten il hayvancılığının merkezlerinden birisidir. Hınıs ilçesi de bu plato yüzeyi üzerinde kurulmuştur. Saha zengin bir akarsu potansiyeline sahiptir. Zengin bir tarım potansiyeline sahip olmasına rağmen, tarım sınırlı ölçüde yapılmaktadır. Platoda geniş çayır-mera alanlarında; yoğun bir şekilde hayvancılık yapılmaktadır.⁷⁴

Erzurum İlinin diğer yaylaları, iç sıradağlar üzerinde yer alır. İlin batısında, tuzla vadisini kuzeyden ve güneyden kuşatan Cemal ve Dumanlı dağları üzerindeki yaylalar, hayvancılık etkinlikleri açısından önemlidir. Tekman yaylasını kuzeyden sınırlayan Palandöken ve Sakaltutan dağlarıyla Aşkale'nin kuzeyinden İspir ve Tortum'a kadar uzanan Kop, Dumlu, Kargapazarı ve Mesçit dağları üzerinde de geniş yaylalık alanlar vardır. Bu dağların üzeri genellikle kalın bir toprak tabakası ile kaplıdır ve verimlidir.

⁷² 81 İlde Kültür..., s.24.

⁷³ Cumhuriyetin 75..., s.91.

⁷⁴ 81 İlde Kültür..., s.24.

İlin kuzeydoğusunda, Olur ilçesinin kuzeyinde, Ardahan yaylasını bir bölümü il sınırları içerisine girer. Bu kesim yöre hayvancılığı açısından son derece önemlidir.⁷⁵

Doğu Anadolu Bölgesinde sürdürülen büyükbaş hayvancılık merkezleri arasında olan Erzurum ilinde yaz aylarında yağın yağmurlar nedeniyle yaylaların her yerinde zengin bir ot örtüsü bulunur. Maalesef ki yaz mevsiminin kısa sürmesi hayvancılık için yaylalardan yararlanma süresini kısaltmakta bu durum besiciler için kışın yem masrafını arttırmaktadır.

1.1.1.4. Vadiler

Erzurum; Hazar Denizi, Karadeniz ve Fırat Havzalarının birleşme alanında bulunan, yükseltisi çok fazla olan bir ildir. Dağlar, Erzurum ili topraklarından doğuya ve batıya doğru bir yelpaze gibi açılarak yayılır. Üç ana havzanın başlıcaları olan Çoruh, Aras ve Karasu, doğu-batı yönünde yükseltinin iyice düştüğü ovalık alanlara kadar derin vadilerden akarlar.⁷⁶ Erzurum'dan çıkan akarsular Hazar Denizi, Basra Körfezi ve Karadenize dökülürler.

Çoruh vadisi, Mescit Dağlarından batıya doğru uzanır, Bayburt ili sınırlarına ulaşıncaya kadar dar ve derindir. Bayburt'ta bir dirsek yapıp doğuya yöneldikten sonra kabaca GB-KD istikametinde uzanır. Çoruh vadisi, Bayburt Ovasına açıldığı için burada oldukça geniştir. Bayburt'tan sonra yeniden daralır, dikleşen Çoruh vadisi bu noktada doğuya doğru yönelir ve yer yer daralır, genişleyerek Rize Dağları ile iç sıraları arasında geniş bir havza oluşturur. Erzurum ilini kuzeyden kuşatır.⁷⁷ Çoruh asıl kollarını Kop ve Mescitli dağlarından, Tortum kolunu Dumlupınar Dağlarının kuzey yamaçlarından, Oltu kolunu ise Kargapazarı ve Allahuekber sıra dağlarından alır. Böylelikle çok derin vadilerden geçerek ve şelalelerden atlayarak Çoruh ilinde sınır dışına çıkar, Batum'un yakınların da Karadeniz'e ulaşır. Bu üç kolun meydana getirdiği oluklar, Erzurum bölgesini kendiliğinden Karadeniz'e bağlamış olur.⁷⁸ Çoruh nehrinin, toplam uzunluğu 908 km, İl sınırları içindeki uzunluğu 199 km ve ortalama debisi 49 m³ /sn dir.

⁷⁵ Cumhuriyetin 75..., s.91-92.

⁷⁶ Cumhuriyetin 75..., s.92.

⁷⁷ 81 İlde Kültür..., s.25.

⁷⁸ Ünüvar İ., Erzurum Vilayeti, s.36.

Tekman Yaylası'ndan kuzeye doğru uzanan Aras Vadisi'nin tabanı Söylemez yöresi dışında genellikle geniştir. Ancak, vadi tabanının geniş olduğu yerlerde bile, Aras Irmağı'nın aktığı yatak oldukça derindir.⁷⁹ Aras Vadisi, Tekman Platosu'ndan kuzeye doğru Söylemez Boğazı dışında geniş bir taban oluşturur. Söylemez Boğazı'ndan çıktıktan sonra Köprüköy'e yaklaşık 5 km mesafede vadi yeniden genişler. Horasan'ı geçtikten sonra; Kağızman yakınlarında yeniden oldukça dar ve derin bir vadi şeklini alır. Ancak vadi tabanının geniş olduğu yerlerde bile Aras Irmağı'nın aktığı yatak oldukça derindir.⁸⁰ Aras Vadisi'nde akan Aras Irmağı kaynağını Bingöl yamaçlarından alır. Kargapazarı ve Palandöken Dağları'nın doğu yamaçlarından inen Hasankale suyu ile adı geçen kazanın doğusunda meşhur tarihi Çobandede Köprüsü'nde birleşir. Yukarı ve aşağı Pasin ovalarını sulayarak Kağızman ve Tuzluca üzerinden geçer. Kars'tan gelen Arpaçay ile Kafkas sınırında birleşir. İran ve Azerbaycan arasında sınır teşkil ederek Kura Nehri ile birleşir. Hazar Denizi'ne dökülür.⁸¹ Aras Irmağı'nın, toplam uzunluğu 548 km, il sınırları içindeki uzunluğu 217 km ve ortalama debisi 43 m³/sn dir.

Kargapazarı dağlarının batı yamaçlarından başlar ve Erzurum Ovasına ulaşınca, Karasu ırmağının aktığı yatak dışında geniş bir taban oluşturur. Karasu, ovada menderesler çizerek kabaca kuzeydoğu güneybatı istikametinde akışını sürdürür. Karasu vadisi Aşkale'den itibaren yaklaşık 60 km uzunluğunda dar ve derin bir boğaza dönüşür.⁸² Karasu ırmağı, Erzincan vadisinden geçerek Keban'ın kuzeyinde Murat ile birleşir. Fırat adını alır. Elazığ, Malatya, Urfa, Gaziantep illeri arasında sınır teşkil ettikten sonra Suriye ve Irak topraklarına geçer. Dicle ile birleştikten sonra Basra Körfezine dökülür. Bu suretle Erzurum, Karasuyun meydana getirdiği vadi ve düzlüklerle Basra körfezine ve Hint Okyanusuna bağlanmış olur.⁸³ Karasu ırmağının, toplam uzunluğu 148 km, il sınırları içindeki uzunluğu 140 km ve ortalama debisi 44 m³/sn olup; Fırat ırmağının en önemli koludur.

Oltu vadisi, iki koldan oluşur. Birinci kol, Kargapazarı Dağları'nın doğu yamaçlarından kuzeye doğru uzanır. Oltu ilçesi yakınlarına kadar dar ve derindir. Bu kesimden sonra geniş bir taban oluşturur ve Allahuekber Dağları'ndan başlayan öbür

⁷⁹ *Cumhuriyetin 75....*, s.92.

⁸⁰ *81 İlde Kültür....*, s.25.

⁸¹ Ünüvar İ., *Erzurum Vilayeti*, s.36.

⁸² *81 İlde Kültür....*, s.25.

⁸³ Ünüvar İ., *Erzurum Vilayeti*, s.36.

vadi ile birleşir.⁸⁴ Oltu Çayı'nın, toplam uzunluğu 151 km, il sınırları içindeki uzunluğu 132 km ve ortalama debisi $20 \text{ m}^3/\text{sn}$ olup, iki ana koldan oluşur ve geniş bir havzanın sularını toplar.

Mescit Dağları'nın doğu yamaçlarından başlayan Tortum vadisi genellikle dar ve derindir. Bu vadi üzerinde bulunan Tortum Gölü'nde vadinin bir toprak kayması (heyelan) sonucu kapanmasıyla oluşmuştur.⁸⁵ Heyelan olayı, güney kuzey doğrultusunda uzanan vadinin, kuzey tarafındaki Kemerli Dağ kütlesinde meydana gelmiştir. Seddin meydana gelmesiyle, bunun arkasında sular toplanarak vadinin şekline uygun, dar ve uzun bir göl teşekkül etmiştir. Yüz ölçümü 8 km^2 kadardır. Gölün teşekkülünden sonra fazlalaşan suların boşalacağı bir gideğen teşekkül etmiştir. Burada oluşan Tortum Şelalesi ise basamaklı kil taşları üzerinde, yaklaşık 50 m lik bir düşme yapmaktadır.⁸⁶ Tortum Çayı'nın, toplam uzunluğu 82 km, il sınırları içindeki uzunluğu 73 km ve ortalama debisi $12 \text{ m}^3/\text{sn}$ olup, Mescit Dağları'ndan çıkar ve Tortum, Uzundere ilçelerinin içinde bulunduğu havzanın bütün sularını toplayarak, Tortum Gölü'ne dökülür. Gölün çıkışında büyük bir çağlayan oluşturarak Artvin il sınırını geçer ve Oltu Çayı ile birleşir.

Hınıs Çayı, Bingöl Dağları'nın doğusundan kaynağını alarak çeşitli kollarda kendi adını taşıyan ovayı suladıktan sonra Muş ili sınırlarında Bulanık yakınlarında Murat ile birleşerek, bir taraftan Van Gölü havzasına diğer taraftan Murat vadisine kavuşur.⁸⁷ Toplam uzunluğu 129 km, il sınırları içindeki uzunluğu 88 km ve ortalama debisi $13 \text{ m}^3/\text{sn}$ 'dir. Tuzla Çayı, Toplam uzunluğu 120 km, İl sınırları içindeki uzunluğu 70 km ve ortalama debisi $12 \text{ m}^3/\text{sn}$ olup; kaynağını Palandöken Dağları'ndan alır.

1.1.2. İklim Özellikleri

Doğu Anadolu Bölgesinde şiddetli bir kontinental iklim hüküm sürer. Bölgenin doğusuna gidildikçe, yani çevre denizlerin etki sahasından uzaklaştıkça, bu karakter daha da belirginleşir. Bölgede kışlar özellikle çok uzun, şiddetli ve karlıdır. Buna

⁸⁴ Cumhuriyetin 75..., s.92.

⁸⁵ 81 İlde Kültür..., s.25.

⁸⁶ Arınç K., Türkiye İç Bölgeleri..., s.52-53.

⁸⁷ Ünüvar İ., Erzurum Vilayeti, s.36.

karşılık yaz mevsimi çok kısa olmakla beraber, bölgenin en kuzeyindeki platolarda bile oldukça sıcak geçer.⁸⁸ Erzurum ili, Doğu Anadolu Bölgesinin Erzurum-Kars Bölümü'nde yer aldığı için ilde genel hatları ile Doğu Anadolu da görülen karasal iklimin tipik özellikleri görülmektedir. Ancak iklim elemanları bakımından incelendiği zaman az da olsa farklılıklar olduğu göze çarpmaktadır.⁸⁹

İlin Doğu Anadolu Bölgesi sınırları içinde kalan bölümlerinde şiddetli karasal iklim koşulları egemendir. İlin Karadeniz Bölgesi sınırları içinde kalan bölümlerinde ise; Karadeniz'in nemli ılıman iklimi ile Doğu Anadolu'nun şiddetli karasal ikliminin geçiş sahasın da yer aldığından geçiş iklimi görülmektedir. Erzurum İli'nin Doğu Anadolu Bölgesi'nde kalan bölümlerinde uzun süren kışlar ve şiddetli bir karasal iklim hakimdir. İl topraklarının büyük bölümü merkez ilçede dahil şiddetli karasal iklimin tesiri altındadır.⁹⁰

Bir yerin iklimi incelenirken, öncelikle iklim öğeleri ve iklim elemanları analiz edilmeli ve ona göre değerlendirme yapılmalıdır. İklim elemanları, çeşitli oranlarda birleşerek bir yerin iklimini oluşturan atmosfer özellikleridir. Güneşlenme, sıcaklık, basınç ve rüzgarlar, yağışlar başlıca iklim elemanlarıdır. Bu iklim elemanları bir takım faktörlerin etkisiyle belirir ve biçimlenirler.⁹¹ Erzurum İl merkezinde 1757 m yükseklikte bulunan meteoroloji istasyonunda 1929' dan bu yana gözlem yapılmaktadır. Yaklaşık 85 yılı bulan gözlem sonuçlarına göre; Erzurum'da yıllık ortalama sıcaklık, 5,9 °C'dir. Doğu Anadolu bölgesinin Ardahan (3.7 °C) ve Kars (4.2 °C) 'tan sonra en soğuk yöresi olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum sıcaklık yanında yağış tipi üzerinde de etkili olmuştur. Erzurum da en sıcak ve en soğuk ay ortalamaları arasındaki fark (28,9 °C) 'dir. Çevrenin sıcaklık rejiminde böyle bir sonucun ortaya çıkmasında yükselti ve deniz etkisinden uzaklık, karasallık, yükseklik ve şehrin coğrafi konumu gibi nedenlerle ilgilidir.⁹²

Erzurum meteoroloji istasyonu verilerinin sonuçlarına göre ilin yıllık ortalama güneşlenme süresi 06:34 saattir. Güneşlenme süresinin en uzun olduğu ay 11:04 saat ile Temmuz, en kısa olduğu ay 02:27 saat ile Aralık'tır. Bu değişimin bu kadar fazla

⁸⁸ Arınç K., *Türkiye İç Bölgeleri...*, s.36.

⁸⁹ Kayserili A., *Erzurum Şehri'nin Kültürel...*, s.60.

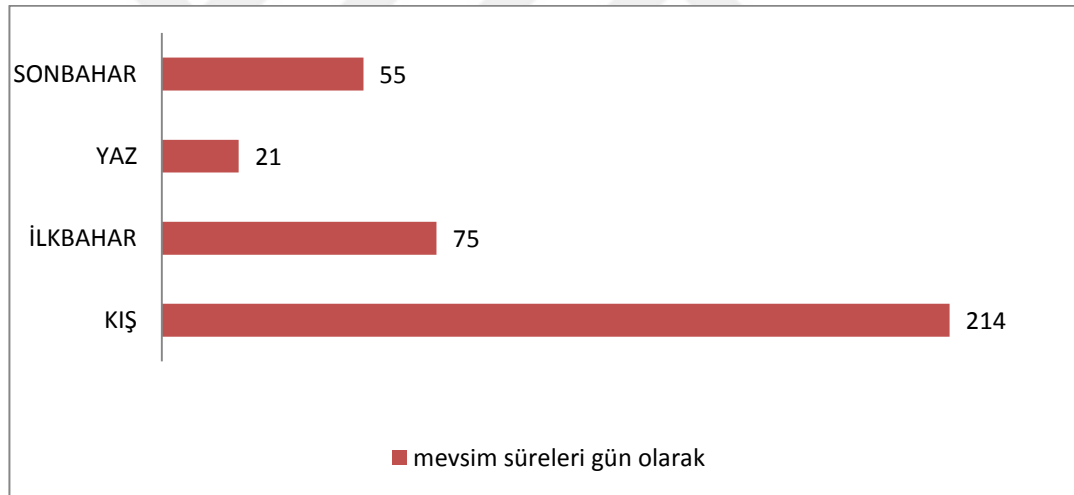
⁹⁰ *81 İlde Kültür...*, s.28.

⁹¹ Oğuz Erol, *Genel Klimatoloji*, Çantay Kitabevi, İstanbul 1999, s.13.

⁹² *Cumhuriyetin 75...*, s.93.

olmasının temel sebebi mevsimlere göre değişen güneş ışınlarının geliş açısı ve bulutluluktur. Erzurum İli'nde yıllık ortalama yağış 400-450 mm kadardır. Yağışların büyük bölümü ilkbahar ve yazın düşer. Yağışların mevsimlere dağılışı yüzdesi %38.4'i ilkbahar, %24'si yaz, %25'i sonbahar ve %20'si kış mevsimidir. Kış mevsimi uzun sürer ve yağışlar genellikle kar şeklindedir. Kar yağışlı gün sayısı ortalama 50 ve kar örtüsünün yerde kalış süresi ise ortalama 114-150 gün arasında değişmektedir. Nisan ve Mayıs aylarında yağışlar maksimum düzeye ulaşmaktadır. En düşük yağış ise Temmuz ayında düşmektedir. Eylül ayına kadar bu durum sürmekte Ekim-Kasım aylarında sonbahar yağışları başlamaktadır.

Erzurum ilinde dört mevsim yaşanmasına rağmen, mevsim süreleri homojen bir dağılım göstermez. Yaşanan dört mevsimin süresi de birbirinden farklıdır (Grafik 1.1) Mevsimlerden en uzununu kış, en kısası olanı da yaz mevsimidir.

Grafik 1.1. Erzurum İli'nde Mevsim Süreleri.

Mevsim sürelerinin yıl içinde dengeli bir şekilde dağılmamış olması ve mevsimler arası sıcaklık farkının karasallık sebebiyle fazla oluşu, yöre insanının hem ekonomik etkinliklerini hem de gündelik yaşamını olumsuz olarak etkilemektedir. Tarım, mera hayvancılığı, ulaşım, inşaat ve dış mekan da gerçekleştirilen ekonomik faaliyetler başta olmak üzere çeşitli ekonomik faaliyetlerin başlama ve devam ettirilme süreleri mevsimlerin süreleriyle yakından ilgilidir. Erzurum da uzun süren kış

mevsiminin ardından gelen, kısa yaz mevsimi tarımsal üretimi kısa bir zaman dilimine sıkıştırdığı için ilde sebze tarımı yapılamamaktadır.

1.1.2.1. Sıcaklık

İklim elemanları içerisinde sıcaklığın önemli bir yere sahip olduğu bilinen bir gerçektir. Biyosfer için önemli bir iklim elemanı olan sıcaklık, özellikle canlıların belirli sıcaklık sınırları arasında gelişmesi ve hayatlarını sürdürmesi açısından büyük önem taşır.⁹³ Dolayısıyla, fiziki ve beşeri faaliyetlerin olumlu ya da olumsuz yönde gelişmesinde sıcaklığın önemli bir payı vardır.⁹⁴ Erzurum ilinin denizden yükseltisinin fazlalığı ve etrafındaki yüksek dağlar sebebiyle denizel etkilere kapalı olması, ildeki düşük sıcaklık ortalamalarının ve mevsimler arasındaki sıcaklık farkının fazla olmasının temel sebebidir.

Erzurum meteoroloji istasyonu merkezinin sonuçlarına göre, yıllık ortalama sıcaklığı 5°C nin üzerindedir. Denizden uzaklık ve karasallığın bir başka sonucu da günlük ve yıllık sıcaklık farklarının fazla oluşudur. Erzurum da en sıcak ve en soğuk ay ortalamaları arasındaki fark 28,9 °C' dir (Tablo 1.1.). Aralık ayından Nisan ayına kadar sıcaklıklar dört ay boyunca sıfırın altındadır. Kışın ortalama en düşük sıcaklık değerleri -9.6°C ile Ocak ve -8.6°C ile Şubat aylarında ölçülmüştür. Nisan ayından Aralık ayına kadar sıcaklık değerleri sıfırın üstünde seyreder. Yazın ortalama en yüksek sıcaklık değerleri Temmuz ve Ağustos aylarında 19 °C nin üzerinde ölçülmüştür.

Tablo 1.1. Erzurum İlinde Aylara Göre Ortalama Sıcaklık Değerleri.

İSTASYON	O	Ş	M	N	M	H	T	A	EY	EK	K	A	YILLIK
ERZURUM	-9.6	-8.6	-2.6	5.4	10.3	14.8	19.3	19.3	14.3	7.5	0.2	-6.4	5.3

Kaynak: DMİGM 2012 verilerinden derlenmiştir.

Erzurum'da yıllık ortalama güneşlenme süresi 06.34 saattir. Gündüzlerin uzun olduğu yaz döneminde yani Haziran, Temmuz ve Ağustos aylarında güneşlenme süresi 10 saatle 11 buçuk saatten fazladır. Erzurum ili ortalama olarak yılda 105 gün açık ve

⁹³ Yıldırım Akaman, *İklim ve Biyoiklim*, Palme Yayıncılık, Ankara 2011, s.43.

⁹⁴ Yaşar Gök, *Horasan İlçesi'nin Coğrafyası*, Atatürk Üniversitesi Yayınları No:965, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları No:124, Araştırmalar Serisi No:49, Erzurum 2007, s.20.

güneşli geçmektedir. Nisbi nem ortalaması %61 dir. Şehri etkileyen basınç merkezlerinin sık sık değişmesi, sıcaklığın fazla düşük olması nedeniyle nem aynı seviyede kalabilmektedir. Erzurum’da kış mevsiminde don olayıda en yüksek seviyeye ulaşır. Don olayı en erken Eylül ayı ortalarında başlar, Kasım’da şiddetlenerek 18-20 günü aşar.

Bilindiği gibi düşük sıcaklık şartlarının bir sonucu olan “donlu günler”in inşaat, ulaşım ve tarım faaliyetleri gibi ekonomik sektörler üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Dolayısıyla Erzurum’daki donlu günlerin sayısı ve bunların sonuçları üzerinde kısaca durmak gerekir. Günlük en düşük sıcaklıkların 0 °C nin altında olduğu günlerin “donlu gün” olarak kabul edildiğini biliyoruz.⁹⁵ Erzurum ilinin sıcaklık değerlerinin incelenmesi sonucunda düşük sıcaklık değerlerinin 0 °C nin altına seyrettiği 171,8 gün tespit edilmiştir. Yani ilde uzun süren kış sebebiyle yılın yaklaşık yarısında don olayı görülmektedir. Rasat sonuçlarına göre en fazla don olayı Ocak (30.8 gün) ayında yaşanırken, en sıcak aylar olan Temmuz ve Ağustos hariç diğer aylarda da don olayı meydana gelmektedir.

Erzurum Ovası’nda özellikle toprağa bağlı tarımsal üretim ve inşaat sektöründe çalışma dönemi oldukça kısa sürmektedir. Dolayısıyla tarım sektöründe kısa sürede yetişen ürünler tercih edilmekte ve sadece bir kez hasat yapılabilmektedir. İnşaat mevsiminin kısa sürmesi neticesinde de genellikle inşaatlar iki sezonda tamamlanabilmektedir. Bunun sonucunda da inşaat sektöründeki ekonomik giderler artmakta ve yüksek konut fiyatları ortaya çıkmaktadır.⁹⁶ Erzurum İli’nin kışından bahsedilince üzerinde durulması gereken bir başka sorunda uzun kış aylarındaki ısınma sorunudur. Uzun ve şiddetli kış mevsimi yüzünden konutların ısıtılması sorununda Erzurum’da yaşayan insanların her yıl konutlarını ısıtmak için harcadıkları para, en az, 1000 TL’yi geçmektedir. Kamu kurum ve kuruluşları da aynı şekilde hava koşullarına bağlı olarak değişmekle birlikte; genel olarak Ekim ayından başlayarak Mayıs ayı ortalarına kadar ısıtılmak mecburiyetindedir.⁹⁷ Isıtılmanın 7 ay gibi uzun bir süre devam ettiği düşünülünce olayın maddi boyutunun büyüklüğü ve havaya karışan dumanın sebep olduğu hava kirliliği sorununun ciddiyeti anlaşılmaktadır. Hava kirliliği

⁹⁵ *Cumhuriyetin 75...*, s.94.

⁹⁶ Kayserili A., *Erzurum Şehri’nin Kültürel...*, s.64.

⁹⁷ *81 İlde Kültür...*, s.29.

sorununun çözümü için şehirde doğalgaz kullanımının yaygınlaştırılması gerekmektedir.

1.1.2.2. Yağış

Karasal yağış rejimi bölgesinde kalan Erzurum'da yıllık yağış ortalaması Doğu Anadolu Bölgesi ortalamasına göre pek düşük sayılmaz. Buna rağmen Erzurum ve çevresinde görülen yıllık yağış tutarının, tıpkı iç bölgelerde olduğu gibi mevsimlere ve aylara dağılımları oldukça dengesizdir. Bölgede yılın en yağışlı ayı ortalama 71.2 mm ile Mayıs, en kurak ayı ise 15.0 mm. ile Ağustos aylarıdır. Maksimum yağışlar ilkbaharda ve sonbahar mevsimlerine; minimum yağışlar da kışa rastlar.⁹⁸ Uzun yıllık ortalamalara göre ilin yıllık yağış miktarı 447 mm'yi geçmektedir. Bu ortalamalar Doğu Anadolu Bölgesine düşen yıllık yağış ortalamasından (608.2 mm) daha azdır. Fakat ilin sıcaklık değerlerinin düşük olması ildeki buharlaşmanın şiddetini azaltarak, kuraklığın fazla hissedilmemesini sağlar.⁹⁹

Erzurum ilinde dört mevsimde yağış düşer (Tablo 1.2). Fakat yağışın türü ve miktarı mevsimler arasında farklılık gösterir. Yağışlar sıcaklık değerlerine paralel olarak kışları kar diğer mevsimlerde yağmur olarak düşmektedir. Erzurum'un özellikle Doğu Anadolu Bölgesi'nde kalan kesimlerinde kış mevsiminde yağışlar kar şeklinde düşmektedir.

Tablo 1.2. Erzurum'da Aylık Ortalama Yağış Değerleri (mm.)

İSTASYON	O	Ş	M	N	M	H	T	A	EY	EK	K	A	YILLIK
ERZURUM	20.1	25.8	31.9	57.1	71.2	41.7	25.9	15.0	20.3	47.0	32.0	23.1	411.1

Kaynak: DMİGM verilerinden derlenmiştir.

Kar örtüsü, kış yağışlarını biriktiren ve bitkilerin suya gereksinim duyduğu bahar mevsiminde, eriyerek bu suyu geri veren bir depo etkisi gösterir.¹⁰⁰ Ayrıca karın yerde kalma süresi çok uzundur. Erzurum'da kar yağışlı gün sayısı 50 ile 65 gün arasında değişmektedir. Karın yerde kalma süresi ortalama 113 gün kadardır. Bu nedenle kış

⁹⁸ Cumhuriyetin 75..., s.95.

⁹⁹ 81 İlde Kültür..., s.30.

¹⁰⁰ Erol O., Genel Klimatoloji..., s.216.

aylarında beyaz örtünün uzun süre yerde kalması en yağışlı mevsimin kış olduğu yanılgısını oluşturur. Kar en erken Ekim ayında yağmaya başlar, Mayıs ayına kadar devam eder. Erzurum’ da kar yağışları yaz hariç üç mevsime dağılmıştır. Kar yağışlarının mevsimlere göre dağılışı şöyledir. %65 kış mevsiminde, %29.1 ilkbaharda, %5.9 sonbaharda düşer. Yine Merkez ilçede 15.9 günün sisli, 7.5 günün dolulu, 41.5 günün ise kırılgılı geçtiği belirlenmiştir.

Erzurum da karla örtülü gün sayısının fazlalığı başta tarım olmak üzere ekonomik faaliyetleri olumsuz yönde etkilemektedir. Erken yağan kar, zaman zaman ürün hasadını zor durumda bırakmaktadır. Hayvancılık yapanların hayvanlarını çok uzun bir süre ahırda beslemek zorunda kalmaları gibi daha birçok sorunu beraberinde getirmektedir. Erzurum gezici arıların arılarına nektar topladıkları ve ülkemizin en kaliteli bal üretim alanı olmasına rağmen, kışın uzun ve sert geçmesi, Erzurum arıcılığının gelişmesini engellemektedir.¹⁰¹

1.1.2.3. Basınç ve Rüzgarlar

Erzurum İli’nde yıllık ortalama yerel basınç yükseltinin de etkisiyle, 818,6 milibar (613,95 mm) gibi oldukça düşük bir değer olarak tespit edilmiştir. Basınç değerlerinin yıl içinde aylara göre dağılımı incelendiğinde ise en düşük değerlerin 816,1 milibar (612,1 mm.) ile Mart ayında ölçüldüğünü, en yüksek değerlerin ise 822,2 milibar (616,6 mm.) ile Ekim ayında ölçüldüğünü görmekteyiz. En yüksek ve en düşük basınç değeri arasındaki fark ise 6,1 milibar (4,5 mm.) kadardır.¹⁰² Erzurum’da basınç rejimlerinde mevsimlere göre izlenen bu değişimler farklı mevsimlerde bölgeyi etkisi altında tutan gezici depresyonlarla ilgilidir. Kış aylarında Sibiryas antisiklonunun etkisinde bulunmaktadır.

Tablo 1.3. Erzurum’da Aylık Ortalama Basınç Değerleri (1975-2005).

İSTASYON	O	Ş	M	N	M	H	T	A	EY	EK	K	A	YILLIK
ERZURUM	817.6	816.5	816.1	816.7	818.1	817.9	817.6	818.4	820.7	822.2	821.3	819.5	818.6

Kaynak: DMİGM verilerinden derlenmiştir.

¹⁰¹ 81 İlde Kültür..., s.30.

¹⁰² Kayserili A., *Erzurum Şehri’nin Kültürel...*, s.64.

İlde etkili olan rüzgarların esme sayısı en fazla olanları, güney-batı yönünden esen rüzgarlardır. Güneybatı yönlü esen rüzgarların sıcaklık değerlerini artırıcı ve kar erimelerini hızlandırıcı etki yaparak, araştırma sahasında oldukça sert geçen kış şartlarını az da olsa yumuşattığı ve olumlu etki yaptığı bir gerçektir.¹⁰³ Bunların, yıllık frekans ortalaması 2876'yı ve esme sayısı oranı %19.9'u bulur. Bu sonuç çok yönlü rüzgar alan ilin hakim rüzgar yönünün güneybatı- (Lodos) olduğunu göstermektedir. İlde etkili olan diğer rüzgarlar da güneydoğu (Keşişleme), Kuzeydoğu (Poyraz) ve Kuzey (Yıldız) esen rüzgarlardır.

Sonbaharda Basra termal siklonunun etkisi altına girdiğinden bu süreçte rüzgarlar güneydoğu (Keşişleme) ve güney (Kible) yönlerinden eser. Bölgede esen en hızlı rüzgarın yıllık ortalaması 27.2 m/sn ve bu değer, yıllık ortalamanın 10.6 katı dolayında olduğu anlaşılmaktadır. Bunlar, daha çok güney yönünden Nisan ayında eserler. En düşük rüzgarlar 19.7 m/sn hızla güney-batı yönünden Eylül ayında esen rüzgarlardır. Erzurum'da ortalama rüzgar hızı, 2.6m.7sn. kadardır. Rüzgar hızının en az olduğu devre, 1.9 m/sn. ile Aralık, en yüksek devre ise 3.1 m/sn. ile Nisan ayı ortalamalarıdır.

1.1.3. Hidrografik Özellikler

Erzurum ili, yerüstü ve yer altı su kaynakları bakımından çok zengindir. Türkiye'nin en yüksek yörelerinden olan il toprakları sıradağlar ve yüksek yaylalarla kaplıdır. Bu nedenle yüksek dağlık alanlar çok yağış alır. Kış aylarında yağışlar genellikle kar şeklindedir. Çok şiddetli soğuklar dolayısıyla, yüksek platolardaki akarsular donar.¹⁰⁴ Havaaların ilkbaharla beraber ısınmasıyla buzlar erimeye başlar ve kar örtüsü de yavaş yavaş eriyerek akarsulara karışır. Erimelerin yoğun olduğu Mart'tan Haziran sonuna kadar olan dönem akarsuların kabarma dönemidir. İlkbahar mevsimiyle beraber eriyen kar sularının bir kısmı yer altına sızarak kaynak sularını besler. Bir kısımda yüzeysel akışa geçerek göllere dökülür ve akarsuları besler. Bu nedenle il sınırları içerisinde akan akarsuların su seviyesi yaz döneminde de düşmez.

¹⁰³ Kayserili A., *Erzurum Şehri'nin Kültürel...*, s.65.

¹⁰⁴ *Cumhuriyetin 75...*, s.99.

Karların erimesi zamana yayıldığı için ani su baskınları ve sel felaketine de sebebiyet vermez. Ayrıca yüksek dağların dulda yamaçlarındaki bazı kar kütleleri yaz boyunca erimeden bir sonraki kışa kadar kalabilmektedir.

Erzurum İli, Çoruh, Aras ve Fırat havzalarının birleşme alanındadır. Üç havza, ana akarsu kaynaklarını Erzurum dağlarından alır.¹⁰⁵ Esas itibarıyla Erzurum Ovası ve yakın çevresi, Fırat nehri havzasının içerisinde kalmaktadır ve araştırma sahasının hemen bütün yer üstü suları, Fırat nehrinin kollarından olan Karasu tarafından drene edilmektedir.¹⁰⁶ İlin doğu yarısı, sularını Aras Irmağı aracılığıyla Hazar Denizine gönderirken, batı kesiminin suları Karasu aracılığıyla Basra Körfezine gider. Kuzeydeki sular, Tortum ve Oltu çayları aracılığıyla Çoruh Irmağı'nda toplanarak Karadeniz'e boşalır. Burada da Erzurum ilinin sular coğrafyası (hidrografya) açısından değişik bir yanı ortaya çıkıyor: Çoruh ırmağı ile Karasu (Fırat) ırmaklarını ayıran su bölümü çizgisinin Erzurum ili sınırları içinde bulunması (Erzurum-Tortum yolu üzerinde, Dumlu Dağı eteklerinde), Atlas okyanusu ile Hint okyanusu arasındaki su bölümü çizgisinin (eskilerin deyişiyle "hattı taksim-i miyah") Erzurum ili sınırları içinden geçmesi demektir. Aynı şekilde Hint okyanusu ile Hazar denizi arasındaki su bölümü çizgisi de Erzurum ili sınırları içinden geçer (Deveboynu geçidi)¹⁰⁷ Erzurum ilindeki akarsuların akıttıkları yıllık ortalama su miktarı 5954 hm³'tür.

Erzurum ili göl bakımından zengin değildir. İlin en önemli gölü olan Tortum Gölü, 6.6 km²'lik bir alanı kaplar. Bu göl, Tortum Çayı vadisinin Kemerli Dağ'ından inen bir toprak kayması sonucu kapanmasıyla oluşmuştur. Gölde çıkan giderin biraz doğudaki Tev vadisine, buradan da heyelan kütlelerinin önündeki eski mecraya yöneldiği 50 m yükseklikteki Tortum Şelalesi'ni meydana getirir.¹⁰⁸ Tortum çağlayanı Türkiye'nin en yüksek çağlayanıdır. Ayrıca şelale doğal güzelliğiyle yerli ve yabancı turistlerinde ilgisini çekmektedir.

Yer altı su kaynakları bakımından zengin olan Erzurum ilinin, en fazla suyunun toplandığı Erzurum Ovasının yer altı sularını iki grupta toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi zemine yakın yer altı suları (adi kuyular), diğeri ise derin yer altı suları (artezyenler ve yarı artezyenlerdir). Ahmet Necdet Sözer'in yapmış olduğu

¹⁰⁵ *Cumhuriyetin 75...*, s.100.

¹⁰⁶ Atalay İ., *Erzurum Ovası ve...*, s.59.

¹⁰⁷ *Bir Şehir Var...*, s.285.

¹⁰⁸ *81 İlde Kültür...*, s.27.

araştırmaya göre, Erzurum ovasında yer alan köylerin çoğunda adi kuyu mevcuttur. Bu kuyuların toplam sayısı 2250-3000 kadardır. Adi kuyular genellikle hayvanların faydalanması için açılmış olsa da bazen içme suyu olarakta kullanılmaktadır.¹⁰⁹ Erzurum Şehri'nin kuzeyinde ilkbahar aylarında yer altı suyunun yerüstüne doğru çıkması ile beraber ova bir göl görüntüsüne bürünmektedir. Bu durum yerleşmenin bugün bulunduğu konumdan kuzeye doğru genişlemesini ve düz bir alanda kurulup gelişmesini engelleyen temel faktörlerden birisidir.¹¹⁰

1.1.4. Toprak Özellikleri

Erzurum ilinde büyük toprak gruplarının tümüne rastlanır. Bunlardan bazaltik topraklar, kireçtaşı üzerinde oluşmuş yarı olgun topraklardır. Organik madde oranları düşük olan bu topraklarda, sulamalı ve kuru koşullarda, meyvecilik ve tarla bitkileri yetiştiriciliği yapılabilir. İldeki vadi tabanlarında alüvyal topraklar yayılış gösterir.¹¹¹ Erzurum Ovasının toprakları, genel olarak alüvyal topraklarla, kestane rengi step topraklarından ibarettir. Ayrıca, alüvyal toprakların kapladığı saha içerisinde yer yer göl menşeli organik toprakların ve tuzlu-alkali (çorak) topraklarında mevcut olduğu görülür.¹¹² Kahverengi topraklar, ovada eğimin %1-3 arasında değiştiği bazen de %3'ün üzerine çıktığı alanlarda Pliyo-Kuvaterner killi, kireçli kumlu depoları ve eski birikinti yelpazeleri üzerinde gelişmiştir. Bu toprakların A horizonu kahverengi veya koyu kahverengi renklidir. Bu topraklar oldukça verimli topraklar olarak bilinirler.¹¹³

İlde verimi yüksek olan alüvyonlarla kaplı vadi tabanları, tarımsal üretim alanları olarak kullanılmaktadır. Dağların yüksek kesimlerinde ve yaylalarda çayır örtüsünün altında gelişen soğuk bölgelerin humusca zengin çernozyum (karatoprak) toprakları bulunur. Humus bakımından zengin ve verimli olan çernozyumların bulunduğu yükseltiler, düşük sıcaklık değerleri sebebiyle tarım yapılamayan alanlardır. Çernozyumlar üzerinde yetişen gür çayırlar yöre hayvancılığına hizmet etmektedir.

¹⁰⁹ Ahmet Necdet Sözer, *Erzurum Ovasının Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*, Atatürk Üniversitesi Yayınları:101, İşletme Fakültesi Yayınları:9, Araştırma Serisi:7, Sevinç Matbaası, Ankara 1970, s.24.

¹¹⁰ Kayserili A., *Erzurum Şehri'nin Kültürel...*, s.71.

¹¹¹ *81 İlde Kültür...*, s.26.

¹¹² Sözer A. N., *Erzurum Ovasının Beşeri...*, s.25.

¹¹³ Barış Mater, *Toprak Coğrafyası*, Çantay Kitabevi, İstanbul 1998, s.175.

İl topraklarının kullanım açısından dağılımında en önemli pay, %65.5 ile çayır ve meralardır. Ekili-dikli alanlar, il topraklarının %19'unu, orman ve fundalıklar ise %7.5'ini kaplar. Böylece il arazisinin %92'ye yakını tarıma elverişli alanlardan oluşmaktadır.¹¹⁴

1.1.5. Bitki Örtüsü Özellikleri

Erzurum ilinin büyük bölümü doğal step alanına girer. Bölgede ormanın doğal alt sınırı 1900-2000 m. olmakla birlikte, dağlardaki ve dağ yamaçlarındaki orman kalıntıları, bitki örtüsünün insan eliyle çok eski dönemlerden beri yok edildiğini kanıtlamaktadır. Ayrıca, dağ yamaçları ve tepelerdeki otların yoksulluğu da dikkat çekicidir. Bu durum, kuşkusuz, aşırı otlatmanın doğal bir sonucudur.¹¹⁵ Orman örtüsü 1900-200 m'den başlar, yani Erzurum ilindeki ormanın alt sınırı hemen hemen Türkiye'nin batı kesimlerindeki ormanın üst sınırı seviyelerindedir. Bu da Erzurum'un bitki coğrafyası açısından değişik ve ilginç bir yönünü ortaya koyar. Ormanın üst hududu ise 2500m.'ye kadar çıkar. Başlıca orman alanları Oltu, Şenkaya ve Olur ilçelerindedir. Yusufeli-İspir arasında Çoruh vadisi yamaçlarının kuzeye bakan yamaçlarında görülen sarıçam ormanları sözü geçen vadinin Erzurum ili sınırları içerisine girer. Çamlıkaya ve Sırakonak dolaylarında göknar-ladin ormanlarıyla karışık olarak bulunan sarıçamlar, bazı kesimlerde saf sarı çam ormanları halinde de görülür. İlin batı kesimi ormanlardan yoksundur. Yalnızca Aşkale-Erzincan sınırı arasında meşeliklere rastlanır.¹¹⁶ Meyvesi C vitamini deposu olan kuşburnu da, seyrek çalılıklar şeklinde, il arazisinin hemen her yerinde rastlanmaktadır. İlkbahar başlarında, dağlık kesimler ve yüksek platolar, tek yıllık ve çok yıllık çiçekli bitkilerle yoğun bir şekilde örtülüdür. Çayır ve meralarda kar dikenli ve yavşan otu gibi odunsu bitkiler ile soğanlı bitkilere rastlamak mümkündür. Dere kenarları ile alçak çayırları düğün çiçeği türleriyle, baklagil çeşitleri örter. Genellikle orman sınırının üzerinde kalan yüksek alanlarda, yüksek dağ çayırları yaygındır. Yazın otlak olarak kullanılan bu alpin çayırlar, çok soğuk bölgeler olduğundan, otlatma süresi de çok kısadır.¹¹⁷

¹¹⁴ *Cumhuriyetin 75...*, s.99.

¹¹⁵ *Cumhuriyetin 75...*, s.98.

¹¹⁶ *Bir Şehir Var...*, s.279.

¹¹⁷ *81 İlde Kültür...*, s.33.

Depresyonları işgal eden asıl step alanları da yağışların azlığına ve otlatmanın yoğunluğuna bağlı olarak, doğal bitki örtüsü çok kısa zamanda, daha yaz ortalarında sararır. Genel görünüm bir step niteliği kazanır. İldeki yüksek plato steplerinde, depresyonları işgal eden asıl step alanlarından çok daha farklı bir manzara ile karşılaşılır. Kışları şiddetli ve uzun geçen, daha nemlilik şartlarına ve serin bir yaz mevsimine sahip olan bu sahalarda ot formasyonları daha sık ve uzun boylu, her zaman yeşilliğini koruyan bir örtü teşkil eder. Bu sahaların yaylacılık ve yayla otlatmacılığı bakımından büyük önemi vardır.¹¹⁸

Erzurum Ovası ve çevresinde otsu bitki örtüsü hakimdir ve üç ayrı kuşak halinde ayırt edilebilir:

- 1) Ovada 2000 m.ye kadar çıkan doğal step
- 2) 2000-2900 m. arasında uzanan antropojen dağ veya plato stebi kuşağı.
- 3) 2900 m. nin üzerindeki sub-alpin ve alpin kuşak.¹¹⁹

Erzurum Ovası'nda baklagiller, buğdaygiller ve toplu çiçekgiller familyasına ait oldukça zengin sayılabilecek türler bulunmaktadır. Çeşitli step türleri Nisan ayında karların erimesi ve sıcaklığın yükselmesiyle birlikte yeşillenir, kısa zaman da çiçeklenip tohum bağlarlar.¹²⁰ Erzurum Ovası'nda görülen ağaç toplulukları, insan eliyle yetiştirilmiş kavaklardan ibarettir. Bunlar özellikle köylerdeki sulama kanallarının kenarlarında yer alırlar. Ayrıca, Karasu boyunca, kısa boylu doğal söğüt ağaçlarına da rastlanır. Bölgede söğütlerden başka, yabani iğde (*Hyppophae rhamnoides*) kadar, gül (*Rosa*) ve alıç (*Crataegus*) lardan oluşan çalılıklarda dikkat çeker.¹²¹

Erzurum ovasının kuzeyinde Karasu nehri etrafında çok zengin sazlıkların var olduğu tarihi kayıtlara ve coğrafi kalıntılara göre kesin olarak bilinmektedir. Bu sazlık arazi ve çevresinde birçok kuş türü ve sulak alanlarda yaşayabilen birçok hayvan türü bulunmaktadır.¹²² Erzurum Ovası yaklaşık 750 km²'lik bir alan kaplamakta ve doğal çayırlarla kaplıdır. Bu çayırların boyları bir metreyi bulmakta ve yörede yapılan hayvancılık faaliyeti için büyük önem taşımaktadır. İlkbaharda karların erimesi ve bahar

¹¹⁸ *Cumhuriyetin 75....*, s.98.

¹¹⁹ İbrahim Atalay, *Türkiye Vegetasyon Coğrafyası*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1994, s.235.

¹²⁰ Atalay İ., *Türkiye Vegetasyon...*, s.236.

¹²¹ Sözer A. N., *Erzurum Ovasının Beşeri...*, s.26.

¹²² Selahattin Tozlu, "Erzurum Sazlıkları", *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı: 7, Çizgi Kitabevi, Konya 2002, s.200.

yağmurlarıyla birlikte ova tabanında sular birikmekte ve geniş bir sazlık ve bataklık alan oluşmaktadır. Göçmen kuşların göç yolları üzerinde yer alan bu saha, birçok kuşa ev sahipliği yapmakta veya bir müddet burada kalmalarına neden olmaktadır.¹²³

Erzurum ilindeki ormanlardan ve otlaklardan yoksun alanlarda insanların bitki örtüsünü bilinçsizce yok edişi etkili olmuştur. Ormanlar yakacak ve yapacak için yıllarca tahrip edilmiştir. Bazı yerlerde ormanlar zamanla azalmış sonra da yok olmuştur. Kış boyunca ahırlarda beslenen hayvanların yem masrafını azaltmak için ilkbaharla beraber yeşermeye başlayan otlaklara erkenden salınan hayvanların, bilinçsizce otlatılması sonucunda otlak kayıpları ortaya çıkmıştır. Çoğu tek yıllık ot topluluklarından oluşan otlak alanları bu nedenle zamanla çıplak kalmıştır.

1.2. BEŞERİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ VE ETKİLERİ

1.2.1. Nüfus Özellikleri

Nüfus, yeryüzünde sınırları belli alanlarda veya yerlerde belirli zamanda yaşayan insan sayısı olarak tanımlamak mümkündür. Nüfus coğrafyasının konusu, insan topluluklarının yeryüzü ile olan ilişkilerini ve bu toplulukların yeryüzünün diğer olayları ile bağlantılarının karşılıklı aksiyon ve reaksiyon şeklinde incelenmesidir. Gerçekten yeryüzü coğrafi bölgelerinin farklı görünümler kazanmasına sebep olan elemanların başında insan topluluğu gelir. Her şeyden önce mekan ve ilişkiler bilimi kabul edilmesi gereken, coğrafyanın temelinde insan toplulukları ile doğal çevre arasındaki ilişkiler yatar.¹²⁴ Nüfusun gelişimi ise doğum, ölüm ve göç olaylarına bağlı olarak, nüfusun miktarında meydana gelen artış ve azalışlardır. Erzurum ilinin nüfus değişimini ortaya koyabilmek için 1927-2013 yılları arasındaki sayım dönemlerine ait istatistiksel bilgiler ele alınacaktır (Tablo 1.4).

¹²³ 81 İlde Kültür..., s.34.

¹²⁴ H. Hilmi Karaboran, "Türkiye'de Mevki Adları Üzerine Bir Araştırma", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri:11-13 Eylül 1984-Ankara* (ss. 97-148), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984.

Tablo 1.4. Erzurum İli'nde Yıllara Göre Nüfus Artışı (1927-2013).

Yıllar	Nüfus	Yıllık Nüfus Artış Hızı (%)
1927	270.925	-
1935	385.387	52,81
1940	371.394	-7,26
1945	395.876	13,18
1950	461.090	32,95
1955	519.976	25,54
1960	568.864	18,80
1965	628.001	20,79
1970	684.951	18,13
1975	746.666	18,02
1980	801.809	14,77
1985	856.175	13,56
1990	848.201	-1,86
2000	937.389	10,51
2007	784.941	-23,23
2008	774.967	-12,71
2009	774.207	-0,98
2010	769.085	-6,62
2011	780.847	15,29
2012	778.195	-3,40
2013	766.729	-14,8

Kaynak: DİE Genel Sayım Sonuçları ve TÜİK verilerinden derlenmiştir.

Cumhuriyet döneminin ilk nüfus sayımı 1927 yılında yapılmıştır. Bu tarihte Erzurum ilinin nüfus 270.925 olarak tespit edilmiştir. Toplam 270.925 kişinin 137.469'kadın, 133.456'sı erkek olan nüfusta, erkek sayısının azlığı muhtemelen Birinci Dünya Savaşı'nda erkek nüfusun daha fazla kaybedilmiş olmasındandır. Hem Birinci Dünya Şavaşı ve hem de Milli Bağımsızlık Savaşları'nda Türkiye, büyük bir erkek nüfus kaybına uğramıştır. Örneğin, Birinci Dünya Savaşı'ndaki erkek nüfus kaybımız 1.3 milyonu ve Milli Bağımsızlık Savaşları yıllarındaki kaybımız ise, sefalet sonucu

cephe gerisinde ölenler de dahil, 650-700 bin kişi dolayında olduğu tahmin edilmektedir.¹²⁵

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Erzurum İli'nin, yeniden gelişmeye başladığı ve savaş yıllarında ayrılanların ile geri dönmesiyle beraber yeniden nüfusunun arttığı bilinmektedir. Nitekim Cumhuriyet döneminin ikinci resmi nüfus sayımı olan 1935 yılında yapılan sayımı sonuçlarına göre Erzurum'un nüfusu 114.462 kişi artarak 385.387 kişiye ulaşmıştır. Bu durum huzur ve barış ortamının nüfus üzerindeki olumlu etkisine de örnektir. 1935-1940 devresinde Erzurum nüfusu bir önceki döneme göre daha düşüş göstermiştir. Bu devrede, çağdaş anlayışa göre şehri planlı bir şekilde geliştirmek için, Cumhuriyet Devri'nin ilk şehir imar planlarından olan Erzurum Şehir İmar Planı, Lambert tarafından 1938'de hazırlanmış: bundan daha önemlisi, 1939'da demir yolu ulaşımı artık Erzurum'a da ulaştırılmıştır. Böylece şehir, kışları uzun bir süre diğer illerle bağlantısı kesilen ve sadece yazları gidilebilen, uzak bir merkez olmaktan kurtarılmıştır. Bu da il dışına göçleri kolaylaştırmıştır.

Ayrıca bu devrede İkinci Dünya Savaşı'nın belirtileri dikkat çekici duruma geldiğinden, Erzurum'da asker nüfus giderek arttırılmış olup, bu faktör de nüfusun artmasında önemli rol oynamıştır. Zaten artışın esas nedeni budur diyebiliriz.¹²⁶

1940 sayım sonuçlarında ilin nüfusu 371.394 olarak tespit edilmiştir. Bir önceki döneme göre nüfus yaklaşık %10 oranında bir azalma göstermiştir. Bu dönemde nüfusun gerileme sebebi olarak il genelinde ekonomik kaynakların yetersizliği ve iklim şartlarının yaşamı zorlaştırıcı etkisiyle yapılan il dışı göçler muhtemelen etkili olmuştur. 1945 yılında 395.867 olarak tespit edilen nüfusta önceki döneme göre azda olsa artış yaşanmıştır.

1940-1945 yılları arasındaki dönemde 24.482 kişi artarak, 395.876'a ulaşmıştır. Artışın bu ölçüde düşük olmasında, kuşkusuz "savaş dönemi" yaşanmasının, önemli etkileri vardır. (1939'da başlayan İkinci Dünya Savaşı). Gerçi, Türkiye, İkinci Dünya Savaşına katılmamıştı ama, savaşın yarattığı iktisaden olumsuz baskılar, genç nüfusun silah altında tutulması ve ekonomik gelişmeyi hızlandıracak yatırımlar yapılmadığından, şehrin belki minimum düzeyde nüfus çekmesi, "artışın azalışı"ndaki

¹²⁵ Hayati Doğanay, *Türkiye Beşeri Coğrafyası*, Gazi Büro Kiyabeve, Ankara 1994, s.157.

¹²⁶ *Cumhuriyetin 75...*, s.103-104.

temel faktörler arasında sayılabilir.¹²⁷ Ayrıca, 1940-1945’li yıllarda İkinci Dünya savaşı ve dünya genelini etkileyen ekonomik sıkıntıların getirdiği yetersiz beslenme, sağlık imkanlarının kısıtlı olması gibi sebeplerle ortaya çıkan ve yayılan salgın hastalıklar dünya genelinde olduğu gibi Türkiye’de de etkili olmuştur. Doğal nüfus artışının yüksek olmasına rağmen, salgın hastalıkların sebep olduğu ölümler Erzurum ilinde de yıllık artışı düşürmüştür.

1950’ de il nüfusu bir önceki döneme göre 65.214 kişi artarak, 461.090’a ulaşmıştır. Sayım sonuçları gösteriyor ki İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya genelinde yayılmaya başlayan huzur ve güven ortamı ülkelerin doğal nüfus artışlarında olumlu yönde etkili yapmıştır. 1955 sayım döneminde şehirleşme hareketi Türkiye genelinde olduğu gibi Erzurum ilinde de belirginleşmeye başlamıştır. 1955’te il nüfusu 58.886 kişi artarak 519.976 kişiye ulaşmıştır. Yıllık artış %8.0 oranında gerçekleşmiştir. Bu büyük artıştan sonraki dönemlerde bir daha bu kadar yüksek bir yıllık artış yaşanmamıştır.

1960 sayım döneminde 48.888 kişi artarak 568.867’ye ulaşan il nüfusu, 1965 te 628.001’e ve 1970 sayımlarında 684.951’e ulaşmıştır. 1975 sayım verilerine göre il nüfusu 746.666 kişiye ulaşarak önemli bir artış gerçekleştirmiştir.

1980’li yıllar ulaşım ve iletişimde meydana gelen gelişmelerle kırsal kesimde yaşayanlar şehir hayatının çekici özelliklerinden etkilenecek köyden kente göç hareketine katılmışlardır. Ayrıca 30 Ekim 1983 Erzurum-Kars depremi sonucunda da Erzurum dan büyükşehirlere doğru büyük bir göç hareketi yaşanmıştır. 30 Ekim 1983 pazar günü saat 07.15 dolaylarında 7.1 magnitüt değerinde olan depremde birçok yerleşme merkezi yerle bir olmuştur. Depremin sarsıntısı oldukça geniş bir sahada hissedilmiştir. Ancak, asıl etkisi Narman-Karaurgan-Horasan ile Pasinler arasında kalan nisbeten küçük bir sahada görülmüştür. Depremin episantrı, Horasan ile Narman ilçelerinin sınırına yakın bir yerde bulunduğundan, en fazla can kaybı Horasan ilçesine bağlı Muratbağı, Gerek, Kızlarkale ve Çamlıkale köyleri ile Narman ilçesine bağlı Koyunören Köyünde olmuştur.¹²⁸ Depremde 1.155 kişi ölmüş, 537 kişi yaralanmış, 3.241 konut ağır, 3 bin konut orta ve 4 bin konut hafif hasar görmüş, 30 bini aşkın

¹²⁷ *Cumhuriyetin 75...*, s.104.

¹²⁸ Yaşar Gök, *Erzurum-Kars Depreminin (30 Ekim 1983) Ekonomik ve Sosyal Sonuçları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1996, s.13.

hayvan telef olmuştur. 30 Ekim 1983 Depremi'nden sonra göç eden aile sayısında büyük artış görülmüştür. Göçteki artışın birinci nedeni, deprem sırasındaki can ve mal kayıplarıdır. Diğer nedeni ise, ailelerin konutsuz kalmasıdır. Göç eden ailelerin çok az bir kısmı yakın ilçe merkezlerine ve Erzurum'a, ama büyük çoğunluğu İstanbul, Bursa, İzmir, Adapazarı, İzmit gibi büyük kentlere veya bu kentlerin yakınında bulunan ilçelere gitmişlerdir.¹²⁹

1985 sayım döneminde il nüfusu 856.175 kişiye ulaşmıştır. 1990 sayım döneminde 848.201 tespit edilen nüfus bir önceki sayım dönemine göre azalış göstermiştir. Yüksek doğum oranlarına rağmen, nüfusta meydana gelen bu azalışın sebebi olarak il dışına yapılan göçlerin hızını artırmış olması gösterilebilir.

2000 sayımında il nüfusu 937.389 kişi ile Cumhuriyet döneminde yapılan sayım sonuçlarının en yüksek değerine ulaşmıştır.

Yine bu dönemde Türkiye genelinde olduğu gibi, Erzurum ilinde de kırsal şehir dengesi, şehir nüfusu lehine değişmiştir.¹³⁰

2007 yılında 784.941 olan il nüfusu son yedi yılda sonra 18.212 kişi azalarak 31 Aralık 2013'te 766.729'e düşmüştür. 2007'den 2013'e kadar geçen sürede sadece 2011 yılında yıllık artış artı değerlerde seyretmiştir. 2011 yılında nüfus sayısında meydana gelen artışın muhtemel sebebi 2011 UNİVERSİAD KİŞİ OYUNLARI sebebiyle ile yapılan göçlerdir.

31 Aralık 2010 ADNKS sonuçlarına göre Erzurum ilinin sınırları içerisinde 769.085 nüfus yaşamaktadır. Buna göre km^2 'ye 30 kişi düşüyordu. Bu nüfus yoğunluğu 1990 sayımının sonuçlarına göre 34, 2000 yılı rakamlarına göre ise 37 idi. Son sayımda 30 olan nüfus yoğunluğu il yüzeyine düzensiz dağılmıştır. Olur, İspir ve Pazaryolu ilçelerinde 10'u bile bulmayan yoğunluk Erzurum'un merkezindeki ilçeleri (Aziziye, Palandöken ve Yakutiye) müşterek olarak hesaplandığında 130 'a yaklaşan (km^2 'ye 128 kişi) yüksek bir yoğunluk rakamı elde edilmektedir. Bura da yoğunluğu artıran husus, Erzurum gibi bir büyük şehrin varlığıdır. Pasinler ve Horasan gibi ovalık kesimleri fazla yer tutan ilçelerde yoğunluk rakamı ilin ortalama nüfus yoğunluğuna yaklaşıyor (Horasan'da km^2 'ye 26, Pasinler'de km^2 'ye 25 kişi). Nüfus yoğunluğu en fazla olan

¹²⁹ Gök Y., *Erzurum-Kars Depreminin...*s.145.

¹³⁰ Yaşar Gök, *Erzurum İlinin Cumhuriyet Dönemi Nüfus Sayımları (1927-2010)*, Atatürk Üniv. Yayınları, Erzurum 2011, s.16-22.

ilçe Karayazı'dır (km² 'ye 47 kişi). İlçedeki yoğunluğun sebebi nüfusun çokluğu değil, ilçe yüzölçümünün küçük olmasıdır.¹³¹ Tablo 1.5'de görüldüğü gibi son yedi yıllık süreçte genel olarak Erzurum'un nüfus yoğunluğunda önemli bir gelişme yaşanmamıştır. Bu durum muhtemelen doğumlarla artan nüfusun, göçlerle azalmasıyla açıklanabilir.

Tablo 1.5. Erzurum'da Nüfus Yoğunluğu.

Yıllar	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
km ² /kişi	31	31	31	30	31	31	30

Kaynak: TÜİK ADNKS 2007-2013 sonuçlarından derlenmiştir.

1.2.1.1. Nüfusun Cinsiyet ve Yaş Yapısı

Nüfusun bir başka özelliği de kadın ve erkek oranıdır. Kadınların, erkeklerden fazla ya da az oldukları yerleri belirlemek için yapılacak bir analiz “cinsiyet oranının coğrafyası” demektir. Coğrafyacıların çok kullandıkları bir kıstas olan cinsiyet oranı bir yerdeki 100 ya da 1000 kadına düşen erkek sayısıdır. 100'den (ya da 1000'den) büyük sayılar bir cinsiyet oranını; yani erkeklerin kadınlardan daha fazla olduğunu gösterirken, 100'den (ya da 1000'den) küçük sayılar ise kadınların erkeklerden daha fazla olduğunu gösterir.¹³² Ülkelerin nüfuslarında cinsiyet durumunun ayrı bir yeri vardır. Zira, kadın ve erkek nüfuslarındaki dengesizlik, cinslerin yaratılışındaki farklılık nedeniyle toplumsal, ekonomik, siyasal ve askeri pek çok sorunun gündeme gelmesine yol açabilir.¹³³

Erzurum ilinde 2013 yılında toplam nüfusun (776.729), yaklaşık %50'si (384.015) erkeklerden %50'si (382.714) kadınlardan oluşan dengeli bir cinsiyet dağılımı göstermektedir. Tablo 1.6 incelendiğinde ilçe, belde ve köylerde yaşayan nüfusun cinsiyet dağılımının da il genelinde olduğu gibi dengeli bir dağılım gösterdiği anlaşılmaktadır. (Tablo 1.6)

¹³¹ *Bir Şehir Var...*, s.286.

¹³² Erol Tümerterkin, Nazmiye Özgüç, *Beşeri Coğrafya: İnsan, Kültür, Mekan*, Çantay Kitabevi, İstanbul 2002, s.291.

¹³³ Ertuğrul Murat Özgür, *Türkiye Coğrafyası*, Hilmi Usta Matbaacılık, Ankara 2001, s.136.

Tablo 1.6. Erzurum'un İlçelerinde Nüfusun Cinsiyet Oranları.

İlçeler	Erkek Nüfus (%)	Kadın Nüfus (%)	100 Kadına Düşen Erkek Sayısı
Aşkale	49,6	50.4	98
Aziziye	51,1	48.9	104
Çat	51.0	49.0	104
Hınıs	50.3	49.7	101
Horasan	50.6	49.4	102
İspir	40.3	50.7	97
Karaçoban	50.6	49.4	102
Karayazı	50.9	49.1	104
Köprüköy	50.9	49.1	104
Narman	49.3	50.7	97
Oltu	52.1	47.9	109
Olur	49.5	50.5	98
Palandöken	50.3	49.7	101
Pasinler	50.4	49.6	102
Pazaryolu	48.3	51.7	93
Şenkaya	50.0	50.0	100
Tekman	50.6	49.4	102
Tortum	49.5	50.5	98
Uzundere	49.2	50.8	97
Yakutiye	49.8	50.2	99
Toplam	50.3	49.7	101

Kaynak: TÜİK ADNKS 2013 sonuçlarından derlenmiştir.

Özellikle sosyal ve ekonomik amaçlı planlamalarda, stratejilerin isabetli seçilebilmesi bakımından, nüfus miktarı kadar önemli olan bir sorun da, nüfus yaş yapısının bilinmesi ve analiz edilmesidir. Bu terim, bir nüfus kitlesinin yaş gruplarına göre sergilediği bileşim, durumunu tanımlar. Bu bileşimi analiz edip bazı sonuçları ortaya koyabilmek için, belli sayım devrelerindeki nüfusu, belli yaş dilimi aralıklarını esas alarak gruplandırmak gerekir.¹³⁴ Yaş yapısı hakkında daha iyi bilgi edinebilmek için nüfusu üç yaş grubuna ayırmak ve her bir grubun toplam nüfustaki payını bulmak daha yararlı olmaktadır. Çeşitli ayrımlar olmakla birlikte, bu üç grup genel olarak şöyle

¹³⁴ Doğanay H., *Türkiye Beşeri...*, s.157-158.

belirlenir: Çocuklar (0-14 ya da 0-19), yetişkinler (15-50, 15-64, 20-59 ya da 20-64 yaşlar arası), yaşlılar (60 yaş ve daha yukarısı).¹³⁵ Buna geniş aralıklı gruplandırma denilir. Milletler arası kriterlere göre, *15-64 yaş dilimindeki toplam nüfus*, çalışabilecek ve ekonomik faaliyetlere katılabilecek nüfus, diye tanımlanır. Bu dilimler toplamına ise, ekonomik alanda faal nüfus, veya *çalışan nüfus* denir. Bir nüfusta çalışma çağı nüfusunun, toplam nüfus kitlesi içindeki sayı ve oranı ne kadar yüksekse, böyle bir ülkenin ekonomisi, o ölçüde büyük bir çalışma çağı nüfus kitlesine sahip demektir. İstihdam şartlarıda uygunsa bu gibi ülkelerde nüfusta bağımlılık oranı, yani *kendileri çalışmayıp yani üretileni tüketen kitle* sayısında o ölçüde azdır.¹³⁶ Yaş bağımlılık oranı ise, 0-14 yaş grubundaki nüfus miktarı ile 65 yaş ve üstü nüfus miktarının, çalışan nüfusu temsil eden 15-64 yaş grubundakilerle oranlanması sonucu elde edilen değerdir. Bu oranın yüksek olması, çalışan her kişi başına bakılması gereken birey sayısının yükseldiği; bu oranın düşük olması ise bakılması gereken birey sayısının kişi başına düşen miktarının azaldığını gösterir.

Erzurum ilinin 2013 yılında toplam nüfusunun %28.1'i (0-14 yaş) çocuklar, %63.8 (15-64 yaş) aktif nüfus, %7.4'ü (65+) yaşlılardan oluşmaktadır. Genel olarak bu sonuç Erzurum nüfusunda genç nüfusun fazla, yaşlı nüfusun az olduğu sonucunu vermektedir. Nüfus dağılımı sonuçlarına göre en az nüfus yaşlılar grubudur. Fakat yıllara göre değerlendirildiğinde çocuk oranının gittikçe azaldığı ve yaşlı nüfusun arttığı anlaşılmaktadır. Bu durum doğum oranının gittikçe düşmesiyle ilgilidir.

Genç bir nüfusa sahip olan Erzurum'da ortalama yaş 26.0'dır. Ortanca yaş erkeklerde 25.6 ve kadınlarda biraz daha fazla 26.4'tür. Erzurum İli'nde yaş bağımlılık oranı %56.6'dır. Genç bağımlılık oranı 44.8 ve Yaşlı bağımlılık oranı ise 11.7'dir. Erzurum'da yaş bağımlılık oranların nispeten yüksek sayılabilecek bir düzeyde olmasının temel sebebi, nüfusun yaklaşık %40'ının çalışmaması ve bölgedeki iş potansiyelinin düşük işsizlik sorununun çözülmemiş olmasıdır. Erzurum'da, ortalama hane büyüklüğü 4.4'dür. Hane halkı büyüklüğünün nisbeten yüksek olması ve hanede çalışan sayısının azlığı da bağımlı nüfus oranını yükseltmektedir. (2013 TÜİK ADNKS sonuçlarından derlenmiştir).

¹³⁵ Erol Tümertekin, Nazmiye Özgüç, *Beşeri Coğrafya: İnsan, Kültür, Mekan*, Çantay Kitabevi, İstanbul 1998, s.283.

¹³⁶ Doğanay H., *Türkiye Beşeri...*, s.159.

1.2.1.2. Nüfusun Eğitim Durumu

Üzerinde önemle durulması gereken diğer bir husus da, nüfusun niteliğidir. Nüfusun niteliğinden amaçlanan, bilhassa eğitim durumudur. Bir yerdeki nüfusun okuryazarlık durumu yanında; eğitimin niteliğide çok önemlidir. Bir ülkedeki ekonomik gelişme kadar, hatta ondan daha önemlisi, eğitimdeki gelişmelerdir. Eğitimde fırsat eşitliği ilkesinden hareketle ülke genelindeki okul çağı nüfusunun hepsinin aynı oranda ve kalitede eğitim alması gerekmektedir. Cumhuriyetin ilanı ile başlayan, her alandaki gelişme kendisini eğitim durumunda da hissettirmiştir.¹³⁷ Bir ilin kalkınması, o ilde yaşayan insanların eğitilmesi, onları beceri ve yetenekler kazandırılması, yeni teknolojiler geliştirilmesi ve bu teknolojilerin yaygın ve etkin bir biçimde kullanılması ile mümkündür. İllerin gelişmesinde sadece doğal kaynaklar yeterli olmayıp, ilerleme ve gelişme için eğitime önem verilmelidir.¹³⁸ Erzurum İli'nin eğitim durumu için TÜİK ADNKS 2013 sonuçları incelenmiştir ve şu sonuçlara ulaşılmıştır.

Tablo 1.7. Okuma Yazma Durumu ve Cinsiyete Göre Nüfus Oranı 2013.

Okuma Yazma Durumu	Kadın	Erkek	Toplam
Okuma Yazma Bilen Oranı	88.5	97.7	93.1
Okuma Yazma Bilmeyen Oranı	11.5	2.3	6.9

Kaynak: TÜİK ANDK 2013 sonuçlarından derlenmiştir.

Erzurum ilinin toplam nüfus içerisinde okuma-yazma bilmeyenlerin sayısı 45.547 olarak görünmektedir, bunların nüfusun eğitim durumu içerisindeki oranı %6.9 olup, okuma-yazma bilmeyenlerin %11.5'i kadın, %2.3'ü erkektir. Bir mezuniyet alanından mezun olmadan sadece okur-yazar olanların sayısı ise 167.640 olup, bu sayının %88.5'i kadın, %97.7'si erkeklerden oluşmaktadır. (Tablo 1.8.).

¹³⁷ Saliha Koday, "Gümüşhane İlinin Eğitim Coğrafyası", *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (1), (ss 45-56), 2005, s.46.

¹³⁸ Nevzat Ayaz, *TBMM 1995 Yılı Bütçe Raporu*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1994, s.3.

Tablo 1.8. Erzurum İli'nin Eğitim Durumu.

Eğitim Durumu	Kadın	Erkek	Toplam	Oran (%)
Okuma Yazma Bilmeyen	38.031	7.516	45.547	%6.6
Okuma Yazma Bilen Fakat Bir Okul Bitirmeyen	90.171	77.469	167.640	%24.6
İlkokul Mezunu	76.479	54.026	130.505	%19.1
İlköğretim, Ortaokul veya dengi okul Mezunu	63.629	85.663	149.292	%21.9
Lise veya Dengi Okul Mezunu	39.750	68.662	108.412	%15.9
Yükseköğretim	22.954	37.211	60.165	%3.3
Bilinmeyen	9.729	8.714	18.443	%2.7

Kaynak: TÜİK ANDK 2013 verilerinden +6 yaş üzeri dikkate alınarak derlenmiştir.

Erzurum'un TÜİK ADNKS 2013 verilerine göre nüfusu eğitim durumuna göre ayrıldığında; en düşük yüzdeler dilimin %3.3 ile yükseköğretim mezunlarına ait olduğu, daha sonra sırasıyla %6.6 ile okuma yazma bilmeyenler, %15.9 lise mezunları, %19.1 ilkokul mezunları, %21.9 ilköğretim veya orta okul mezunları, %24.6 ile okuma yazma bilenler gelmektedir. Sayısal sonuçlar ve oransal değerler incelendiğinde Erzurum ilinde eğitimin her kademesinde erkeklerin sayısının kadınlardan daha fazla olduğu görülmektedir.

Bu sorunda kanımızca iki önemli faktör rol oynamaktadır: Bilindiği gibi ülkemizde asker ocağı, aynı zamanda da bütünüyle bir eğitim-öğretim okuludur. Okuryazar olmayan asker nüfusa, eskiden beri *Ali Okulları* diye nitelenen ve bir çeşit askeri ilkokul olarak adlandırabileceğimiz eğitim merkezlerinde, okuma-yazma öğretilir. Kuşkusuz kadın nüfusumuz, bu avantajdan yoksundur. Öte yandan özellikle kırsal kesimde, halen birçok anne-baba, kız çocuğunun okula gönderilmesini lüzumsuz ve hatta günah saymaktadır.¹³⁹ Kız çocuklarının eğitimi konusunda kısıtlamaların olması, eğitimin kız çocukları için gereksiz görülmesi ve çocuk yaşta evlendirilmeleri gibi sebeplerle kız çocuklarının eğitim konusunda geri kalmıştır. Kız çocuklarının eğitimi konusunda Türkiye genelinde son onyedili yıllık süreçte eğitimin mecburiyet kapsamına alınması, okullara kayıt döneminde okul yaşı gelip te kaydı yaptırılmayan öğrencilerin tespit edilerek ailelerinin ikna edilmesi ve devletin eğitim konusunda zorluk çıkaran aileler için yapmış olduğu bilinçlendirme faaliyetleri, olumlu sonuçlar vermeye başlamıştır. Fakat eldeki veriler henüz istenilen seviyeye ulaşamadığını göstermektedir.

¹³⁹ Doğanay H., *Türkiye Beşeri...*, s.164.

1.2.1.3. Nüfus Hareketleri (Göç)

Göç, bir idari sınırı geçerek oturma yerini devamlı ya da uzun süreli olarak değiştirme olayını ifade etmektedir. Bu değişim, kıtalararası, uluslar arası, bölgelerarası, kırdan şehre ya da şimdi görüldüğü gibi şehirden kıra doğru herhangi bir ölçek yada yönde meydana gelebilir. İnsanların bir yerden diğerine göçleri çok önemli bir coğrafi olgudur. Göçler nüfusun yeniden-dağılımı sonucunu doğurur.¹⁴⁰ İç göçlerin yol açtığı en belirgin nüfus değişkenlerinden biri, illerin nüfus yapısında, kadın ve erkek nüfus toplam sayılarındaki belirgin oransızlıklar olarak göze çarpmasıdır. Bunlardan en önemli değişken, göç alan illerde erkek ve göç veren illerde kadın nüfus fazlalığı olmasıdır, şeklinde değişkendir. Böyle bir sonucun ortaya çıkması, bazı ekonomik nedenlerle ilgilidir. Göç hareketine önce erkek nüfusun katılması yanında, göç alan illerde istihdam kapasitesinin daha yüksek ve göç veren illerde daha kısıtlı olması, başlıca nedenler olarak burada hatırlanabilir.¹⁴¹

Erzurum ilinde hem il içi hemde il dışı göç hareketleri yoğundur. İl sınırları içerisinde kırsal alandan şehir merkezine doğru yapılan göçler kırsal nüfusu azaltırken şehir nüfusunu arttırmaktadır bunun sonucunda şehirdeki nüfus yoğunluğu günden güne artmaktadır. Uzun ve sert geçmesinin yanında, giyim, yakacak ve benzeri yüksek harcamalar gerektiren doğa ve iklim koşullarının elverişsizliği, Erzurum'un batıdaki büyük kentlere uzak olması, büyük ölçekli sanayi yatırımlarının bulunmaması, dolayısıyla iş ve istihdam imkanlarının çok yetersiz olması, halkın çoğunluğunun gelir düzeyinin düşük ve gelir dağılımının dengesiz olması, sermaye sahiplerinin yörede yatırıma teşebbüs etme düşüncesinden uzak olması, nispi olarak kültürel ve sosyal yaşam olanaklarının yetersizliği Erzurum'dan il dışına yapılan göçlerin sebepleri arasında sayılabilir.¹⁴² Erzurum' dan il dışına yapılan göçler genel olarak ekonomik sebeplere dayanmaktadır. Göç edilen merkezler arasında ilk üç il İstanbul, Bursa ve Ankara'dır. İstanbul ve Bursa'ya yapılan göçlerde iş imkanlarının fazlalığı çekici unsur oluştururken, Ankara'ya yapılan göçlerde çekici unsur eğitimidir.¹⁴³ İl dışına yapılan göçlerin genel doğrultusun Türkiye'nin batısına doğru olmasının bir diğer sebebi

¹⁴⁰ Tümertekin E., Özgüç N., *Beşeri Coğrafya...*, s.305.

¹⁴¹ Doğanay H., *Türkiye Beşeri...* s.167.

¹⁴² Orhan Yavuz, "Erzurum'da Göç Sorunu, Nedenleri, Sonuçları ve Çözüm Yolları", *Tarım Ekonomisi Dergisi*, (2), 10-21, 1994 s.17.

¹⁴³ *81 İlde Kültür...*, s.85.

olarakta Erzurum ilinin iklim şartları gösterilebilir. Kış aylarının uzun ve çok soğuk geçmesi dış mekan da sürdürülen ekonomik faaliyetleri sınırlandırmakta, konutların ısıtılması sorununu ortaya çıkarmakta, yakacak temini için büyük masrafları gerektirmektedir. Bu sıkıntıları çözmek için maddi yeterliliğide olmayan aileler çözümü, iklimi daha ılıman merkezlere göç etmekte buluyorlar.

Tablo 1.9. Erzurum İli'nin 1975-2013 Devresinde Gerçekleşen Göç Hareketleri.

Yıllar	Aldığı göç	Verdiği göç	Net göç	Net göç hızı (%)
1975-1980	30.624	76.717	-46.093	-66,3
1980-1985	29.407	78.152	-48.745	-64,8
1985-1990	34.250	122.548	-88.298	-113,2
1995-2000	50.809	97.300	-46.491	-54,8
2007-2008	18.999	43.585	-24.586	-31,23
2008-2009	24.830	33.681	-8.851	-11,37
2009-2010	23.294	35.711	-12.417	-16,02
2010-2011	27.719	33.599	-5.880	-7,50
2011-2012	22.551	33.234	-10.683	-13,63
2012-2013	23.398	39.997	-16.599	-21,4

Kaynak: TÜİK ADNKS sonuçlarından derlenmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

ERZURUM İLİNDEKİ YERLEŞMELERİN TOPONOMİSİ

2.1. ERZURUM'UN TARİHİ GELİŞİMİ

Erzurum ve çevresi tarih boyunca önemli yerleşim yerlerinden biri olmasına rağmen, bu bölgenin eski çağ geçmişi tarihçiler, antropologlar gibi bilim adamları tarafından çok az araştırılmıştır. Bunun sebebi veri azlığı değil, bölgenin engebeli coğrafi yapısı ile ilgilidir.¹⁴⁴ Bu günkü Erzurum şehri, bir kale olarak yaklaşık 1600 yıl önce kurulmuş olmakla birlikte, bölgedeki yerleşim merkezlerinin tarihi MÖ. 4000'lere kadar inmektedir.¹⁴⁵ M.Ö. 4000'e dayanan köklü bir kültürün orijin bölgesini oluşturan Erzurum ve çevresinde, sırasıyla Hurritler, Hayasa, Diauehi ve Urartu Krallığı hakim olmuş¹⁴⁶; daha sonra Kimmerler, Saka (İskit) Türkleri, Medler, Persler, Partlar, Romalılar, Sasaniler, Doğu Romalılar (Bizans), Araplar (Emevi ve Abbasiler), Oğuz Türkleri (Selçuklular), Moğollar, İlhanlılar, Karakoyunlular, Timurlular, Akkoyunlular, Safeviler, Osmanlılar ve nihayet Türkiye Cumhuriyeti.

Milattan önceki devirlerden günümüze kadar gelen zengin arkeolojik buluntular, bize şehrin tarihi hakkında açıklayıcı bilgi vermektedir.¹⁴⁷ Erzurum ve çevresinde bir çok arkeolojik kazı yapılmıştır. Bu kazılardan öncelikli olarak ele alınanlardan Karaz Höyük, Pulur Höyük, Güzelova Höyük, İkiztepeler Höyük ve Sos Höyük Kazılarıdır. Yapılan kazılardan elde edilen ve halen Erzurum Müzesinde teşhir edilen eserlerden bir kısmının yapılışı M.Ö. yılına 4000 yılına kadar uzanmaktadır. Bu nedenle Erzurum tarihinin M.Ö. 4000 yılına kadar geriye gittiğini görmekteyiz.¹⁴⁸

Yukarıda bahsettiğimiz Erzurumun yazılı olmayan tarihinden yazılı tarihine geçişin ilk belgeleri olarak Eti (Hitit) İmparatorluğu arşivindeki Boğazköy (Hattuşaş) Tabletlerinde M.Ö. 1350 yıllarında bahsedilmektedir. Sümerler ve Elamlarla soydaş

¹⁴⁴ Alparslan Ceylan, "1999 Yılı Erzincan ve Erzurum Yüzey Araştırmaları", 18. Araştırma Toplantısı, C.2, İzmir 2000.

¹⁴⁵ 81 İlde Kültür..., s.46.

¹⁴⁶ Mahmut Pehlivan, Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Erzurum 1984, s.90.

¹⁴⁷ 81 İlde Kültür..., s.46.

¹⁴⁸ Ali Başkaya, XX. Yüzyıl Erzurum Tarihi ve İnanç Coğrafyası, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Elazığ 1997, s.9.

olan bir kısım Hurri boylarının Erzurum ovası ile Gümüşhane kesimlerine hakim olduklarından bahsedilmektedir.¹⁴⁹

Anadolu'nun en eski devletlerinden olan Hitit'lerin sınır bölgesinde bulunan Erzurum, tarihi göç ve istilâ yolları üzerinde bulunduğundan, pek çok savaşa sahne olmuştur, bu mücadeleler sonuncunda bölgeye zaman içerisinde Hurriler, Asurlar, Kimmerler, İstikler (Sakalar) hâkim olmuşlardır.¹⁵⁰ M.Ö. 585'te Lidyalılar ile Medlerin yaptığı anlaşmayla Doğu Anadolu ve Erzurum, Medlerin Hakimiyetine girdi. Medlerden sonra, Pers Hükümdarı 1. Darius zamanında Erzurum Bölgesi Pers Krallığının 18. Satraplığı (valilik) oldu. M.Ö. 331'de Persleri yenen Makedonyalı İskender, Erzurum'u İmparatorluğunun sınırlarına kattı. M.Ö.220 yıllarında Anadolu ve Makedonya ya hakim olan Selefkuslar, Karasu ve Aras boylarına sefer yaparak Erzurum bölgesini kendilerine bağladılar.¹⁵¹ Sonrasında Roma İmparatorluğunun eline geçen bu bölge, Romalılarla Partlar arasında kanlı savaflara sebep olmuştur. Roma'nın bölünmesiyle M.S. 195'te Erzurum, Bizans'ın (Doğu Roma) payına düşmüştür.¹⁵² Genç İmparator Theodosius, Sasanilere karşı Fırat'ın yukarı havzasında bir şehir inşa ettirmiştir.¹⁵³ Theodosius generallerinden Anatolius'u bu iş ile görevlendirdi. Doğu Anadolu'ya gelen Anatolius, uygun bir yer bulmak üzere yaptığı tetkikler sonucunda; Erzurum Ovasında Karasu yatağına yakın, su imkanları uygun ve muhtemel saldırılara karşı savunulması müsait bir tepenin üzerinde şehrin yapımına başladı. Sasaniler ile savaşın devam ettiği sürede yaklaşık yedi yıllık bir çalışmanın sonucunda, Bizans'ın doğusunda müstahkem bir şehir inşa edildi. Anatolius, yaptırılan bu şehre imparatorun adına izafen Theodiopolis adını verdi.¹⁵⁴ Theodosiopolis, kuruluşu ile beraber hem idari hemde askeri açıdan çok önemli bir merkez haline geldi.¹⁵⁵ Sasani İmparatorluğuna karşı yürütülen savaşlar nedeniyle Theodopolis merkezli son derece önemli bir komutanlık oluşturuldu ve şehrin istihkamlarının kuvvetlendirilmiş olması Doğu Roma'nın sınır savunma gücünü arttırmıştır.¹⁵⁶ Theodosiopolis, 502-503 yılları arasında

¹⁴⁹ *Cumhuriyetin Ellinci Yılında Erzurum*, 1973 İl Yıllığı, Erzurum 1974, s.25.

¹⁵⁰ Erzurum İl Yıllığı, Erzurum 1986, s.18.

¹⁵¹ *Cumhuriyetin Ellinci Yılında Erzurum*, s.26.

¹⁵² Erzurum İl Yıllığı, Erzurum..., s.18.

¹⁵³ Enver Konukçu, "Tarihte Erzurum", *Şehri Mübarek Erzurum*, Erzurum Belediyesi Kültür Yayınları No:1, Yorum Matbaacılık, Ankara 1989., s.4.

¹⁵⁴ Pamuk B., *XVII. Yüzyılda...*, s.33.

¹⁵⁵ Savaş Eğilmez, "Karin Bölgesi ve Theodosiopolis'in Kuruluşu", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı:33, (ss 183-198), Erzurum 2007, s.196.

Sasanilerin eline geçmesine rağmen, tekrar toplanan Bizanslılar 504 yılında Theodosiopolis'i Sasanilerden geri almıştır.¹⁵⁶ Bizanslılar döneminde kısa bir sürede Perslerin eline geçen Theodosiopolis'i Bizanslılar onlardan da geri almıştır. Erzurum, Bizanslıların egemenliği altında uzun süre Sasaniler ile mücadelenin merkezi konumunda olmuştur. Ancak Erzurum'u ele geçirmek ve Bizans'ı zayıflatmak isteyen sadece Sasaniler değildi. Dört Halife Döneminde, İslamiyeti yaymak için güçlenmek yeni topraklar elde etmek amacıyla olan Müslümanlar da Erzurum'u ele geçirmek istiyorlardı. 642 yılında Müslüman Arapların, Sasani Devleti'nin ortadan kaldırılması ile Erzurum ve havalisi bu defa Bizans-Arap mücadelesine sahne olmaya başlamıştır. Müslüman Araplar, başlangıçta Doğu Anadolu'ya geçici akınlar yapmışlardı. Ancak Hz. Osman'ın Halifeliği döneminde, daha ciddi bir şekilde bölgede faaliyet göstermeye başlamışlardı. 651 yılında Habib bin Mesleme komutasındaki İslam Orduları, Theodosiopolis'i ele geçirmeye muvaffak olmuşlardı.¹⁵⁷

Ancak 653 yılında, İmparator Konstantinus 100 000 ordu ile şehri geri almıştı.¹⁵⁸ 662 yılına gelindiğinde ise Emevi Hükümdarı I. Muaviye'nin gönderdiği yeni İslam ordusu Kali-Kala'yı alarak burada, Erzincan, Bayburt, İspir ve Pasinler'i içine alan bir İslam valiliği merkezi kurulmasını sağlamıştır. Müslüman Araplar, Erzurum'u 947 yılına kadar merkez edinmişler.¹⁵⁹ Müslüman Araplar şehri ele geçirdikten sonra Bizans döneminde kullanılan Theodosiopolis ismini kullanmadıklarını, onun yerine Kalikala ismini kullandıklarını görmekteyiz.¹⁶⁰ Kalikala/ Kali ismini alan şehirde, aralıklı olarak Arapların idaresi yaklaşık üçyüz yıl sürmüştü. Dört Halife Devrini müteakiben Emevi ve Abbasi dönemlerinde de Kalikala, Bizans ile mücadelenin devam ettiği şehirlerden birisi olmuştur.¹⁶¹ Ayrıca Müslüman Arapların idaresi altında iken Erzurum, ticaret ve sanat alanlarında da ilerleme kaydetmiştir. Şehir ticari anlamda geliştiği gibi, beraberinde gelen ekonomik gelişmenin şehri iyice güçlü ve ilgi çekici hale getirdiği tarihi kaynaklardan görülebilmektedir.¹⁶²

¹⁵⁶ Cevdet Küçük, "Erzurum", *İslam Ansiklopedisi*, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s.321.

¹⁵⁷ Pamuk B., *XVII. Yüzyılda Bir...*, s.34.

¹⁵⁸ Dursun Özdoğan, *Başlangıcından Osmanlı Hakimiyetine Kadar Erzurum ve Çevresi*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ 2008., s.30.

¹⁵⁹ *Cumhuriyetin Ellinci...*, s.27.

¹⁶⁰ Kayserili A., *Erzurum Şehri'nin Kültürel...*, s.92.

¹⁶¹ Pamuk B., *XVII.Yüzyılda Bir...*, s.35.

¹⁶² Kayserili A., *Erzurum Şehri'nin Kültürel...*, s.92.

Yaklaşık üç yüzyıl Emevilerin elinde kaldıktan sonra Erzurum 1048 yılına kadar yeniden Bizanslıların eline geçmiştir. 1048 yılında doğuya doğru açılma amacıyla olan Selçukluların, Azerbaycan Valisi İbrahim Yinal ve komutanlardan Kutalmış, 1048 yılında Doğu Anadolu'ya ulaşmışlardı. Bizans topraklarında karşı taarruza geçen Selçuklular, Theodiosopolis şehrinin kuzeybatısında bulunan Artze-Erzen (bu günkü Karaz) şehrini muhasara ederek ele geçirmişlerdi. Burası ilçe merkezinin kuzeyinde, Erzurum Ovasının batı kısmında, nispeten ovaya hakim bir konumda yer almaktadır.¹⁶³ Bu sırada şehirden kaçabilenler, Theodosiopolis şehrine sığınmışlardır. Bunun üzerine Selçuklular, Erzen şehri boşaltıldığı için Theodosiopolis şehrini “Erzen” olarak tanımlamışlarsa da Siirt ve Silvan arasındaki diğer Erzen şehrinden ayırmak istemiştir. Bu amaçla Erzen kelimesine Anadolu'ya aidiyeti temsil eden “Rum” kelimesini ilave ederek “Erzen-er-Rûm” ismini vermişlerdi.¹⁶⁴

26 Ağustos 1071 Malazgirt Zaferine kadar Theodosiopolis ve civarına yapılan Selçuklu akınları geçici bir mahiyette olmuştur. 1071'deki galibiyet ile Theodosiopolis'in kapıları yeni hakimlerine açılmıştı. Sultan Alparslan, doğuda önemli bir üs konumunda olan şehri, ikta olarak Saltuk Bey'e vermiştir.¹⁶⁵ Melik Şah, Saltuklu Emirlerinin sonuncusudur. Onun zamanın da Musul Atabeyliğinin ve Gürcülerin, Saltuklulara saldırışı ve beyliğin Gürcülerin eline geçmesi tehlikesi üzerine Anadolu Selçuklu Sultanı Rükneddin Süleyman Şah'ın 1102 senesinde Erzurum'u ilhak etmesi ile bütün Saltuk ili Selçuklu hakimiyetine geçti.¹⁶⁶

Süleyman Şah kendisine bağlı bulunan ve Elbistanda hüküm süren kardeşi Muğiseddin Tuğrul Şah'ı Erzurum Melik tayin etti. 1202 yılından itibaren Erzurum'da Tuğrul Şah (1202-1225) ile “Erzurum Selçukluları” kolu, Anadolu Selçuklu başkenti Konya 'ya tabii olarak hakimiyetini başlatmıştır.¹⁶⁷ Muğiseddin Tuğrul Şah'ın ölümünden sonra oğlu Rükneddin Cihan Şah, Anadolu Hükümdarlarına karşı mevkiini koruyabilmek için Harzemşahlarla anlaşmıştır. Celalettin Harzemşahla beraber Yassıçemen Muharebesine katılmış ve 1230 yılında esir düşmüştür. Bu olaydan sonra

¹⁶³ Zeki Koday, “İdari Coğrafi Özellikleri Bakımından Aziziye Metropol İlçesi”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8 (41), (ss. 231-248), Erzurum 2008, s.69.

¹⁶⁴ Pamuk B., *XVII. Yüzyılda Bir...*, s.32.

¹⁶⁵ Pamuk B., *XVII. Yüzyılda Bir...*, s.37.

¹⁶⁶ *Cumhuriyetin Ellinci...*, s.31.

¹⁶⁷ Gürsoy Solmaz, *Ortaçağda Erzurum ve Kars Kaleleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları:906, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları No:12, Erzurum 2000, s.5.

Erzurum’u zapt eden Alâeddin Keykubat, Saltukluların bir devamı sayılan Erzurum Selçuklularına son vermiştir.¹⁶⁸ Moğolların Anadoludaki ilk hedefi bölgenin en önemli şehirlerinden biri ve Türkiye Selçuklu Devleti’nin sınır vilayeti olan Erzurum’dur.¹⁶⁹ Moğollar, bu amaçla Baycu Noyan’ın kumandasında bir kısmı Gürcü ve Ermenilerden oluşan bir ordu ile 1242 kışında Erzurum’u kuşatmışlardır. Şehrin Şihnası (Valisi) Şerefeddin Duvînî, halkına ihanet etmiş ve Moğolların surlardan içeri girmelerini kolaylaştırmıştır. Moğollar ise Erzurum halkını ve doğal olarak başta kumandan Sinaeddin Yakut’u kılıçtan geçirmişlerdir.¹⁷⁰

XIII. yüzyılda İran ve Azerbaycan’da Moğolların yerini alan İlhanlılar, Abaka Han zamanında Anadolu Selçuklularının fiili olarak bulunduğu sırada, Erzurum’da idareyi ele geçirmişlerdi. İlhanlı idaresi, Erzurum’dan ağır vergiler almasına karşılık, şehrin kalkınması için de hizmet vermişlerdi.¹⁷¹ İlhanlı Devletinin yıkılışından sonra Erzurum, Toğalıların, 1340-1358’de Çobanlıların, 1358-1360’da Celayırlıların eline geçmiştir. Celayırlılardan sonra yönetimi Eretnalıların aldığı görülmektedir.¹⁷² 1380 yılında Karakoyunlular tarafından ele geçirilen Erzurum da, Karakoyunluların hakimiyetleri doksan yıla yakın bir süre devam etmişti.¹⁷³ Otlukbeli Savaşı sonucunda, Erzurum tekrar el değiştirmişti ve Akkoyunlular Erzurum’a hakim olmuşlardı.¹⁷⁴ 1502 yılına gelindiğinde ise Erzurum ve çevresi Safevi devletinin eline geçmişti. Yavuz Sultan Selim, 1514’te Safevilere karşı sefere çıkmış ve çok geçmeden bu yerleri teker teker ele geçirmiştir.¹⁷⁵

Osmanlıların Erzurum’u kesin olarak ne zaman hakimiyetlerine aldıkları hususunda açık bir bilgi bulunmamaktadır. Bayburt –Erzincan Beylerbeyliğinin 1516-1518 yıllarını ihtiva eden tahrir kaydında; Osmanlı Devleti sınırları genişlemişse de Erzurum hala Osmanlı topraklarına dahil edilmemişti.¹⁷⁶ Ancak İspir ve Erzurum bölgelerinin, yeni vesikaları bulununcaya kadar Ekim 1517-1518 tarihleri arasında

¹⁶⁸ *Cumhuriyetin Ellinci...*, s.32.

¹⁶⁹ Erkan Göksu, “Erzurum’un Sonbaharı”, *Turkish Studies*, 4(8), (ss.1286-1297), Erzurum 2009, s.1290.

¹⁷⁰ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken Neşriyat Yayın No:570, Kültür Serisi:252, İstanbul 2004, s.44.

¹⁷¹ Kayserili A., *Erzurum Şehri’nin Kültürel...*, s.96.

¹⁷² Pamuk B., *XVII. Yüzyılda Bir...*, s.40.

¹⁷³ Pamuk B., *XVII. Yüzyılda Bir...*, s.40.

¹⁷⁴ Kayserili A., *Erzurum Şehri’nin Kültürel...*, s.99.

¹⁷⁵ *Cumhuriyetin Ellinci...*, s.32.

¹⁷⁶ Pamuk B., *XVII. Yüzyılda Bir...*, s.42.

Osmanlı hakimiyetine geçtiğini kabul edebiliriz.¹⁷⁷ Kanuni Sultan Süleyman, İrakeyn Seferinde Erzurum üzerinden doğuya doğru ilerlemişti. Bu seferden sonra, Erciş ve doğuda alınan yerler tekrar İran'ın eline geçmiş, hutut bölgesinde Erzurum adı ile bir Beylerbeyliği kurulmuştur.¹⁷⁸ Kurulan bu beylerbeylik Bayburt ve Kemah Sancaklarından müteşekkildi.¹⁷⁹

XVI. yüzyılın sonlarında yaklaşık oniki yıl boyunca devam eden Osmanlı Safevi savaşları süresince Erzurum bir yandan savaşlar dolayısıyla büyük zararlar görürken bir yandan da Osmanlı Devleti tarafından yapılan yatırımlar ile gelişmeye devam etmiştir.¹⁸⁰ XVII. Yüzyıl da Anadolu'da cereyan eden Celali isyanları, Erzurum ve çevresinde de etkili olmuştur. Bu isyanlar sadece ekonomik hayatı ve gelişmeyi değil, sosyal ve kültürel hayatın gelişmesini de olumsuz etkilemiştir.¹⁸¹ Erzurum Şehri Osmanlı Asya'nın kuzeydoğusunda ve Rusya sınırı yakınında yer alan Devlet-i Aliye'nin en mühim vilayetlerinden aynı adlı bulunan vilayetin idari merkezi ve Osmanlı Asya'sının birinci derecede şehirlerinden birisidir.¹⁸²

Osmanlı idaresi altında iken Erzurum şehri, her açıdan gelişme göstermişti. Bunun sebeplerinden birisi şehrin, tarihi ticaret yolları üstünde bulunması nedeniyle önemli bir gelir kaynağının bulunmasıdır. Ancak Avrupalıların İpek ve Baharat yollarına alternatifler bulması ile Erzurum, büyük gelir kaynaklarından birini kaybetmiştir. Ayrıca Erzurum'un Osmanlı devletinin bir sınır şehri olması münasebetiyle de şehir özellikle doğudan ve kuzeydoğudan büyük bir tehdit altında bulunuyordu. Bu tehditlerden korunmak için şehrin etrafı kalın surlarla çevrilmiştir.¹⁸³

Erzurum tarihinde ilk defa 25 Haziran 1829 'da Ruslar tarafından işgal edilmişti. Bu işgal esnasında kale surlarının bir kısmı yıkılmış bir kısımda büyük tahribata uğramıştır. İşgalden sonra Ruslarla birlikte hareket eden Ermeniler, Ruslar tarafından

¹⁷⁷ Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi Sayı:151, Ankara 1998, s.44-45.

¹⁷⁸ *Cumhuriyetin Ellinci...*, s.34.

¹⁷⁹ Pamuk B., *XVII. Yüzyılda Bir...*, s.43.

¹⁸⁰ *Cumhuriyetin Ellinci...*, s.34.

¹⁸¹ Kayserili A., *Erzurum Şehri'nin Kültürel...*, s.101.

¹⁸² Ali Cevad, "1897'de Erzurum", (Çev.:Ramazan Özey), *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı:3 (ss.143-148), Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Basımevi, Erzurum 2000, s.143.

¹⁸³ Kayserili A., *Erzurum Şehri'nin Kültürel...*, s.101.

alınan kasaba ve köylere yerleştirilmeye başlanmıştır.¹⁸⁴ Osmanlı Devleti tarafından şehir tekrar ele geçirildikten sonra, kale ve surların ikinci defa yıkılışı ise 1865 yılındadır. Bu zamanda çarlığın istilasına karşı Erzurum’u tutabilmek için o devrin tabiye usulüne göre şehir yeni baştan istihkamlarla donatılmaya başlanmıştır. Bu çalışma, 1877-1878

Osmanlı-Rus Savaşına kadar sürmüştür. Şehrin etrafını çevreleyen surların yıkılması ve bu surlardan çıkarılan çoğunluğu bazalt taşların ve kesme taşların oluşturduğu malzemelerin kullanılması ile tabyaların inşa edildiği anlaşılmıştır.¹⁸⁵

Tarihte 93 harbi diye bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Erzurum için çok önemli sorunları beraberinde getirmiştir. Savaşın sonra yapılan mütareke gereğince Osmanlı Kuvvetleri Bayburt ve Erzincan’a çekilmişti. Şehir kışı geçirmek üzere Ruslara bırakılmıştı. Ruslar bu suretle Erzurum’u ikinci defa işgal etmiş oldular. Ancak savaşın sonunda Osmanlı Devleti ve Ruslar arasında 3 Mart 1878 Ayastefanos Antlaşması imzalanmıştı. Bu anlaşma gereğince Erzurum’u terk eden Ruslar şehrin 105 km. doğusuna Horasan ve Sarıkamış arasında bulunan Karaorgan’a çekilmişlerdi. Bu kadar yakın olmalarının sonucu olarak da üçüncü bir Rus saldırısında ilk hedef doğal olarak Erzurum olacaktı.¹⁸⁶

Birinci Dünya Savaşı yıllarına geldiğimizde ise Osmanlı Devleti ve Rus İmparatorluğu düşman saflarda yer almışlardı. Ruslar tekrar Doğu Anadolu’ya hakim olmak ve sonrasında Akdeniz’e inmek için planlarını yapmışlardı. Bu amaçla saldırıya geçen Rus birlikleri Erzurum’u almak için gayret göstermiştir.¹⁸⁷ 16 Şubat 07-07.30’dan itibaren Kars Kapı’dan ve Kavak Kapı’dan gelen Rus birlikleri tarafından Erzurum işgal edilmiştir.¹⁸⁸ 07 Kasım 1917’de patlak veren Bolşevik ihtilalinden sonra daha önce Ruslardan çekinen Ermeniler bunu fırsat bilmişler ve Erzurum havalisine saldırmışlardır. Ermenilerin hücumları sonucunda gerek şehirde ve gerekse civar köylerde evler yağmalanmış, konak sahipleri katledilmişti. Ruslar Erzurum’u işgal

¹⁸⁴ *Cumhuriyetin Ellinci...*, s.36.

¹⁸⁵ Abdurrahim Şerif Beygu, *Erzurum Tarihi Anıtları, Kitabeleri*, Bozkurt Basımevi, İstanbul 1936, s.26.

¹⁸⁶ *Cumhuriyetin Ellinci...*, s.39.

¹⁸⁷ *Cumhuriyetin Ellinci...*, s.39.

¹⁸⁸ İbrahim Ethem Atnur, “Zihinlerde Yaşatılan Göç”, *23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluştan Günümüze Erzurum I. Uluslararası Sempozyumu (23-25 Temmuz 2002 Erzurum)*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Ankara 2002, s.56.

ettikleri süreç boyunca Ermenilere mani olmuşlardı. Ancak Rusların geri çekilmesi Ermenilerin fütursuzca saldırıları için büyük bir fırsat doğurmuştu.¹⁸⁹

Ruslar geri çekildikten sonra Doğu Anadolu'yu ele geçirmeye çalışan Ermenilere karşı, Türk kuvvetleri 3. Ordu Kumandanı Vehip Paşa'nın emrinde harekete geçmişti. Üç kol halinde hareket eden Türk kuvvetlerinden orta bölümde bulunan 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın emrindeki kuvvetler, Kemah, Erzincan ve Tercan'ı kurtardıktan sonra 12 Mart 1918 sabahı şafakla beraber Erzurum'a girdiler.¹⁹⁰

2.2. ERZURUM'DA YERLEŞME ADLARI

Yerleşme, barınmak ya da belirli bir faaliyeti sürdürmek amacıyla bir arazi parçası üzerine inşa edilmiş bir veya birden fazla sayıda konuttan oluşan ünitelere denir.¹⁹¹ Yerleşilen bu yerler sadece jeomorfolojik birim veya arazi parçalarına karşılık gelmeyip, doğal ortamın diğer unsurlarıyla iç içe girmiş olan ve bir veya birden fazla sayıdaki konut/konutlar tarafından işgal edilmiş kompleks bir oluşumdur. Bu nedenle, yerleşim alanlarını insan doğal ortam etkileşimini en güzel biçimde yansıtan coğrafi mekanlar olarak ele almak gerekmektedir. Yerleşmelerin almış oldukları adların çoğunluğu coğrafi ortamla ve insanla ilişkilidir. Yerleşme coğrafyası çalışmalarında, yerleşmelerin adlarını nereden aldıkları ve ne anlam taşıdıkları toponimi (yer adları bilimi) 'den yararlanılarak araştırılmaktadır.¹⁹² Toponiminin araştırma konusu, doğal olarak tabiatta bulunan dağlar, tepeler, ovalar, vadiler, sırtlar, mevkiller, geçitler gibi morfolojik unsurlar girer ki, genel anlamda bunlara verilen isimlere '**yer adları**' denilebilir. Yine toponimi içinde kalmak kaydıyla, bahsedilenlerden farklı olarak insanlar tarafından vücuda getirilen şehir, kasaba, köy, mezraa, yayla, kışla, kom, ağıl gibi bütün yerleşme merkezlerine verilen isimlere de '**yerleşme adları**' denilebilir.¹⁹³

Adlandırma, canlı ve cansız her türlü varlık ve kavramı anlatan, onu belirleyen veya bir şeyi diğerinden ayırmaya yarayan bir eylemdir. Bu nedenle insan, var olduğundan bu yana yaşadığı ortam içerisinde; şehir, ilçe, kasaba, köy, mezra gibi

¹⁸⁹ Azmi Süslü, *Ruslara Göre Ermenilerin Türklere Yaptığı Mezalim*, Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1987, s.46.

¹⁹⁰ *Cumhuriyetin Ellinci...*, s.40.

¹⁹¹ Ali Özçağlar, *Coğrafya'ya Giriş*, Hilmi Usta Matbaacılık, Ankara 2000, s.37.

¹⁹² Özçağlar A., *İdari Coğrafya...*, s.38-40.

¹⁹³ Osman Gümüşçü, "XVI Yüzyıl Anadolu'su'nda Oğuz Boy Adlı Yerleşmeler", *Türkler*, C.VIII., (ss.358-364), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.358.

yerleşim alanlarını; dağ, tepe, ova, plato, geçit ve bunlar gibi yerleri adlandırmak ve birini diğerinden ayırt etmek zorunluluğu duymuştur.¹⁹⁴ Ad bilim (onomastik), canlıların, cansız varlıkların veya soyut kavramların adıyla ilgilenen bilim dalıdır. Yer adı kavramı Yunancadaki *toponim* (topos:yer, onomia:ad) sözcüğünün Türkçe karşılığıdır. Toponim *coğrafi ad* anlamına gelir. Ad biliminin bir kolu olan toponimi, yerleşme yerleri veya herhangi bir fiziki özelliğe verilen adları farklı yönleriyle (anlam, oluşum, köken ve dağılışı gibi) ele almaktadır.¹⁹⁵ Toponimi içindeki bu adlar, yerleşme adları ve özellik adları olarak iki genel sınıflama içinde ele alınır. Yerleşme adları insanların yaşadığı ya da yaşamış olduğu köy, kent gibi birimleri gösterir ve genellikle o yerin ilk kurulduğu dönemden kalmaz. Özellik adları ise bir yerin doğal ya da fiziki özelliklerini gösteren hidronim(su özelliklerine ilişkin adlar), oronim(yeryüzü yükseltilerine ilişkin adlar) ve doğal bitki örtüsü özelliklerine ilişkin adlar olarak ayrılır.¹⁹⁶

Dil bilgisinin bu yeni kolu yer adlarını yapı, anlam ve köken bakımlarından açıklamaya çalışır. Bu çalışmalarda bütün yer adları, köy ve şehir gibi yerleşme yerlerinin (yani eski tabirle meskun yerlerin) adları, tabii yer adları (yani dağ,dere,tepe...adları) göz önünde tutulur. *Toponymie*'nin dağ, tepe, bel, sırt...adları üzerinde duran kolu *oronymie*, dere, çay, ırmak, göl...adlarını ele alan kolu da *hydronymie* adıyla anılır. Bu bakımdan Fransızca *toponymie* adıyla anılan bu bilim koluna Türkçe'de yer adları bilgisi adını verebiliriz.¹⁹⁷ Coğrafi isim veya toponimi; bilinen bir yerleşim merkezine veya belirli bir fiziki özelliğe verilen addır. Bunlar tek kelime olabileceği gibi, birden fazla kelimenin birleşmesinden de oluşabilirler.¹⁹⁸

İnsanların yaşadıkları mekânları adlandırırken bazı özelliklerden etkilenecek bu adları tercih etmişlerdir. Bu etkilenme doğal çevrenin bir niteliğinden olabileceği gibi sosyal bir sebepten de kaynaklanabiliyor. Bunun yanı sıra insanlar bulundukları, yaşadıkları mekândaki yer adlarını zaman içerisinde değişikliklere de uğratmışlardır. Bu

¹⁹⁴ Habib Karaçetin, "Antik Çağda Anadolu'da Tarihi Yer Adları", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri:11-13 Eylül 1984-Ankara* (ss.219-223), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984, s.219.

¹⁹⁵ İbrahim Güner,"Coğrafi Bakımdan Bodrum İlçesi Yer Adları", *1.Ulusal Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı:28-30 Mayıs 2012-Erzurum* (ss. 1171-1204), Mega Ofset, Erzurum 2012, s.1174.

¹⁹⁶ Ana Britinnica, 1994, C.30, s.137-138.

¹⁹⁷ Eren H., *Yer Adlarının Dili*, s. 11.

¹⁹⁸ Salih Orcan," Toponomi "Coğrafi Yer Adları Standardizasyonu"nın Milli ve Milletlerarası Önemi", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri:11-13 Eylül 1984-Ankara* (ss.219-223), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984, s.55.

değiştirme doğal ve kendiliğinden bir süreç şeklinde olduğu için genellikle eskiye ait bir takım izleri de bünyesinde barındırır. Bu özelliği sayesinde de bulunduğu mekânın tarih

ve coğrafyası ile ilgili önemli ipuçları durumundadırlar. Her yer adının bir anlamı bulunmaktadır.¹⁹⁹ Bir coğrafyacı esas olarak insanların dünyada nasıl yaşadığını, dünyayı nasıl kullandığını, hayallerine göre nasıl şekillendirdiğini ve nasıl duygular yüklediğini anlamak zorundadır.²⁰⁰ Coğrafyacı, coğrafyanın disiplinler arası bir bilim olduğundan hareketle sadece yeryüzü ile değil, yeryüzünü şekillendiren insan ve onun yaptığı faaliyetler ile de ilgilenmek zorundadır. Bir toplumun ortaya koyduğu maddi kültür öğeleri sadece maddi görünümüyle ele alınmamalı onun kültürel olarak; kaynağı, geçmişi, yayılması ve diğer kültürlerle olan etkileşimini de anlaması gerekmektedir.²⁰¹

İnsanlık tarihi toplumların yerleşik hayata, göçebe, yarı göçebe hayat aşamalarından; ulusal hayata, aile, soy, boy ve boy birliği aşamalarından geçerek ulaştıklarını göstermektedir. Bu tarihi gelişim içinde insan toplulukları göçebe hayat tarzından, yarı göçebe hayat tarzına, yarı göçebe hayat tarzından yerleşik hayata geçişte yaşadıkları coğrafya ya sahip olma içgüdüğü altında yurt tuttıkları yerlere her şeyden önce kendi adlarını vermişlerdir. Bu uygulama, özellikle soy ve boy düzeninin yaşadığı yani ülke oluşumunu henüz tamamlanmadığı çağlarda ve toplumlarda daha belirgindir. Yerleşik hayata geçtikten ve uluslaşma tamamlandıktan sonra da, doğal felaket ya da baskı ile yurdundan sürülme gibi zorunlu nedenlerle ortaya çıkan toplu göç hareketlerinde de aynı şekilde hareket etmişlerdir. Bu gibi durumlarda toplumlar eski yurtlarını adeta yeni yurtlarına taşımışlar ve tarihlerini coğrafyaya nakletmişlerdir.²⁰² İşte bu tarihi oluşum, yeterli yazılı belgelerin bulunmadığı çağlarda ait tarihi olayların ve özellikle toplum hareketlerinin aydınlatılmasında coğrafyaya değerli bir tarihi belge niteliği kazandırmıştır. Bu belge o kadar değerlidir ki, tarihin, bilerek, bilmeyerek yalan söylediği, yanlışlık yaptığı yerlerde bile, tarihi özelliklerinin koruyan bir coğrafyanın yalan söylemesi mümkün değildir. Bu nedenle çağımızda tarih araştırmacıları toponomi yöntemi adı altında bu tarihi belgeden yararlanma yoluna gitmişlerdir. Toponomi

¹⁹⁹ Harun Tunçel, “Anadolu’da İsmi Değiştirilen Köyler”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:10, Sayı:2, (ss.23-34), Elazığ 2000, s. 26.

²⁰⁰ IGU Study Group, “IGU Study Group The Cultural Approach in Geography”, *GEO Jurnal*, 43 (3), Kluwer Academic Publishers, Netherland 1997, s.298.

²⁰¹ Alperen Kayserili, Namık Tanfer Altaş, “Horasan İlçesindeki Kır Meskenlerinin Kültürel Coğrafya Bakış Açısıyla İncelenmesi”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı:23, Erzurum 2010, s.84.

²⁰² Hüseyin Cevizoğlu, *Coğrafyadan Tarihe Türk Tarihi İçinde Doğu Anadolu*, İstanbul 1991, s.1.

yöntemi yukarıda sözünü ettiğimiz tarihin coğrafyaya yansımaları olgusundan hareketle coğrafyadan tarihin takibidir. Yöntem özellikle tarihi süreç içinde toplumsal hareketlerin takibinde değerli sonuçlar verir.²⁰³ Yer adları ile ilgili araştırmalar farklı amaçlarla ele alınmaktadır.²⁰⁴ Bir yerin coğrafi, tarihi ve genel katarakterini tanıma ve tanıtmada yer adlarının önemi büyüktür. Hatta yer adlarının edebi, mizahi, yönleri olduğunu da söyleyebiliriz.²⁰⁵

Coğrafya'dan Vatan'a geçiş sürecinde, etnik görünüm kazanan insan gruplarının üzerinde yaşadıkları, yürüdükleri toprak parçalarına vurdukları ilk damgalar, sınırtaşları, yer belirleme işaretleri, hüviyet vakaları, kültürlerinde "yer adları" olarak karşımıza çıkar. Her bir ad ait olduğu etnik grup için, üzerinde yaşanan toprakla ilgili ayrı bir anlama sahiptir. Toprak ile insan grubu arasındaki ilişkinin gelişme seyrini, vahşi tabiat ortamının işleniş ve kullanış biçimlerini, bu ortamda yaşanan tarihi yer adları korur.²⁰⁶ Tarihi coğrafyacıların yer ve yerleşme adlarının kökenine inmeleri bazen, diğer veriler yetersiz olduğunda veya henüz bulunmadığı zamanlarda yeni ufuklar açabilir. Bu isimlerin kalıcılığı ve değişimi, buralara yerleşmiş halkların ya da istilacı kavimlerin bıraktığı izlerdendir. Bu adların kökenleri, kaybolmuş bir yerleşme veya uygarlığa işaret edebilir.²⁰⁷

Türkler yeni zapt ettikleri topraklara yerleştikleri zaman, buradaki coğrafyayı çeşitli özelliklerine göre adlandırdıkları gibi, anayurtlarından tanıdıkları yer adlarıyla da anmak istemişlerdir.²⁰⁸ Toponimi bakımından yer adlarının kaynağı araştırıldığında; yerleşmelere adlarının verilmesinde; herhangi bir coğrafi özelliği veya soy, sop gibi konuların etkili olduğu görülmektedir.²⁰⁹ İnsanlar yaşadıkları yerlere ad vererek kendi yaşama alanlarını başka yerlerden ayırmış olurlar. Bu ad seçiminde bazen etraftaki dağ, taş, dere, ova, orman gibi coğrafi özellikler esin kaynağı olmuş, bazen de orada yaşayan

²⁰³ Cevizoğlu H, *Coğrafyadan Tarihe...*, s.2.

²⁰⁴ Koday S., "Trakya'da Köy Adlarında...", s.221.

²⁰⁵ Cemal Arif Alagöz, "Türkiye'de Yer Adları Üzerine Bazı Düşünceler" *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri:11-13 Eylül 1984-Ankara* (ss.11-23), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984, s.11.

²⁰⁶ Dursun Yıldırım, "Coğrafya'dan Vatan'a Geçiş ve Vatan ile Göç Ediş Problemi", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri:11-13 Eylül 1984-Ankara* (ss.157-163), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984, s.164.

²⁰⁷ Hasan Tahsin Uçankuş, *Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji: Tarih Öncesi Çağlardan Perslere Kadar Anadolu*, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara 2000, s.9.

²⁰⁸ Tuncer Gülensoy, *Anadolu'da Yer Adlarına Genel Bir Bakış*, Ankara 1998, s.41.

²⁰⁹ Murat Pehlivan, *En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi*, Atatürk Üniv. Edebiyat Fak. Tarih Bölümü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1984, s. 13.

önemli kişi, aile, sülale isimleri öne çıkmıştır. Kimi zaman da bir kahramanlık ya da bir felaket, yer adına dönüşüverir.

Zengin tarihiyle Anadolu, konumu sebebiyle binlerce yıldır pek çok farklı kültüre ev sahipliği yapmış bir kara parçasıdır. Bu niteliği Anadolu'daki yer adlarının her birisinin geçmişten izler taşıması sonucunu da beraberinde getirmektedir.²¹⁰ Çünkü, İnsanlar, çevresindeki varlıklara isim verirlerken, kendi geçmişleri, kültürleri, özlemleri, gelenek ve göreneklerini yansıtan isimleri tercih etmişlerdir.²¹¹

Anadolu'nun Türkler tarafından ilk fethedilen ve Türkleştirilen bölgesi Doğu Anadolu'dur.²¹² Anadolu tarih boyunca çok değişik kültürlerin yerleşme ve geçit alanı olmuştur, bu durum yer adı açısından son derece çeşitli ve zengin dil malzemesinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Türklerin Anadolu'ya yerleşmesiyle birlikte yerleşme yerlerine Türk adlarının verilmesi bu çeşitliliği arttırmış, Türk ad verme geleneklerinin, dil-kültür öğelerinin yeni belirtileri ortaya konmuş, bunun yanı sıra yabancı adlarda büyük ölçüde yerlileşmeler olmuştur.²¹³ Anadolu'nun Türkler tarafından fethi, yalnız insanıyla değil, coğrafyası ile de Türkleştirmiş, şehir, kasaba ve köy adları, ya tümüyle değiştirilmiş, yahut Türkçe telaffuza uygun ifadelerle yeni adlar almıştır.²¹⁴ Anadolu'da yer ve yerleşme adlarının incelenmesi ve bu konuya dikkatlerin çekilmesi yakın zamanlara dayanır. Yerleşme tarihi çok eski olan Anadolu'da Osmanlıya kadar çok uzun yaşayan bir medeniyet olmayışı yerleşme adları konusunda çalışmaların yapılmasını da geciktirmiştir. Avrupa da yarım asırdan daha fazla süreden beri devam eden yer adlarını inceleme çalışmaları ülkemizde elli yıl gibi bir maziye dayanır.²¹⁵

Türk boyları en eski tarihlerden itibaren Anadolu'ya ayak basıp yerleştikten sonra yeni kentler, yeni köyler meydana getirmişler ve dağlarına, tepelerine, kayalarına,

²¹⁰ Tunçel H., "Anadolu'da İsmi...", s.26.

²¹¹ Osman Gümüşcü, Tarihî Coğrafya(Kavramlar-Tarihçe-Kaynaklar-Mekan-Metod), Yeditepe Yayınları, İstanbul 2006, s.216.

²¹² Refet Yınanç, "XVI. Yüzyılda Doğu Anadolu Şehirlerinin Mahalle Adları", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri:11-13 Eylül 1984-Ankara* (ss.225-232), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984, s.225.

²¹³ Doğan Aksan, "Türk Yer Adları Konusunda Bir Proje Önerisi", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri:11-13 Eylül 1984-Ankara* (ss.275-278), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984, s.275.

²¹⁴ Mehmet Önder, "Anadolu Şehir Adları Üzerine Efsanelerin Oluşumu", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri:11-13 Eylül 1984-Ankara* (ss.69-73), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984, s.69.

²¹⁵ Hasan Eren, *Yer Adlarımızın Dili*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Yay no: 246, 2.Baskı, Ankara 1989., s.155.

derelerine, ırmaklarına, mahallelerine, ormanlarına, göllerine, bataklıklarına v.s yerlere Türk damgasını vurarak, dolayısıyla milli tarihimizin karanlık kalmış noktalarına ışık tutmuşlardır.²¹⁶ Araştırma sahası, tarihi devirler boyunca çeşitli millet ve kavimlerin egemenliğinde kalmış; bunun sonucunda da değişik yerleşme adları ortaya çıkmıştır. Tarihin derinliklerinden gelen bu yer adları zaman zaman değiştirilmiştir.²¹⁷ Toprağı işleme, işaretleme ve isimlendirme işleri nesiller boyu sürüp gider. Her nesil, ecdaddan kalanı devam ettirmenin yanı sıra, bu işlemlere yenilerini katmağa çalışır. İnsan grubunun nüfus artışı, yaşama alanının yetersizleşmesi gibi çeşitli sebepler, içinde yaşanılan çevrenin, veya tabiat ortamının hududlarını genişletir.²¹⁸ Yaşadığı yeri vatan olarak seçen insanoğlu, bulunduğu yerin coğrafi özellikleriyle o yerin tarihi ve kültürel değerlerini öğrenerek yaşadığı yer üzerinde aidiyet duygusu geliştirmiş, vermiş olduğu adla da bunu ilan etmiştir. Bu bakımdan yer adları bir bölgenin fiziki, beşeri ve iktisadi özelliklerini ortaya koyan bilgi; tarihine ışık tutan belgeler niteliğindedir denilebilir.

Atalarımız Orta Asya ve Azerbaycan'dan kopup gelerek Anadolu'nun taşına toprağına Türk damgasını vururken ırmak, dere, dağ, göl, köy ve kent isimlerini de Türk geleneğine göre koymayı ve değiştirmeyi ihmal etmemişlerdir. Kendi ulus, uruk, boy ve oymak isimlerine, yahut Orta Asya veya Azerbaycan'daki bir yer adına yahut totem adı olarak hafızalarda silik şekilde yaşayan bir isme yerleştikleri arazinin şekline veya yerleşme esnasındaki herhangi bir hadiseye göre yer adı koydular.²¹⁹ Erzurum, Trans Kafkaslar ve İran üzerinden gelen tabii-tarihi yolların birbirine kavuştuğu; Anadolu'nun kapısı niteliğindeki coğrafi alan üzerinde yer alır. Erzurum'daki yerleşme adlarında da bu kapının iki yanındaki kültürün ve coğrafyanın izleri vardır. Bir yanda Orta Asya bozkırı ve bozkır kültürünün etkisi, diğer yanda Anadolu'nun iklim çeşitliliği ve zengin tarihinin etkisi.

2.2.1. Erzurum Adının Anlamı

Erzurum ve çevresi coğrafi konumu itibariyle en eski devirlerden beri Mezopotamya, İran, Kafkasya ve Anadolu arasında devamlı bir sınır teşkil eder, bu bölge tarih boyunca çeşitli kavimlerin tesirinde kalmış ve hatta bu kavimler tarafından

²¹⁶ Göktürk H., *Anadolu'nun Dağında...*, s.10.

²¹⁷ Göktürk H., *Anadolu'nun Dağında...*, s.11.

²¹⁸ Yıldırım D., "Coğrafya'dan Vatan'a...", s.161.

²¹⁹ Göktürk H., *Anadolu'nun Dağında...*, s.10.

yer yer iskân edilmiştir.²²⁰ Tarih boyunca sahip olduğu verimli toprakları, yer altı kaynakları ve askeri bakımdan korunaklı bir bölge olması dolayısıyla birçok devletin yönetimi altına girmiş ve özel konumunun avantajlarına rağmen birçok devlet tarafından da istila edilmiştir. Bu özellikleri dolayısıyla da şehir tarih boyunca birçok değişik isim ile anılmıştır.²²¹

Erzurum’la ilgili muhtelif tarihi metinlerde, kitabelerde ve basılan paralarda Erzi-i Rum, Erzen-ir Rum, Arz-ı Rum isimleri kullanılmıştır. Erzurum adı bu isimlerin halk dilinde kullanılmasına göre şekillenmiş ve günümüze kadar gelmiştir.²²² Ancak bütün bu isimler içerisinde günümüzdeki isim ile en bağlantılı olan yabancı seyyahların verdiği isim olan Erzen-i Rum veya Romanın en yüksek yeri anlamına gelen Arx-Romanorum’dur.²²³ Erzurum şehrinin ismi, Erzen-i Rum isminden değiştirildiği ve bunun da o civarda Erzen adında birkaç mevkiinin bulunmasında ileri geldiği coğrafya kitaplarında kayıtlıdır.²²⁴ Türk hakimiyetinin ilk zamanlarında, Siirt civarındaki Erzen’den ayırmak amacıyla, bu ismin sonuna Anadolu’ya ait olduğunu belirten “Rum” kelimesi ilave edilmiş ve “Erzenü’r-Rum” ismi ortaya çıkmıştır. “Arzanu’r-Rum” ve “Arzurum” gibi değişikliklerden sonra, şimdiki Erzurum şeklini almıştır.²²⁵

Roma İmparatorluğunun ikiye ayrılmasından sonra, Erzurum doğu Romanın sınırları içerisinde kalmıştır. Genç İmparator Theodosius, Sasanilere karşı Fırat’ın yukarı havzasında bir şehrin inşa edilmesinin istemiş ve bunun için kumandan Anatolius’u görevlendirmiştir.²²⁶ Bizanslılar ile Sasaniler arasındaki savaşın devam ettiği sürede 415-422 yılları arasında yaklaşık yedi yıllık bir çalışmanın sonucunda, Bizans’ın doğusunda müstahkem bir şehir inşa edilmiştir. Anatolius, yaptırılan bu şehre imparatorun adına izafen “Theodosiopolis” adını vermiştir.²²⁷ Bizans İmparatoru Anastasius’da, Theodosiopolis’i yeniden tahkim etmiştir.²²⁸ ve kendi adına izafen şehre

²²⁰ Dündar Aydın, *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilâtı*, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1972, s.210.

²²¹ Kayserili A., *Erzurum Şehri’nin Kültürel...*, s.80.

²²² Erzurum İl Yıllığı, *Erzurum 1986*, s.23.

²²³ Kayserili A., *Erzurum Şehri’nin Kültürel...*, s.83.

²²⁴ Cevad A., “1897’de Erzurum”..., s.143.

²²⁵ *81 İlde Kültür...*, s.47.

²²⁶ Konukçu E., “Tarihte Erzurum”..., s.4.

²²⁷ Pamuk B., *XVII. Yüzyılda Bir...*, s.33.

²²⁸ Savaş Eğilmez, “Karin Bölgesi ve Theodosiopolis’in Kuruluşu”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı:33, Erzurum 2007, s.194.

“Anastosiopolis” denilmiştir. Ancak eski ismi kullanmayı adet edinen halk, Theodiopolis’i tercih etmiş, İmparatorun ölümünden sonra Anastosiopolis isminin kullanmıştır.²²⁹

VIII. yüzyılda ise İslam yayılışı Erzurum’a kadar nüfus etmiştir. Emevi ve Abbasiler Rusca ismi kaldırarak, “Kalikala”yı kullanmışlardır. Taberi, Belazuri, Vakıdı ve diğer İslam yazarları da eserlerinde hep bu adı zikretmişlerdir.²³⁰ Arapların, Kalikala ismini kullanmaları ile ilgili olarak iki farklı fikir öne sürülmüştür. Bunlardan ilki, şehirde üretilen halılardan adının “Kali” veya “Kalikala” olarak adlandırıldığı fikridir.²³¹ İkinci ise, Ravilerin dediklerine göre, zaman zaman Rumların idaresi parçalanmış ve çeşitli beyliklere ayrılmıştır. Ermenyakos’da bu beyliklerden birisiydi. O öldükten sonra karısı emir olmuştur ve onun adı da Kali imiş. Kalikala ehrini yaptıran bu kadının Emire şehre “Kali Kale” adını vermiştir. Bunun manası *Kali’nin ihsanı*, hediyesi demektir. Bu kadın emire ayrıca, şehrin kapılarından birisi üzerine resmini yaptırmıştır. Araplar Kali Kale kelimesini Arapçalaştırarak Kalikala demişlerdir.²³² Bu devirde Kalikala vilayetinde dokunan yaygılar (halı) çok meşhur olup bütün İslam ülkelerine gönderiliyordu ki bunlara bu şehre nispetle kali veya kaliçe adı veriliyordu. Öyle ki kali Türkçe “halı” kelimesinin de menşeiini oluşturmuştur.²³³ Kalikalada’da kali diye adlandırılan halılar (kilim) imal edilir.²³⁴ Bu devirde yaşamış ve Erzurum’u gözlemlemiş olan Kazvini: “Kalikala Erminiye’de bir şehirdir. İsmi “Kali” olan bir kadına nispet edilir. Dara ebcerd denmesi gibi, Kalikalaya’da “Kali Benet” demişlerdir. Kalikala’dan kali denen zûlali ve halı getirilir.²³⁵ Kalikala’da dokunan halıların iplerinin ince, atkılarının sık ve kıvrır kıvrır oluşu bir de küçük beyaz kurtçuklara benzetildiği için zulali denildiği zannedilmektedir. Ayrıca bu halılara Kalı, Zûlai ve Zili adı da verilmektedir. Farsça da kıymetli halı ve kilime “Kali, Kalin” denilir.²³⁶

²²⁹ Konukçu E., “Tarihte Erzurum”..., s.4.

²³⁰ Konukçu E., “Tarihte Erzurum”..., s.5.

²³¹ Pamuk B., *XVII. Yüzyılda Bir...*, s.31.

²³² El-Belazuri, *Fütuhu’l Büldan*, (Çev.: Mustafa Fayda), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları:707, Temel Eserler Dizisi:124, Ankara 1987, s.282.

²³³ Muhammed Hanifi Palabıyık, “Klasik İslam Coğrafyacılarına Göre Erzurum”, *Türk-İslam Düşünce Tarifinde Erzurum Sempozyumu 28-29 Haziran 2006*, C. I, Erzurum 2007, s.516.

²³⁴ Palabıyık M. H., “Klasik İslam...”, s.526.

²³⁵ Kenan Çetin, *Erzurum’un XIX.Yüzyıl Tarihi Coğrafyası (Erzurum Merkez Ova ve Pasin-i Ulya)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1998, s.2.

²³⁶ Konukçu E., “Tarihte Erzurum”..., s.7.

Kazvimi: "Kalikala İrminiye'de bir şehirdir.İsmi, "Kali" olan bir kadına nispet edilir. Dara Ebcerd denmesi gibi, Kalikala'yada sanki "Kali Benet" demişlerdir. Kali kendi resmini şehrin kapısına yaptırmıştır. Oradan kali denen zulali ve halı getirilir, halkı iyi sanatkardır, başka şehirlerde götürürler".²³⁷

Bugünkü Erzurum şehrinin bulunduğu yerde, daha önce tarihin çeşitli dönemlerinde Karin, Karna, Garin, Kornoi, Kalai ve Karnak şeklinde isimlendirilen bir şehir bulunduğu bilinmektedir. Yine aynı tarih dönemlerinde Erzurum Ovası'nın batı bölümünde Erzen, Erzeron isimli bir şehrin var olduğu da tarihi kaynaklarla sabittir. Şehir, Hitit kaynaklarında "Azzi-Hayaşa" ülkesi olarak geçmektedir.²³⁸ Kaynaklar gözden geçirildiğinde; şehir için "Karintis, Karin, Carin, Karana, Karnoi Kalghak, Karnoi Kağak" gibi isimlerin kullanıldığı görülmektedir.²³⁹ Sakalar Devrinde, Erzurum Ovası eski adı ile "Karun-Karannist" isimleri ile anılmıştır.²⁴⁰ Ovanın eskiden beri meskun olan en büyük ve en mamur şehri "Erzen" dir. Bu şehrin "Erze, Arze, Erzen" şekillerinde adlandırıldığıda görülmüştür.²⁴¹

Selçukluların Azerbaycan Valisi İbrahim Yınal ve Kutalmış,1048 yılında Doğu Anadolu'ya ulaşmışlardı. Bizans topluluklarına karşı taarruza geçen Selçuklular, Theodosiopolis şehrinin kuzeybatısında bulunan "Artze-Erzen" (Bugünkü Karaz Köyü Kahramanlar Mahallesi) şehrini muhasara ederek ele geçirmişlerdi.²⁴² İbrahim Yınal, Erzr-en şehrini yakıp yıkmıştır. Erzen şehri bir harabe ve kül yığını haline geldiği için tamir edilmemiş ve yüzüstü bırakılmıştır. Şehri kılıç artığı sağ kalan halkı Theodosiopolis'e çekilmiştir. Bu yanık şehre Türkler "Kara Erzen, Kara Arza, Kara Arz" demişler ve bu ad zamanla halkın dilinde "Karaz" olmuştur.²⁴³

X. yüyyıldan önce Erzen adını taşıyan üç şehir vardı. Bunlardan birisi, Ahlat yakınlarında ikincisi şimdiki Erzurum, üçüncüsü ise İran'da Şiraz civarında bulunan Erzen'dir. Araplar diğer Erzen'lerden ayırmak için bu dönem Romalıların idaresi

²³⁷ Palabıyık M.H., "Klasik İslam...", s.526.

²³⁸ Ali Başkaya, *XX. Yüzyıl Erzurum Tarihi ve İnanç Coğrafyası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Elazığ 1997, s.10.

²³⁹ Konukçu E., "Tarihte Erzurum"..., s.143.

²⁴⁰ *Cumhuriyetin Ellinci...*, s.26.

²⁴¹ Konyalı İ. H., *Abideleri ve Kitabeleri...*, s.4.

²⁴² Pamuk B., *XVII. Yüzyılda Bir...*, s.23.

²⁴³ Konyalı İ.H., *Abideleri ve Kitabeleri...*, s.23.

altında kalan şimdiki Erzurum şehrine Erzenirum adını vermişlerdir.²⁴⁴ Erzenirum ismi, halk arasında Roma Erzeni olarak kabul gördüğü ve uzun yıllar boyunca hep böyle kullanıldığı, Erzurum tarihi ile ilgili kaynaklarda belirtilmektedir. Erzurum ile ilgili çeşitli tarihi metinlerde, kitabelerde ve paralarda Erz-i Rum, Erzen-i Rum, Arz-ı Rum isimlerinin kullanıldığı görülmektedir.²⁴⁵ Başka bir görüşe göre ise, Erzen şehri Türkler tarafından zapt ve tahrip edildikten sonra, Theodosiopolis'e sığınan insanlar, eski şehirlerinin ismini yeni taşındıkları bu şehre de vermişler ve Erzen haline gelmesini sağlamışlardır.²⁴⁶ Süryani müellifi Ebu'l-Faraç, bu şehirden "Erzenürrum" olarak söz eder. Urfalı Mateos, Vekayiname isimli eserinde "Ardzen-er-rum" (Ardze des Romano) ve "Ardzın" isimlerini kullanmıştır.²⁴⁷

Ermeniler, bölge üzerinde hüküm sürdükleri dönemlerde Karun ismine benzer bir isim kullanmışlardır. Romalıların istilasından önce Erzurum'un bulunduğu yerde Ermenilerin Karin, Karna, Garin" diye adlandırdıkları bir şehir olduğu bilinmektedir. Biraz daha uzunca bir adla bu şehre Karin mıntıkasının beldesi manasına gelen "Karnoi, Kalhak" adı da verilmiştir.²⁴⁸ Coğrafya çalışmalarıyla tanınan batılı müsteşrik (Ortadoğu ve Uzakdoğu ile ilgilenen bilim adamı) G. Le Strange, *Fırat ve Karasu, Erz-i Rum'un kuzeyindeki Kalikala eyaletindeki bir dağdan çıkar. Bu mühim şehre Araplar, Erzenü'r Rum, Ermeniler Karin, Yunanlılar Theodosiopolis diye adlandırırlar şeklinde ifade etmiştir.*²⁴⁹

Bazı yabancı seyyahlar ise Erzurum'u;Erzeron, Erz-Roum, Erzerum, Erze-Roum,Erzen-i Rum gibi farklı imlalar ile zikretmişlerdir.²⁵⁰ Evliya Çelebi ise Seyahatname adlı eserinde şöyle ifade etmektedir:bazıları "Ere zulüm" demişler. Azerbaycan toptağında Ermen vilayetlerindendir. Daha sonra Erzenü'r-rum eyaleti veya Erzurum vilayeti şeklinde söylenmektedir.²⁵¹ Lugat-i Tarihiyye ve Coğrafiyye sahibi

²⁴⁴ Bilge Umar, *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1993, s.255.

²⁴⁵ Muammer Çelik, *Erzurum Kitabı*, Dergah Yayınları Kitaplığı:4, İstanbul 2008, s.24.

²⁴⁶ Savaş Eğilmez, *Erzurum ve Çevresinin Ortaçağ Boyunca Tarihi Coğrafyası*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum 2004, s.77.

²⁴⁷ Çetin K., *Erzurum'un XIX. Yüzyıl Tarihi Coğrafyası (Erzurum Merkez Ova ve Pasin'i Ulya)*, s.2.

²⁴⁸ Konyalı B., *Abideleri ve Kitabeleri...*, s.10.

²⁴⁹ Palabıyık M. H., "Klasik İslam...", s.516.

²⁵⁰ Konukçu E., "Tarihte Erzurum"..., s.7.

²⁵¹ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahat Namesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit*, (Çev.: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, s.226.

Ahmet Rifat Bey'in Galatat'i hafidiyesi'ne göre "Erzurum" kelimesinin "Rum'un en yüksek yeri" manasına gelen "Erzen-ir-Rum"dan meydana geldiğini söylüyor. Bunun "Romalıların Hisarı" manasına "Arx-Romanorum'dan kısaltılarak yapıldığını söyleyenlerde vardır."²⁵²

Ayrıca Erzurum adının anlamı ile ilgili farklı bir kaynakta da; Erzurum adının, Çungarya bozkırında yer alan Urumçi adının Urum kökü ile Eris isimlerinin birleştirilmesinden meydana geldiği²⁵³ ifade edilmektedir.

2.2.2. Erzurum'da İlçe Yerleşmelerinin Adı

İlçe, Türkiye'nin mülki idari taksimatında illerin alt bölümlerine ilçe denilmektedir. Osmanlı döneminde "kaza" olarak adlandırılan bu idari ünitelere *ilden küçük* anlamına gelen "ilce" denilmiş, ancak daha sonra "ilçe"ye dönüşmüştür.²⁵⁴ Erzurum iline bağlı üç büyükşehir metropol ilçesi, 17 taşra ilçesi bulunmaktadır. Aziziye ilçesi de Yakutiye ve Palandöken ilçeleriyle birlikte Erzurum'un üç metropol ilçesinden birini oluşturmaktadır.²⁵⁵ Erzurum'un nüfusu en kalabalık ilçesi Yakutiye, nüfus yoğunluğu en fazla olan ilçesi Aziziye ve yüz ölçümü en büyük olan ilçesi de Karayazı'dır (Tablo 2.1.).

Türkler yeni zapt ettikleri topraklara yerleştikleri zaman, buradaki coğrafyayı çeşitli özelliklerine göre adlandırdıkları gibi, anayurtlarından tanıdıkları yer adlarıyla da anmak istemişlerdir.²⁵⁶

²⁵² Konukçu E., "Tarihte Erzurum" ..., s.6.

²⁵³ Cevizoğlu H., *Coğrafyadan Tarihe...*, s.14.

²⁵⁴ Özçağlar A., *İdari Coğrafya*, s.175.

²⁵⁵ Koday Z., "İdari Coğrafya...", s.72.

²⁵⁶ Gülensoy T., *Anadolu'da Yer...*, s.41.

Tablo 2.1. Erzurum İli'nde İlçelerin Nüfusları, Yüzölçümleri ve Nüfus Yoğunlukları.

İlçeler	Nüfusu	Yüzölçümü (km ²)	Nüfus Yoğunluğu
Aziziye	52046	1385	38
Palandöken	151790	668	227
Yakutiye	171018	965	177
Aşkale	27890	1530	18
Çat	21491	1383	16
Hınıs	32059	1360	24
Horasan	45241	1662	27
İspir	18381	2012	9
Karaçoban	22239	552	40
Karayazı	34332	2594	13
Köprüköy	16131	465	35
Narman	18277	903	20
Oltu	32192	1394	23
Olur	8812	798	11
Pasinler	34453	1257	27
Pazaryolu	5264	747	7
Şenkaya	20130	1536	13
Tekman	32090	2237	14
Tortum	14356	1467	10
Uzundere	9338	408	23
Toplam	784941	25323	31

Kaynak: Zeki Koday (“İdari Özellikleri Açısından Aziziye Metropol İlçesi ” makalesinden alınmıştır.)

Yerleşme tarihi çok eskilere uzanan Anadolu'nun XI. yüzyıldan beri Türkleşmeye başlamasına karşılık, yer adlarının büyük çoğunluğunun Türkçe adlardan oluşmalarında, burada kurulan Selçuklu ve Osmanlı İmparatorlukları gibi güçlü ve büyük Türk devletlerinin önemli etkilerinin olduğu görülmektedir.²⁵⁷

Erzurum'daki ilçe yerleşmelerinin adları araştırılınca; yerleşmelere verilen adların %35 coğrafi unsurların, %65 tarihi ve beşeri unsurların etkili olduğu sonucuna varılmıştır. Örneğin Çat, Uzundere, Şenkaya ilçelerinin adı coğrafi unsurlara dayanırken; Tortum, Pasinler, Yakutiye, Hınıs gibi ilçe adlarının kökeni tarihi ve beşeri

²⁵⁷ Mecdi Emiroğlu, “Bolu Yöresi Yer Adları”, *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri:11-13 Eylül 1984-Ankara* (ss. 181-200), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984, s.182.

unsurlara dayanmaktadır. Sahip oldukları coğrafi ve tarihi özellikleriyle hepsi ayrı bir değer olan 20 ilçe yerleşmesinin adları ile ilgili bilgiler sırasıyla aşağıda verilmeye çalışılmıştır.

Aşkale; Aşkale coğrafi önemi nedeniyle (Hint-Avrupa İpek Yolunu üzerinde oluşu nedeniyle) tarih boyunca çeşitli milletlerin uğrak yeri olan ilçenin ilk yerleşme yeri olan Karasu kıyısındaki eski bir kalenin kalıntı höyüğünün etrafı ile Kaban Dağı'nın doğusudur. İlçenin ismi tarih içerisinde Locus Basara, Şögayn, Aşhane, Açhane, Kale olarak değişegelmiştir. Günümüzde Aşkale olarak dilimize yerleşmiştir. M.Ö. 1700 yıllarında Hititler tarafından kurulan ilçe tarih boyunca otuz beş defa el değiştirmiştir.²⁵⁸ Yapmış olduğumuz araştırmada, farklı kaynaklarda da Aşkale adıyla ilgili yukarıdaki bilgilerden farklı bir bulguya rastlamamış olmamız, Aşkale adının tarihi bir kaleden geldiğini doğrular niteliktedir (Fotoğraf 2.1) .

Fotoğraf 2.1. Aşkale İlçesinden Genel Bir Görünüm.

Aziziye; ilçe merkezinin eski adı Ilıca'dır. Ilıca ismi, ilçe merkezinden çıkan sıcak su kaynağı ve burada bulunan termal tesislerden dolayı verilmiş olup, coğrafi bakımdan da son derece isabetli bir adlandırma olduğu kanaatindeyiz. (Fotoğraf 2.2.)

²⁵⁸ Eğilmez S., *Erzurum ve Çevresinin...*, s.215.

Fotoğraf 2.2. Aziziye İlçesinde Yer Alan Ilıca Termal Tesisleri.

Aziziye ismi ise; Erzurum-Kars yolunu kontrol altında tutabilmek için 1867-1872 yılları arasında Sultan Abdülaziz tarafından Erzurum şehrinin doğu tarafındaki tepelerin üzerine yapılmış olan tabyalardan alınmıştır. Osmanlı –Rus savaşlarında şehrin savunulmasında bu tabyaların çok büyük katkısı olmuştur. Bu nedenle, Aziziye ismine Erzurum’da büyük bir saygı duyulmaktadır. Ancak bu isim şehirde herhangi bir mahalleye veya tabyalara en yakın mahallelere verilse daha iyi olurdu. Şehirden 14 km, tabyalardan 20 km uzaklıkta bir ilçe merkezine verilmesi, halk arasında derin bir anlam ifade eden Aziziye ismini bir bakıma sadeleştirmekte ve anlamını yitirmesine neden olmaktadır. Diğer taraftan Erzurum Vergi Dairesi’nin isminin Aziziye Vergi Dairesi, yine şehir de büyük bir özel eğitim kurumlarının adının Aziziye olması karışıklıklara neden olmaktadır. Bütün bunlardan daha önemlisi halkın Aziziye ismini kullanıp kullanmayacağıdır. Yaptığımız gözlem ve anket sonuçlarına göre resmi yazışmalar dışında halk tarafından Aziziye ismi hemen hemen hiç kullanılmamakta ve yine Aziziye yerine Ilıca denilmektedir.²⁵⁹

²⁵⁹ Koday Z., “İdari Coğrafya..., s.77

93 Harbi diye bilinen Osmanlı –Rus Savaşları’nda şehrin savunulmasında Aziziye Tabyaları’nın çok büyük katkısı olmuştur.²⁶⁰ Erzurum tarihinde çok önemli yeri olan tabyaların isimlerinin yerleşmelere ad olarak verilmesi tabi ki uygundur ama Erzurum’da Aziziye isminin farklı kurumlara verilerek bu ismin güncelliğini korurken, Ilıca isminin değiştirilmesini coğrafi açıdan da uygun bulmuyoruz. Çünkü Ilıca ismi, yaşadığı coğrafyanın özelliğini benimsemiş yöre halkının tercihidir.

Çat ilçesi XVIII. yy. da bugün ilçe sınırları içindeki Yavi Köyü yakınlarında kurulmuştur (Fotoğraf 2.3.). XIX. yy. da gelişen ve nüfusu artan kasaba, I. Dünya Savaşı’ndan önce Bingöl’ün Kiğı ilçesine bağlıydı. Daha sonra Erzincan’ın Tercan ilçesine, 1938’de Erzurum’un Aşkale ilçesine bağlanan Çat, 1954’te Erzurum iline bağlanmıştır.²⁶¹ Çat’ın isminin nereden geldiğine dair kesin bir kayıt olmamasına rağmen, iki dere veya iki yolun birleştiği yer anlamı taşıdığı kanaatindeyiz.²⁶²

Fotoğraf 2.3. Çat İlçesi.

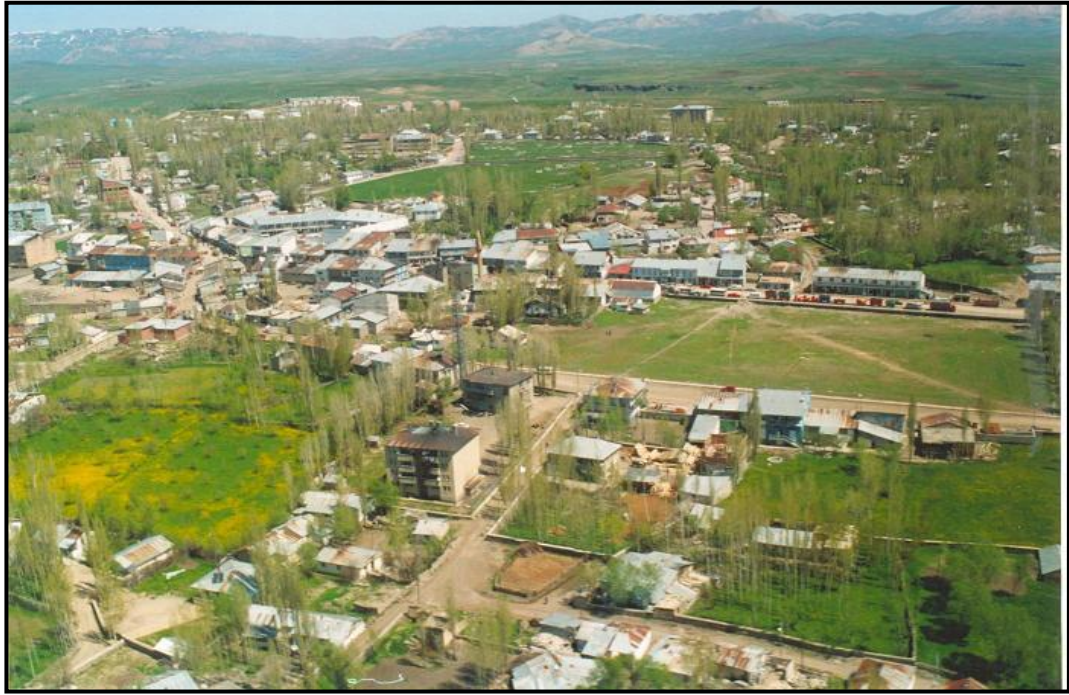
²⁶⁰ Nusret Çam, *Erzurum Tabyaları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, s.29-31

²⁶¹ Erzurum İl Yıllığı..., s.66.

²⁶² Dilek Güven, *Çat İlçe Merkezinin Coğrafi Etüdü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1998, s.30

Çat sözcüğünün Türkçe sözlükte de, iki yolun veya iki derenin birleştiği yer, kavşak²⁶³ olarak geçiyor olması bu tezimizin dayanak noktası olup, Çat ilçesinin, adını bulunduğu yerin coğrafi özelliğinden alan ilçeler grubunda saymamızda etkili olmuştur. Erzurum ilini güney ve güneybatıya bağlayan anayolun (Erzurum-Bingöl) kenarında bulunduğu için muhtemelen bu adı almıştır. Şehirlerarası karayolunun kenarında kurulmuş olan ilçe merkezi günümüze kadar hep kavşak olarak görev yapmıştır.

Hınıs isminin anlamı ve menşei kesin olarak bilinmemekle beraber, tarihi kaynaklarda Hınıs isminin 12. yüzyıla kadar indiği bilinmektedir. Hınıs isminin anlamıyla ilgili olarak yöre halkı Hınıs isminin, Arapça “Hıns” yani Kale kelimesinden geldiği rivayetine inanmaktadır. İlçenin isminin kalesinden aldığına dair kesin bir kanıtın bulunmamasına rağmen ilçedeki tarihi kale kalıntıları yerleşmenin ismini kalesinden almış olabileceğini düşündürmektedir (Fotoğraf 2.4.).

Fotoğraf 2.4. Hınıs İlçesi.

²⁶³ Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, (10. bs.), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

Hınıs kalesi bulunduğu coğrafyada güneyi ile kuzeyi arasında bağlantıyı sağlayan önemli bir role sahiptir. Malazgirt Savaşı'nda Bizans orduları bugünkü Çobandede Köprüsü'ne yakın bir yerden geçip, Hınıs üzerinden Malazgirt'e gitmiş ve savaş sonrasında da aynı yoldan geri dönmüşlerdir.²⁶⁴ Bazı kaynaklarda İlhanlılar tarafından yapıldığı belirtilse de²⁶⁵ başka kaynaklarda Azerbaycan hükümdarı Şah Şapur tarafından VII. Yüzyılda yaptırıldığı sanılmaktadır²⁶⁶ şeklinde rivayetlerde vardır. Yine Evliya Çelebi Hınıs Kalesi'nde yedi cami, bir han, bir hamam ve küçük bir çarşısı bulunduğu bilgisini verir. Ancak bunlardan hiçbirisi günümüze ulaşmamıştır. Hınıs kalesinden bugün elimizde yalnızca iç kalenin son onarımlarla ayakta durmaya çalışan güney doğu duvarı ile vadinin kuzey ve güney kayalıkları üzerindeki dış kale sur kalıntıları bulunur.²⁶⁷

Hınıs ve yakın çevresinde yörenin tarihinin ayrıntılı bir şekilde aydınlatıcı kazı çalışmaları yapılmamıştır. Ancak, yerleşmenin kurulmuş olduğu yer göz önünde tutulduğunda buranın, M.Ö. 4.binyılda tüm Doğu Anadolu ile birlikte bir kültür birliğine girmeye başladığı anlaşılr.²⁶⁸ Hınıs, M.Ö. 1400 yıllarında kurulmaya başlamıştır.²⁶⁹ Yerleşmenin kurucuları olarak o dönemde sahaya hakim olan Hurri-Mitannilerin olduğu düşünülmektedir. Hurri- Mitanni Devleti'nin M.Ö. XII. yüzyılda ortadan kalkması ile yerleşmenin bulunduğu bölge Asurluların egemenliğine girmiştir.²⁷⁰ Hınıs yaklaşık 400 yıl Asur hakimiyetin de kaldıktan sonra Urartuların eline geçmiştir. Hınıs çevresinde Urartular'ın hakimiyeti 100 yıl kadar sürmüştür. M.Ö. 665 yılında Sakalar büyük bir göç hareketi ile Kafkaslardan Doğu Anadolu'ya inerek yerleşmişlerdir. Bu göç hareketi ile Saka Türkleri'nin Toros Kabilesi de Hınıs'a gelip yerleşmişlerdir. Hınıs ve çevresinde aşiretler şeklinde kendi istedikleri gibi yaşayan Saka Türkleri bu bölgede beşyüzyıl kadar kalmışlardır.²⁷¹ M.Ö. 4.yüzyılda Onbinlerin yolculuğu olan seferde Ksenophon'un askerleri Hınıs'a gelerek burada konaklamışlar ve yerleşme hakkında bilgileri vermişlerdir. Ksenophon'a göre Ordu 2500 m. yükseklikteki

²⁶⁴ Konukçu E., "Tarihte Erzurum...", s.8.

²⁶⁵ Yeni Türk Ansiklopedisi, Hınıs Maddesi, Ötüken Yayınları, Cilt:14, s.1280-1281, İstanbul.

²⁶⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Cilt:1-2, Çevik Matbaası, İstanbul, s.557-558.

²⁶⁷ Konyalı İ.H., *Abideleri ve Kitabeleri...*, s.229.

²⁶⁸ Halil Hadımlı, *Hınıs Kasabası'nın Coğrafyası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2001, s.73.

²⁶⁹ Erzurum İl Yıllığı, Erzurum Valiliği Yayını, 1998, s.507.

²⁷⁰ Yılmaz Akbulut, *Bingöl Tarihi*, T.C. Kültür Bakanlığı Yay. No:1688, Yayınlar Dairesi Başkanlığı Başvuru Kitapları Dizisi:128, Ankara 1995, s.34

²⁷¹ Akbulut Y., *Bingöl Tarihi...*, s.39.

Bingöl Dağlarına doğru ilerlerken soğuk ve karın altında perişan olmuşlar yüksekçe bir vadiye vararak ölmekten kurtulmuşlardır.²⁷² Hınıs ve çevresi M.Ö.331 yılında da Büyük İskender'in akınına uğramış ve bir süre egemenliğinde kalmıştır.²⁷³ Daha sonra Roma ve Bizans hakimiyetinin de bulunan bölge 651 yılında Hz. Ömer zamanında İslam devletinin eline geçmiştir. Daha sonra yine Bizanslılar sahaya tekrar egemen olmuşlardır. 1071 Malazgirt Zaferi ile Selçuklu hakimiyetine girmiş olup, daha sonra İranlıların eline geçen Hınıs, Osmanlı İmparatorluğunun büyüme döneminde Osmanlı hakimiyetine alınmıştır. Kısa bir süre Rus işgalinde kalmış ise de 14 Mart 1918 tarihinde tekrar Türkiye topraklarına dahil olmuştur.²⁷⁴

Horasan ilçesi ismini Horasan Baba'dan almıştır. Horasan Baba, İran'dan Pasinler'e gelen Türk mutasavvıf dervişlerden birisidir.²⁷⁵ Bölgeye ait halk kültüründe veli olduğuna inanılan Horasan Baba zamanının nüfuzlu şahıslarındandır. Bunun vakfiyesi kaybolmuştur. Horasan Baba'nın türbesi büyük harpte yıkılmış ve mezarı tahrip edilmiştir.²⁷⁶ Türk hakimiyetinde ki ismini bu zattan alan Horasan ilçesi (Fotoğraf 2.5.), doğuyu batıya bağlayan eski İpek yolu üzerinde bulunan ve M.Ö. 4000 yılına kadar uzanan bir geçmişe sahip olup, Büyük Roma, Asur, Urartu, Med, Pers Devletlerinin istilalarına uğramış, milattan sonraki dönemde ise, Sasani, Arap ve Bizans hakimiyetinin de kalmıştır. Bu devletler arasında ki savaşlarda bu günkü Horasan'ı içine alan bölge sürekli el değiştirmiştir. 1071 Malazgirt Meydan Muharebesiyle birlikte Selçuklular Bizans, Gürcü ve Ermeni Krallıklarına karşı kesin üstünlük sağlamış ve Doğu Anadolu'nun zaptı da bu şekilde başlamıştır. Bu süreçte İran Horasan'ından gelen Türk toplulukları o zamana kadar ismi Üskühat olan yere Horasan ismini vererek buraya yerleşmişlerdir.²⁷⁷ Erzurum ve civarında Osmanlı hakimiyeti 1514 yılında yapılan Çaldıran Seferiyle kurulmuş ve Horasan, Erzurum Sancağı Pasinler Kazasına bağlı 16 köyden ibaret bir Osmanlı Nahiyesi olmuştur.

²⁷² Ksenophon, *Anabasis(Onbinlerin Dönüşü)*, Dünya Klasikleri Kültür Dizisi:8, Sosyal Yayınlar, (Türkçe Çeviri: Tanju Gökçöl), İstanbul, s.131.

²⁷³ Akbulut Y, *Bingöl Tarihi...*, s.39.

²⁷⁴ Ali Tevfik (Çev.: Ramazan Özey), "1913'te Erzurum Vilayeti", *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı:3, Mayıs-2000, Erzurum 2000, s.153.

²⁷⁵ Beygu A.Ş., *Erzurum Tarihi...*, s.236.

²⁷⁶ Ömer Subaşı, *Pasinler(V-XVI. Yüzyıllar)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010, s.21.

²⁷⁷ Gök Y., *Horasan İlçesi'nin...*, s.18.

Fotoğraf 2.5. Horasan İlçesi.

Horasan 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında Rus işgaline uğramış, Bolşevik İhtilaliyle çekilen Rusların elinden Ermeni işgaline geçmiştir. Türk Ordularının 12 Mart 1918 yılında Erzurum’u işgalden kurtarmasının ardından 25 Mart 1918 tarihinde Horasan da işgalden kurtarılmıştır. Horasan İlçesi, Cumhuriyet devrinde Pasinler İlçesine bağlı Zanzak (Akçataş) nahiyesinin bir köyü iken 1940 yılında nahiye merkezi şimdiki Horasan'a nakledilmiş ve 30 köy bağlanmıştır. 4 Aralık 1953' de 6191 sayılı kanunla ilçe olmuştur.²⁷⁸

İspir; M.Ö. 680 yılında Kafkas Dağları geçitlerini aşarak Kür ve Aras boylarına yayılarak, aynı yılda Asur sınırlarında gözüken SAKA(İskit) adlı atlı göçebe ve at-eti yiyen, kısırak sütü içen, yaman okçu ve savaşçı ilk Türkler, M.Ö. 665 yılında bütün Anadolu'ya yayılırken, Çoruh boylarına da yerleştiler. Bu sırada yukarı Kür boylarında GOGAR, Aras boylarına Pasınlar adını bırakan PHASİANLAR, Erzurum-Erzincan ovalarında KHALYBLAR, bütün Çoruh boylarında SAPERLER(daha eski olan Pharsal’lı Krysilos ile Larisalı Medeyos ve Rodoslu Apollinius gibi Eski-Yunan müelliflerinin eserindeki bu adı, Heredot, bir yanlışlıkla araya “s” katarak “Saspir-Sasper” yazar) adlı kabileleri yerleşti. Milattan 400 yıl önce Çoruh boyundan Trabzon’a geçen “Onbinler” adlı Helen Ordusu artçı kumandanı Ksenofon “Anabasis” adlı

²⁷⁸ Horasan Tarihi, Erişim Tarihi: 27.09.2013, <http://www.ardost.net/horasan/tarihce.htm>

kitabında HESPERİT, Amasyalı Strabon da İSPİRİTİS denilen Saka-İskit boyundan İspir bölge ve kalesinin adı, milli bir damga olarak hatıra kalmıştır. Denebilirki, bugünkü Türkiye’de Sakalar’dan kalma PASINLAR ile İSPİR adından daha eski Türkçe bir yer veya bölge adı yoktur.²⁷⁹ (Fotoğraf 2.6.)

Fotoğraf 2.6. İspir İlçesi.

İspir adını Saka Türklerinin Sasper Boyu’ndan almıştır. İspir ve çevresi, Doğu Anadolu’yu Doğu Karadeniz kıyılarına ve Kafkaslara bağlayan, tarihin çeşitli dönemlerinde askeri ve ticari amaç ile kullanılan doğal ve tarihi yollar üzerindedir. Özellikle Serçeme Boğazı-İspir güzergâhında bulunan çok sayıdaki kale ve garnizon, burasının eskiden beri kullanılan bir anayol olduğunu göstermektedir. Bunun yanı sıra İspir, tarım ve hayvancılığa elverişli olmasından dolayı çevresinden göç almıştır.²⁸⁰ Çoğunlukla alçak kesimlerinde tarım arazileri üzerinde çiftçilik yapan yerli nüfusa karşılık XI. Yüzyıldan itibaren sürüleri ve çadırları ile bölgeye gelen Türkmen boyları, otlak alanlarının çok daha geniş yer kapladığı dağların yüksek kesimlerinin yurt

²⁷⁹ M. Fahrettin Kırzioğlu, *Milli Tarih ve Edebiyatımızda 27 Asırlık Türklük Bölgesi İspir*, 1953 Kars Tarihi 1. Cilt, Işık Matbaası İstanbul, Erzurum 1970, s.8.

²⁸⁰ Veli Ünsal, *Eski Çağlarda İspir ve Çevresi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2000.

edinmişlerdir. Nitekim, bölgedeki yerleşmelerin büyük ölçüde yüksek kesimlerde toplanması, bu tarihi faktör ile ilgili olmalıdır.²⁸¹ İspir, dönem dönem farklı medeniyetlerin yerleşim alanı olmuştur. Tarih içerisinde İspir, Hurri, Urartu, Saka (İskit), Med, Pers, Roma, Bizans, Sasanî, Emevî, Abbasî, Selçuklu, İlhanlı, Karakoyunlu, Timurlu, Akkoyunlu, Gürcü Krallığı ve Osmanlı medeniyetlerinin yerleşim alanı olmuştur²⁸²

Karaçoban; Karaçoban'ın ilçedeki hayvancılık ekonomisine dayalı beşeri bir adlandırma olduğu görülmektedir.²⁸³ Yaptığımız kaynak taramasına görede Karaçoban ilçesi ismini bölgede yaşamış geçimini hayvancılıktan sağlayan bir aşiretten almıştır. İklim şartları ve topoğrafik özelliklerinden dolayı yörede yaşayan aşiretlerin temel geçim kaynağı geçmişten günümüze hayvancılık olarak süregelmiştir. Günümüzde de bölgede yaşayan, geçimini hayvancılıktan sağlayan çok sayıda aile vardır. Bu bakımdan Karaçoban, adını yapılan ekonomik faaliyetten alan yerleşmelere de örnektir. (Fotoğraf 2.7.)

Fotoğraf 2.7. Karaçoban İlçesi.

²⁸¹ Abdullah Köse, *İspir ve Çevresinin Bölgesel Coğrafya Etüdü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1991, s.157.

²⁸² Kırzioğlu M. F., *Milli Tarih ve Edebiyatımızda...*, s.12.

²⁸³ Ogün Coşkun, *Karaçoban İlçesinin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası*, Atatürk Üniv. Yay. No:1031, Kazım Karabekir Eğitim Fak. No:129, Araştırma Serisi No:54, Araştırma Proje No:2012/545, Erzurum 2013, s.121.

Karaçoban ilçesi deniz seviyesinden 2450 metre yükseklikte kurulmuş, ülkemizin en yüksek yerleşim merkezlerinden birisidir. İlçe toprakları Aras nehrinin geçtiği bölgeden başlayarak gittikçe yükselen dağlık bir bölgedir. İlçe merkezi ise bu dağların arasında plato-ova karışımı bir görünüm arz eder. Karasal iklimin çok şiddetli olarak kendini hissettirdiği ilçede, kış mevsimi çok uzun ve soğuk geçer. Toprakları 7-8 ay karla kaplı kalır. Halkın tek geçim kaynağı hayvancılıktır.²⁸⁴

Karayazı; Karayazı adının kökeni hakkında kesin bilgi yoktur. Bir rivayete göre Karayazı ismi, ilçenin geri kalmışlığına vurgu yapmak için (kaderi kötü, bahtı kara) verilmiştir. İlçenin az geliştiği doğrudur ama bunun ad olarak ilçeye konulmuş olması fikrini inandırıcı bulmuyoruz.²⁸⁵ Bize göre, Karayazı ismi karla kaplı düzlük anlamına gelen kar ve yazı sözcüklerinin birleştirilmesiyle oluşmuş bileşik bir isimdir (Fotoğraf 2.8.). Muhtemelen bu adın verilmesinde Erzurum'un sert geçen kışlarının etkisi vardır. Çünkü, Karayazı ilçesinde kışın yoğun kar yağışlarına bağlı olarak yollar kapanır ve ulaşım durur. Bazen birkaç günden fazla kapalı kalan bu yollar, ilçe sakinlerinin çok mağdur olmasına sebep olur. Bu nedenle Karayazı ismi verilmiş olabilir.

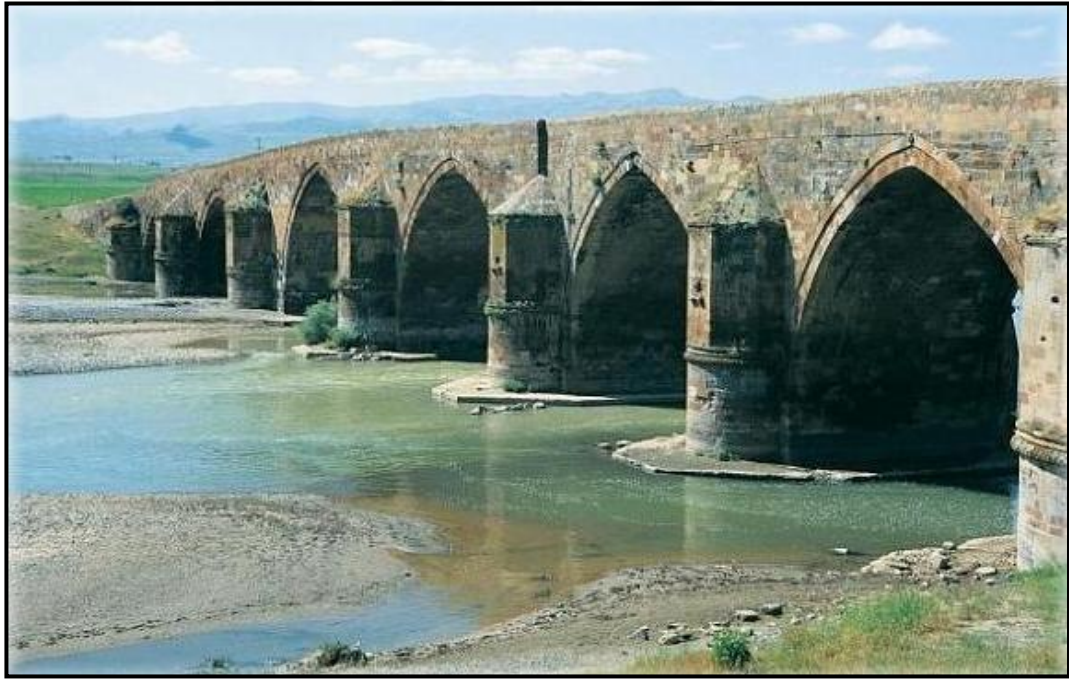

Fotoğraf 2.8. Karayazı İlçesi.

²⁸⁴ Erzurum'un İlçeleri, Erişim Tarihi: 27.09.2013, <http://www.e-erzurum.net>

²⁸⁵ Erzurum Panoramik, Erişim Tarihi: 02.10.2013, <http://www.erzurumpanoramik.com>

Köprüköy; ilçe adını yanı başındaki tarihi köprüden almıştır. Erzurum-Kars karayolunun 58.km'sinde Bingöl Çayı ile Hasankale çayının birleştiği noktada bulunan köprü, H. 697/M. 1297 yılında İlhanlı Hükümdarı Ebû Sâid Bahadır Han'ın veziri Çoban Salduz tarafından yaptırılmıştır.²⁸⁶ Mimari bakımdan Anadolu Selçuklu Taş Köprüleri özelliğini taşıyan Çobandede Köprüsü 220 m. uzunlukta 7 kemer gözlü olarak inşa edilmiş, ancak günümüze 6 kemeriyle 130 m.lik bölümü gelebilmiştir. Eğri bir plana sahiptir.²⁸⁷ Bu alanda ki yerleşmenin teşekkülü, İlhanlı Devleti'nin çöküşü dönemine rastlar. Pasinler Ovası'nın doğusunda, Çoban Han Oğullarından Emir Çoban Salduz (1297-1298) tarafından²⁸⁸ yaptırılan Çobandede Köprüsü (Fotoğraf 2.9.) ve köprüye yakın bir yerde yapılan hanla burada yerleşme çekirdeği teşekkül etmiştir.

Fotoğraf 2.9. Çoban Dede Köprüsü (Köprüköy İlçesi)

²⁸⁶ İ. H. Konyalı, *Erzurum Tarihi...*, s.438.

²⁸⁷ Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri(Orta Çağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1975, s.66.

²⁸⁸ Hami Sait Selen, "Doğu Anadolu Yolları ve Manzaraları", *Türk Coğrafya Dergisi*, Yıl:1946, Sayı:IX-XII, Ankara 1946, s.104.

Adını hemen yanı başındaki Çobandede Köprüsü'nden alan Köprüköy yerleşmesi bu günde kurulduğu dönemde verilen ilk adı taşımaktadır. Osmanlı Devleti döneminde Aşağı Pasinler kazasına bağlı bir köy yerleşmesi iken, Cumhuriyetin ilanından sonra Pasinler ilçesine bağlı Çobandede Nahiyesi adıyla anılmıştır. Zaman içerisinde nüfusu hızla artan Köprüköy 1990 yılında ilçe haline getirilirken Çobandede ismi de değiştirilerek Köprüköy adı verilmiştir.²⁸⁹

Narman; Tarihi kaynaklarda ‘‘Namervan’’ veya ‘‘İd’’ olarak anılan Narman’ ın tarihi oldukça eski dönemlere dayanmaktadır. Bunlardan Namervan veya Namruvan adı zamanla değişikliğe uğrayarak Narman adını almıştır. Diğer bir adlandırma olan ‘‘id’’ bugün özellikle yaşlılar tarafından hala kullanılmaktadır.²⁹⁰(Fotoğraf 2.10.)

Fotoğraf 2.10. Narman Peribacaları. (Narman İlçesi)

Oltu; Oltu Erzurum’un kuzey ilçelerinden doğan ve sağdan Çoruh’a karışan çay ile, bölge ve kalenin adıdır. Ortaçağ Ermenice kaynaklarında da, buraya ‘‘Olti’k’’

²⁸⁹ Hasbi Soylu, ‘‘Köprüköy Kasabasında Nüfus Hareketleri’’, *Doğu Coğrafya Dergisi, Atatürk Üniv. Kazım Karabekir Eğitim Fak. Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı*, Mayıs-2000, Sayı:3, Erzurum 2000, s.201.

²⁹⁰ Özav L., *Narman İlçe Merkezinin...*, s.23.

(Oltı'lar) denilmesi, adın kavmî oluşunu belirtiyor.²⁹¹ Oltu ismi Sakaların bir boy veya oymağından gelmektedir. Tarihi kaynaklarda Olti'k, Oltu'm, Okhti'k veya Oltu'si (Olti'ler) diye geçen Oltu'nun tarihi günümüzden yaklaşık olarak 3000 yıl öncesine dayanır. Tarihi devirler boyunca çeşitli devletlerin egemenliği altında kalan, Oltu başlangıçta bir kale yerleşmesi olarak kurulmuş, daha sonra uzunca bir dönem kale ve dış surlar içerisinde gelişmesini devam ettirmiştir.²⁹² (Fotoğraf 2.11.).

Fotoğraf 2.11. Tarihi Oltu Kalesi (Oltu İlçesi).

Oltu Şehri, Doğu Anadolu'yu Karadeniz'e, Kura Çayı aracılığı ile de Kafkaslara bağlayan yollar üzerinde kurulmuştur. İlçe merkezinde bulunan ve Urartular dönemine ait olduğu düşünülen kale yerleşmesinin eski bir kale yerleşmesi olduğunu göstermektedir. Ayrıca şehirde bulunan Arslanpaşa Külliyesi döneminin önemli bir ticaret ve eğitim merkezi olduğunu göstermektedir. Kentin eski çekirdeğini oluşturan kale Oltu Çayı'nın kenarına kurulmuştur. Zamanla dış surları aşan yerleşme yatay olarak büyümesini KD-GB yönlü sürdürmüştür. Dış surların yapısından şehrin

²⁹¹ M. Fahrettin Kırzioğlu, "Selçuklu Fetihlerinden (1064-1071) Önce Doğu Anadolu'da Türk Boy ve Oymaklarından Kalma Dağ ve Su Adları", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri:11-13 Eylül 1984-Ankara* (ss. 75-96), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984, s.94.

²⁹² Tr. Wikipedia Özgür Ansiklopedi, Olur Maddesi, Erişim Tarihi: 06.10.2013, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Oltu>.

merkezinin Arslanpaşa Mahallesi'nin oluşturduğunu anlamaktayız.²⁹³ Oltu'nun adı Anadolu'nun Türkleşmesi döneminden kalmadır. Ortaçağ Ermeni kaynaklarında bu yerleşmeye *Olti'k (Oltu'ar)* denilmesi, adının kavmi olduğunu ortaya koymaktadır. Bu adın bölgeye doğudan gelerek yerleşen, Saka Türkleri tarafından verildiği tahmin edilmektedir. Nitekim Saka Türklerinin bir kısmının yerleştiği Romanya'nın Eflak Bölgesinde, Oltu adını taşıyan akarsu ve kasabanın bulunması, Oltu adının Saka Türklerinden kalma olduğu fikrini daha da kuvvetlendirmektedir.²⁹⁴

Olur; Erzurum ili Olur ilçesi, Karadeniz Bölgesinin Doğu Karadeniz Bölümü sınırları içinde 836 km²'lik bir yüzölçümüne sahiptir (Fotoğraf 2.12).²⁹⁵ İlçenin ilk bilinen adı Tavusker'dir. Tavusker adı ise eski tarihi kaynaklara göre Kafkasya'da Derbent kesimlerinde yaşayan Saka-İskit Türk boylarından biri olan Ta-Ok' lardan gelmektedir. İlk zamanlarda bu Türk boyunun yaşadığı alana Dav-Eli denilmektedir. Daha sonraları ise Tahoskar zamanla Tavusker şekline dönüşerek günümüze kadar gelmiştir. Bu ad ise tahminlere göre M.S.350 yılından itibaren kullanılmaktadır.²⁹⁶

Fotoğraf 2.12. Olur İlçesi.

²⁹³ Özav L., "Oltu'nun Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası", *1. Ulusal Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı: 28-30 Mayıs 2012-Erzurum* (ss.1105-1132), Mega Ofset, Erzurum 2012, s.1127.

²⁹⁴ Kırzioğlu M. F., "Selçuklu Fetihlerinden..." s.94.

²⁹⁵ Tüzemen S., *Olur'un Beşeri...*, s.3.

²⁹⁶ Kırzioğlu M. F., "Selçuklu Fetihlerinden...", s.95.

Olur ilçesinde bu gün bir köy yerleşmesi olan Tavusker (Çataksu) 16. Yüzyılda Erzurum Beylerbeyliğine bağlı bir sancaktı. 1550 yılında Erzurum Beylerbeyliğine bağlanan Tavusker'in 23'ü harabe olmak üzere 40 köyü ve 418 reâyesi bulunmaktaydı. Olur'da Tavusker'e bağlı bir köy yerleşmesi idi. Bu gün Olur ilçesi sınırlarındaki bir başka köy Aşağıkaracasu (eski Peneskird Sancağı) 1558 tarihli bir timar kaydında Peneskird bir nahiye olarak Ardahan Sancağına bağlanmıştır.²⁹⁷

Osmanlı kaynaklarında “Dav-eli”, “Tavuskar”, Tavusker adıyla geçen bu günkü Çataksu (Olur'un bir köyü) ilk ve orta çağlarda Roma ve onun devamı olarak da Bizans'a bağlı kalmıştır.²⁹⁸

Olur adının ise yörede yapılan Lor peynirinden geldiği söylenilmektedir. Olur'a Devlet büyüklerinden biri gelir ona lezzetli olan bu lordan ikram edilir. İkram edilen bu lor peyniri devlet büyüğünün hoşuna gider. Gittiği yerde çevresindekilere “Şimdi o lordan olsa da yese” der. Bunun üzerine ilçeye Olur daha sonra Olur denildiği rivayet edilir.²⁹⁹ Olur ve çevresinde yaylacılık, hayvancılığın devam ettirilmesi için zorunlu bir faaliyettir. Yaylaya çıkan köylülerin başlıca üretim kaynağı olan hayvansal ürünler genellikle tereyağı ve peynirdir. Yörede ‘çeçil’ adını verdikleri bir peynir türü özellikle Yıldızkaya Yaylasında hazırlanır. Erzurum ve Artvin'e pazarlanır.³⁰⁰ Bu da Olur'un adının lor veya peynirle ilgili olmasını kuvvetlendirmektedir.

Palandöken; Yerşekillerinin insan yaşamına etkisine vurgu yapan Palandöken adı topoğrafik şekillerden (dağdan) adını alan yerleşmelere örnektir. Palandöken adı, palan (eşek semeri) ile döken kelimelerinden kuruludur. Eşeğin palanına vurulan heybelerin dağın dik yollarında devrilmesine kinayedir.³⁰¹

Erzurum Ovasının güneyindeki Palandöken dağları, Pasinler Ovasının güneyindeki Şahvelet Dağları (2.922 m.) ile Karayazı Kasabasının kuzeyindeki Çalmak dağı (3.063 m.) 'dır. Bunlar arasında, şüphesiz en ünlü olanı, Erzurum şehrinin güneyinde bulunan ve Büyükejder doruğunda (3.176 m.) en yüksek noktasına erişen

²⁹⁷ Aydın D., *Erzurum Beylerbeyliği...*, s.268-269.

²⁹⁸ Hamza Gündoğdu, Çataksu (Tavusker) da Halk Sanatı Tarzında Süslenmiş Bir Osmanlı Dönemi Camii, *Türk Halk Mimarisi Sempozyumu (3-5 Mart 1990)*, Konya 1990, s.88.

²⁹⁹ Olurluyuz.com, Erişim Tarihi: 05.10.2013, <http://www.olurluyuz.com/erzurumun-olur>.

³⁰⁰ Tüzemen S., *Olur'un Beşeri...*, s.102.

³⁰¹ Özgür Ansiklopedi, Palandöken Maddesi, Erişim Tarihi: 06.10.2013, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Palandöken>.

Palandöken dağıdır. Türkiye'nin önemli kış sporları merkezlerinin biri olan bu dağdaki kayak pistleri, telesiyej ve telesiki tesisleri, atlama kulesi 2011 yılına yaklaşırken yeniden düzenlenmiş ve bir gün zarfında 32 bin kişinin kayak yapabileceği bir duruma getirilmiştir. Bu yeni haliyle Palandöken Kayak Merkezi (Fotoğraf 2.13.) 2011 Dünya Üniversitesi Kış Oyunlarına ev sahipliği yaparak Türkiye'ye büyük bir sükse sağlamıştır.³⁰² Erzurum, ulusal ve uluslar arası önemde bir kış turizm merkezine sahip olduğu için dikkate değer bir konaklama kapasitesinede sahiptir. Palandöken dağı'nın Erzurum kentine dönük kuzey yamaçlarında yer alan konaklama tesislerinin toplam yatak kapasitesi 3000 dolayındadır.³⁰³

Fotoğraf 2.13. Palandöken Kayak Merkezi.

Pasinler (Hasankale); ilçe adını Saka(İskit)ların Kafkaslardan gelip yöreye yerleşen Phasian kabilesinden almıştır. M.Ö. 680 yılında Kafkas Dağları geçitlerini aşarak Kür ve Aras boylarına yayılarak, aynı yılda Asur sınırlarında gözüken SAKA(İskit) adlı atlı göçebe ilk Türkler, M.Ö. 665 yılında bütün Anadolu'ya yayılırken, Aras boylarınada Sakaların, Pasınlar adını bırakan PHASİANLAR kabilesi

³⁰² *Bir Şehir Var...*, s.268.

³⁰³ Halil Koca, Serhat Zaman, Ogün Coşkun, "Erzurum'un Spor Kamp Turizmi Potansiyeli", *Doğu Coğrafya Dergisi*, Cilt:12, Sayı:18,(ss 205-224),Erzurum 2007, s.215.

yerleşti. Denebilirki, bugünkü Türkiye’de Sakalar’dan kalma PASINLAR ile İSPİR adından daha eski Türkçe bir yer veya bölge adı yoktur.³⁰⁴ Pasinler Urartular döneminde (M.Ö.900-600) önemli bir yerleşim birimidir. Sonraları buraya, Karadeniz’ in kuzeyinden Kimmerler ve İskitler inmişlerdir. İskitlere bağlı Phassis’ler Aras’ın verimli ve sulak vadisine yerleşerek buraya kendi isimlerini vermişlerdir. Böylece Phasis'lerin memleketi anlamına gelen Pasin kelimesi ortaya çıkmıştır.³⁰⁵ Yine Xenephan tarihine göre *Basean yani Pasinler*, Aras ırmağı boyunca uzanan düzlüklerdir ve adını *Pasionoi (Phasian)*lerden almıştır. Theodosiopolis(Erzurum) ile arasında, Deveboynu geçidi vardır. Kargapazarı dağlarından güneye akmakta olan bir küçük çay (Tüyderesi) Toy’dan (şimdiki Büyük ve Küçük Tüy köylerinin bulunduğu mevki) geçmektedir. Bu bölge eski kaynaklarda belirtilmekte olup, Büyük Tüy ve Küçük Tüy diye ikiye ayrılmaktadır.³⁰⁶ Pasinler ovası, batıda Deve Boynu eteğindeki Nebi Hanlarından başlar. Çoban Dede Köprüsü’ne kadar ki mesafe 40 km. dir. Büyük Dere(Kurnuç) ve Çiçekli (Ortuz) arasındaki genişlik de 16 km. dir. Horasan’da dahil buranın 20 km doğusuna kadar uzanan dar şerid tab’i sınır teşkil eder. Aras boyuna ve Deve Boynu’na kadar bütün arazi, Basean/ Pasion’ı teşkil etmiştir.³⁰⁷ Tarihi süreç içerisinde şekillenen, ayrı ayrı üç bölgeden oluştuğu için çoğul eki alarak Pasinler Ovası ismini almıştır.³⁰⁸ Basin’i “ulya ve sufla” diye ikiye ayrılmaktadır.³⁰⁹ XVI.yy’ da, “Kuzay ve Günay Pasin” ve “Pasin-i Ulya ve Sûfla” yazılışları vardır. Osmanlı ve Cumhuriyet devirlerinde de Pasinler ismini kullanmışlardır.³¹⁰

Pasinler Kentinin Çekirdeği (nüvesi), tarihi Hasankale’nin yapılmasıyla ortaya çıkmıştır. Ancak, gerek Hasankale ve gerekse çevresindeki yerleşmelerin tarihi, oldukça eski bir geçmişe dayanır.³¹¹ Hasankale ismini Sutaylı kurucusundan almıştır. Hafız Ebrû “İlhanlı İmparatorluğunun yıkılması üzerine meydana gelen büyük karışıklık sırasında, Erzurum ve havalisi Sutay Noyan’ın oğlu Emir Hacı Toğgay’ın eline geçti ve bu Hacı Togay’ın oğlu HASAN, Erzurum’un doğusunda, Pasin bölgesinde, bir kale inşa ettirmiş ve kendiside ölünce, orada toprağa verilmiştir. Bu kale onun adına nispetle

³⁰⁴Kırzioğlu M.F., *Milli Tarih ve Edebiyatımızda...*, s.8.

³⁰⁵ Türkülerle Erzurum Forum Pasinler Maddesi, Erişim Tarihi:15.08.2013, <http://www.turkulerlererzurum>.

³⁰⁶ Konukçu E., *Tarihte Erzurum...*, s.7.

³⁰⁷ Yâkut el-Hâmevi, *Mu’cemü’l Buldan*, I, s.283,285.

³⁰⁸ T.A. Sinclair, *Eastern Turkey, An Architectural and Archeological Survey*, c. II., 226.

³⁰⁹ Yâkut el-Hâmevi, *Mu’cemü’l Buldan*, I, s.408.

³¹⁰ Eğilmez S., *Erzurum ve Çevresinin...*, s.186.

³¹¹ Karaboran, H., “Türkiye’de Mevkii..., s.94-95.

HASANKALE adını almıştır³¹² (Fotoğraf 2.14.). Hasankale’de dokunan kilim, seccade, keçe, ihram ve adi şal kaza içinde satıldığı gibi, Erzurum şehri ile civar kazalara götürülüp satılır. Adı geçen kasabanın kükürt ve demir madenlerini içeren kaplıcaları vardır.³¹³

Fotoğraf 2.14. Pasinler İlçesi.

Pasinler’de bulunan sıcaksu kaynakları içerisinde en önemlisini Hasankale Kaplıcaları oluşturmaktadır. Söz konusu bu kaplıcalar, Pasinler ilçesinin güneyinde yer alan, meydana geliş volkanik formasyon ve faylarla ilgilidir. Ovanın bu kesiminde, alüvyon altında yer alan volkanik formasyonlar vardır. Bu formasyonları kesen fay düzlemi boyunca yükselen sıcak kükürtlü sular, alüvyonu geçerek yüzeye çıkmaktadır.³¹⁴

Pazaryolu; çok eski tarihi bir geçmişe sahip olan Pazarıolu’nun eski adı Norgah veya Norkağ olup Ermenice “Yenişehir” anlamına gelmektedir. İlçede ilk yerleşim kesin olarak bilinmemekle birlikte yerleşimin MÖ. yıllara uzandığı tahmin edilmektedir. Bünyamin Pehlivan’ın tarihçi Prof. Dr. Fahrettin Kırzioğlu’nun "İspir" adlı eserinden

³¹² Hafız Ebrû, Zeyl-i Câmiüt-Tevârih, Tahran 1317, s.165.

³¹³ Tevfik A.(Çev.: Ramazan Özey), “1913’te Erzurum...”, s.152.

³¹⁴ Çiğdem Ünal, *Pasinler İlçesinin Coğrafi Etüdü*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilimdalı, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1994, s.71.

aktardığına göre, Milat öncesi yıllarda Sapser Türklerinin Doğubeyazıt ile Çoruh vadisi arasına yerleştikleri ve uzun süre bu yörede yaşadıkları bilinmektedir. İspir, Yusufeli ve Tortum bölgesi MÖ 63 yılından itibaren dönem dönem Roma ve Bizans devletlerinin etki alanına girmiş ise de bölge gerçekte çeşitli Ermeni beyliklerinin yönetiminde kalmıştır (Fotoğraf 2.15.).³¹⁵

Fotoğraf 2.15. Pazaryolu İlçesi

15. yüzyılda Ahıska merkezli Cakeli sülalesinden Gürcü beylerin denetiminde olan Pazaryolu yöresi Yavuz Sultan Selim'in 1514 Çaldıran Zaferi sırasında kısa bir süre Osmanlı yönetimine girse de, nihai olarak ancak Kanuni Sultan Süleyman döneminde 1535 yılında fethedilebilmiştir. Bugün bölgede hâlen Ermeni ve Gürcü dönemlerine ait kale ve kilise gibi eserlere rastlanmaktadır. 7 Kasım 1917'deki Bolşevik İhtilali'nden sonra çözülmeye başlayan Rus cephelerine yerleşen Ermeniler, bölgede kanlı çatışmaların yaşanmasına neden olmuşlardır. Yöre, 25 Şubat 1918' de Milli Kurtuluşunu gerçekleştirmiş ve Türk idaresine kavuşmuştur.³¹⁶ Norgah'ın adı Türk iradesine geçince değiştirilip Pazaryolu olmuştur.

³¹⁵ Bünyamin Pehlivan, *Pazaryolu İlçe Merkezinin Coğrafi Etüdü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2012, s.66.

³¹⁶ Wikipedia Özgür Ansiklopedi-Pazaryolu Maddesi, Erişim Tarihi: 13.08.2013, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Pazaryolu>

Pazaryolu adının verilmesinde, ilçenin kurulduğu yerin İspir yol güzergahında bulunması etkili olmuştur. Tarihi kaynaklarda(1530 tarihli Bayburt Livas Kanunnamesinde; İspir’de pazaryeri bulunup at, katır, sığır ve koyun gibi hayvanların alınıp satıldığı anlaşılmaktadır.³¹⁷ İspir’de tarım ürünlerinin alış verişine dayanan bir pazar bulunuyordu.³¹⁸)varlığından söz edilen İspir’deki pazarda tahıllar, canlı hayvanlar ve yöre insanının ihtiyaçlarına cevap veren ürünlerin ticareti yapılıyordu. Bu pazar yerine çok uzak yerlerden gelenler dahi vardı. Bayburt tarafından İspir’e gitmek için mecburi yol güzergahı Pazaryolu’ndan geçiyordu. İspir pazarının yol güzergahın da bulunduğu için ilçeye muhtemelen Pazaryolu adı verilmiştir. Bu bakımdan Pazaryolu’nun adı ulaşım ile ilgili yerleşme adlarına da örnektir.

Şenkaya, 1946 yılına kadar, Kars vilayetine bağlı Örtülü adında bir köy yerleşmesi durumunda iken (Fotoğraf 2.16.), 01.04.1946 tarihinde yürürlüğe giren 4869

Fotoğraf 2.16. Şenkaya İlçesi.

³¹⁷ Muhsin Yazar, *İspir Kasabasının Kalkınmasını Güçleştiren Coğrafi Faktörler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2011, s. 49.

³¹⁸ İsmet Miroğlu, *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, Anadolu Yakası Bayburt Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları:1, İstanbul 1975, s. 151.

sayılı kanunla ilçe olmuştur Şenkaya 1850 metre yükseklikte, bir plato üzerinde kurulmuş, güneyinde Değirmendere, batısında Lihsor Deresi, söz konusu plato üzerinde oldukça derin vadiler içerisinde akarak, kasabanın çevresinde yarılmış, engebeli bir topoğrafya ortaya çıkarmışlardır. Şenkayanın kurulduğu yerin güneyinde kayalıklar yayılış gösterirler, daha önce *Örtülü* adıyla anılan ilçe merkezine bu kayalıklardan dolayı *Şenkaya* adı verilmiştir.³¹⁹ Şenkaya ilçesinin kurulduğu alanın kayalık yapıda olması, ilçeye bağlı bazı köy isimlerinin de taşlardan alınması bu kanıyı destekler niteliktedir. Örneğin; Teketaş, Sarıkayalar, Oyuktaş, Nişantaşı ve Deliktaş Köylerinin isimleri çevrelerinde bulunan taşlardan etkilenecek verilmiştir.

Tekman; ilçenin adı 1946 yılına kadar Tatos olarak kullanılmıştır. 1946 yılında yerleşmenin Tatos olan adı Türkçeleştirilerek Tekman olarak değiştirilmiş ve aynı yıl içerisinde yerleşme ilçe statüsüne de kavuşmuştur³²⁰ (Fotoğraf 2.17.).

Fotoğraf 2.17. Tekman İlçesi.

Araştırmamızda Tatos adının kaynağı olarak iki bilgiye ulaştık. Bunlardan ilki Tatos Dağları, Doğu Karadeniz Dağlarının doğu uzantıları olan sıradağların eski ve orijinal adı olup, Rize ve Erzurum il sınırında yer almaktadırlar. Cumhuriyet döneminde

³¹⁹ Çiğdem Ünal, *Şenkayanın Coğrafi Etüdü*, Aktif Yayınevi, Erzurum 2004, s. 108-154.

³²⁰ Tatos-Tekman-Prof.Dr.Ümit Yazıcıoğlu, Erişim Tarihi: 03.08.2013, <http://www.yuksekovahaber.com>

bu sıradağların adı Dilek Dağları olarak değiştirilmiştir. Tatos aynı zamanda Rize'de Osmanlı döneminde yaşamış bir ailenin de adıdır.³²¹

Muhtemeldir ki Tatos ailesinin adı da Rize yöresinde yaşadıklarına bakılırsa Tatos Dağları ile bağlantılı bir isimdir Bu bağlamda Tekman adı hem topoğrafik hem de beşeri kaynaklı yerleşme adlarındandır.

Tortum; Doğu Anadolu'yu Karadeniz kıyılarına bağlayan tarihi yollar üzerinde bulunduğu için stratejik bir önemi bulunmaktadır. Dolayısıyla tarihi devirler boyunca sürekli yerleşmelere sahne olmuş ve önemli miktarlarda nüfus barındırmıştır.³²² Araştırma bölgesi ilk defa yazılı belgelerde M.Ö. VII. yüzyılda anılmaktadır. Gerçektende M.Ö. 630'da doğudan gelen ve Kafkasya'dan Anadolu'ya giren Saka Türkleri'nin kolu olan Taoklar bu bölgeye yerleşmişti. Tortum'dan Şavşat'a kadar yerleşen Taok Boyu'nun yaşadıkları Çoruh boyunca içine alan bölgeye "Tayk Eyaleti" adı verilmişti.³²³

Tortum ilçesinin kuzeybatısında, güzel bir vadi ve Tortum Çayı yakınında bulunan asıl Tortum, isim olarak Türk onomastiğinin bir parçasıdır. Kaynaklarda, Tortomi, T'orto'm, Tortoman, Tartum, Torcon benzer ama farklı yazılışlarda göze çarpmaktadır. Kelimenin kökü Tor'dur. Bu da Meşkler ile birlikte Gürcü kaynakların da zikredilen Tor kabilesinden, onların yerleştikleri bölge ve kasaba/kale adı olarak günümüze kadar varlığını sürdürebilmiştir.³²⁴

Tortum Kalesi, Tortum Çayı ve Tortum İlçesinde dahil olmak üzere hepsinin adı bu kabileden gelmekle beraber, araştırmamızda Tortum adının sözlükte Türkçe'de Tör, yüksek dağ örüşü, derenin yukarı başındaki otlak yeri anlamlarına da geldiğini tespit ettik. Tortum ilçesi'nin yerşekilleri özelliklerini dikkate alındığında adının Tör kelimesiyle de alakalı olabileceğide dikkat çekicidir (Fotoğraf 2.18.).

³²¹ Wikipedia Özgür Ansiklopedi,Tatos Dağları, Erişim Tarihi:15.08.2013, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Tatos>.

³²² Osman Yılmaz, *Tortum Çayı Havzasının Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Erzurum 1991, s.35.

³²³ Aşıroğlu T., *Erzurum İlinin Tarihçesi...*, s.66.

³²⁴ Tortum Belediyesi, Erişim Tarihi: 13.08.2013, <http://www.tortum.bel.tr>

Fotoğraf 2.18. Tarihi Tortum Kalesi.

Uzundere; ilçe yerleşmesi Tortum Çayı kenarında kurulduğu için, ilçenin adı bu hidrografik unsura nazire yapılarak verilmiştir (Fotoğraf 2.19.). Tortum Çayı, etrafındaki yüksek dağları aşındırarak “V” profilli bir vadi içerisinde akmaktadır. Bölgenin dağlık ve arızalı coğrafyasında yerleşme için uygun olan vadi tabanı düzlüklerinde meyvecilik ve ekme-biçme faaliyetleri de önemlidir.³²⁵

Fotoğraf 2.19. Uzundere İlçesi.

³²⁵ TC. Uzundere Belediyesi, Erişim Tarihi: 02.08.2013, <http://www.uzundere.bel.tr/tarihce.html>

Uzundere ilçesine bağlı çok sayıda köy yerleşmesi de Tortum Çayı boylarında kurulmuştur. Yine Tortum Çayı kaynaklı, Tortum Heyelan Set Gölü ve Tortum Şelalesi de ilçe sınırları içerisinde yer alan doğal güzelliklerdir. Eskiden Tortum ilçesine bağlı bucak merkezi olan Uzundere 1987 yılındaki idari taksimatla ilçe olmuştur.

Yakutiye; ilçesi adını Erzurum ilindeki Yakutiye Medresesinden (Fotoğraf 2.20.) almıştır. XIII. Yüzyılda İran ve Azerbaycan'da Moğolların yerini alan İlhanlılar, Abaka Han zamanında Anadolu Selçuklularının fiili olarak bulunduğu sırada, Erzurum'da idareyi ele geçirmişlerdi. İlhanlı idaresi, Erzurum'dan ağır vergiler almasına karşılık, şehrin kalkınması için de hizmet vermişlerdi. Dönemin kültür merkezi haline getirilen şehirde, “Yakutiye, Ahmediye, Sultaniye ve Çifte Minareli Medreseler” İlhanlılar zamanında yaptırılmıştı.³²⁶ Medrese İlhanlı hükümdarı Olcaytu zamanında Emir Hoca Cemalettin Yakut tarafından 1310 yılında inşa ettirilmiştir. Kapalı avlulu, eyvanlı ve revaklı medrese tipinin Anadolu'da iyi korunmuş örneklerinden biridir.

Fotoğraf 2.20. Yakutiye Medresesi.

Zaman içinde asıl işlevini yitiren medrese, Osmanlı döneminde bir süre dökümhane, 19. yüzyılın sonlarından itibaren ise askeri depo olarak kullanılmıştır.

³²⁶ Kayserili A., *Erzurum Şehri'nin Kültürel...*, s.96-97.

Cumhuriyet döneminde 1964 ve 1973'te Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından, 1991'de ise Turizm Bakanlığı tarafından onarımdan geçirilen medrese, halen müze olarak kullanılmaktadır.³²⁷

2.2.3. Erzurum' da Köy Yerleşmelerinin Adı

Köy, nüfus miktarına bakılmaksızın bir ortak yaşam tarzının hüküm sürdüğü kasaba niteliği kazanamamış sürekli ikamet edilen kırsal yerleşmelere köy denir. Bir köy yerleşmesi, yerleşilen arazi (jeomorfolojik birim) ile köy evlerinin ve diğer binaların (okul, cami, sağlık ocağı, köy odası, bakkal, kahvehane vb.) sentezinden oluşmaktadır. Köy yerleşmelerinde kişilere ait çok sayıdaki konut bir araya gelerek köyü meydana getirir. Bu yerleşmeler içerisinde sürekli oturulmakta ve ortak paylaşıma dayalı, gelenek, göreneklere bağlı bir yaşam sürdürülmektedir.³²⁸ Köylere ad verilirken, genellikle yerleşmelerin bazı önemli özelliklerinin dikkate alındığı ve daha çok o yerleşmeyi karakterize eden isimlerin seçildiği gözlenmektedir.³²⁹ Anadolu'nun her köşesinde bunun örneklerine rastlamak mümkündür.

Köy sayısı bakımından 966 köyü ile Türkiye dördüncüsü(1-Sivas, 2-Şanlıurfa, 3-Kastamonu) Erzurum ilinin köy adlarını incelemek, Anadolu'daki köy adları hakkında genel fikir verir. Çünkü Anadolu'da bazı köy adlarından birden fazla vardır. Özellikle coğrafi unsurlardan adını alan köy isimlerinde bu adaşlığın daha fazla olması dikkat çekicidir. Örneğin; Aktaş, Bayırdır, Yeşilçayır, Karakaya, Çaybaşı, Yeşilöz, Karadağ ve Ormanağzı Köyleri gibi.

Fiziki coğrafyaya çok bağlı ve yerinde kullanılmış, mahalli terimleri bulup çıkarmak toponimi açısından ilgi çekicidir. Bunlar, Türkçe'nin araziye yakıştırarak ad koyma hususundaki zenginliğini göstermektedir.³³⁰ Araştırma sahamız olan Erzurum ilindeki yerleşme adlarında da bu ad koymanın çok yerinde kullanılmış örneklerine ulaştık. Yer şekilleri gibi tarihi unsurlarda yerleşmelere ad verilmesinde başvuru önemli kaynaklar arasındadır. Doğuyu batıya bağlayan yolların kavşağında yer alan

³²⁷ Wikipedia Özgür Ansiklopedi, Yakutiye Medresesi, Erişim Tarihi: 16.08.2013, http://tr.wikipedia.org/wiki/Yakutiye_Medresesi

³²⁸ Özçağlar A., *İdari Coğrafya...*, s.44.

³²⁹ Lütfi Özav, "Oltu (Erzurum) İlçesindeki Köy Yerleşmelerinin Coğrafi Özellikleri ile ilgili Bir İnceleme", *Doğu Coğrafya Dergisi, Atatürk Üniv. Kazım Karabekir Eğitim Fak. Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı*, Sayı:1, Erzurum 1995.

³³⁰ Karaboran H., "Türkiye'de Mevkii Adları...", s.97.

Erzurum, tarih boyunca birçok kültür ve medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Erzurum'daki tarihi medreseler, kaleler, hisarlar ve ören yerleri de bu zengin mirasın kalıntılarıdır. Bu eserlerden adını alan köy yerleşmeleri Erzurum'un dününü bugününe bağlayan tarihi belge özelliği taşıyor denilebilir.

Yer adları ile ilgili çalışmalar bir yerleşmenin tarihi, sosyo-kültürel ve sosyo ekonomik yapısı ve coğrafyasını ortaya koyması bakımından önem taşımaktadır. Çünkü köylerin isimleri köyün fiziki coğrafya koşulları yanında beşeri ve ekonomik coğrafya özelliklerini de yansıtmaktadır.³³¹

Anadolu'da Anadolu Selçuklu Devletinin kuruluşuyla birlikte Asya'dan Anadolu'ya göç eden Oğuz boyları, daha çok şehirlerin dışında kendi adlarını taşıyan köyler ve yerleşme birimleri kurmuşlar, dağ, tepe, ova, yayla, nehir, çay, ırmak gibi coğrafi teşekküllere yeni adlar vermişlerdir.³³² Ayrıca Orta Asya kültüründen, Oğuz ve Selçuklu boylarından adını alan köy yerleşme adları Anadolu'nun genelinde olduğu gibi Erzurum ilinde de vardır.

Yukarıda kısa kısa değinilen Erzurum ilindeki köy adlarının verilmesinde etkili olan coğrafi faktörlerin yanında, tarihi ve beşeri faktörlerinde etkisinin olduğu görülmektedir. Bu nedenle köy adları gruplandırılarak incelenmeğe çalışılmıştır. Bazı köy isimleri özellikle bileşik isimli köyler birden fazla grup içerisinde yer alabilecek adlara sahiptirler, ama araştırmamızda her ismi sadece bir grupta verilmiştir. Özellikle iki grupta yer alabilecek adlardan en baskın olan anlama göre ayırım yapılmıştır.

2.2.3.1. Adını Topoğrafik Özelliklerden Alan Köyler

Bu gün Türkiye'de yerleşme yeri ve mevki isimleri, adlarını genellikle tabii unsurlardan almaktadırlar. Bu unsurlar arasında bilhassa topoğrafik özelliklerin başka bir rol oynamış olduğu göze çarpmaktadır. Dağ kenarlarında, derelerin yukarı mecralarında veya kenarlarında, küçük tepeler üzerinde, yamaçlarda, platolarda,

³³¹ Koday S., "Trakya'da Köy Adlarında...", s.223.

³³² Mehmet Önder, "Anadolu Şehir Adları Üzerine Efsanelerin Oluşumu", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri:11-13 Eylül 1984-Ankara* (ss.69-73), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984, s. 69.

tarahalarda, bellerde, burunlarda yerleşmiş köyler arasında, bulunduğu yerin topoğrafik ismini alanlar çoktur.³³³

Doğal fiziki çevrenin, insan hayatı üzerinde hem karakter oluşumunu hem de bütün faaliyetlerini yönlendirdiğini ileri süren çevreci deterministler, insanın üretimlerini yani kültürel faaliyetlerini görmezden gelmekteydiler. Doğal çevrenin insan yaşamı üzerinde etkin güç olduğu fikrini savunan çevreci deterministler; Fiziki çevrenin özellikle iklim ve yerçekillerinin, kültürlerin biçimlenmesinde faal bir güç olduğuna, insanın ise aslında fiziki çevrenin pasif bir ürünü olduğuna inanıyorlardı. Hatta bu fikirlerini daha da abartmış ve *insan doğanın yoğurduğu bir çamurdur* demişlerdir.³³⁴ Posibilistler insanın doğal çevreyi değiştirme gücünün, doğal çevre faktörlerinin engelleyici ya da önleyici rolüne göre, çok daha önemli ve etkili olduğunu savunmuşlardır.³³⁵ Doğa ve insanın birbirini tamamlayan, şekillendiren yönü yer adlarında yansıtılmıştır. Nitekim araştırma sahamız olan Erzurum ilinin genel arazi yapısının dağlık ve engebeli oluşu ile su kaynaklarının bolluğu topoğrafyadan adını alan yerleşmelerinin sayısını arttırmıştır. Erzurum Ovası ve çevresinde köy yerleşmelerinin genel olarak dağların yamaçlarından daha ziyade eteklerinde kurulduğu ve ova zemini üzerinde yerleşmenin tercih edilmediği görülmektedir. Çünkü ova zemininde taban suyu seviyesinin yüksek oluşu, ova topraklarından tarımsal amaçlı faydalanma düşüncesi ve beşeri açıdan kendilerini daha korunaklı bir konuma alma düşüncesi ile insanlar genellikle dağ yamaçlarında yerleşmeyi tercih etmişlerdir.³³⁶

Doğal çevre elemanları içerisinde de dağ ve tepeler ayrı bir yere sahiptir. Bilindiği üzere tarih boyunca yüksek tepelerde kurulan yerleşmelerin korunması ve güvenliği daha iyi sağlanmıştır. Bu bakımdan Erzurum ilinde de üstün de, eteğinde, yanında ya da yamacında yerleşilen tepenin veya dağın adı, orada kurulan köy yerleşmesinin adında yer almıştır. Örneğin, Dağdibi, Güllüdağ (Fotoğraf 2.21.), Gökdağ, Karadağ, Gökdağ, Akdağ, Yayladağ, Doruklu, Demirdağ, Tepecik gibi dağın rengi, litolojik yapısı, yüksekliği vb. gibi özelliklerinden adını alan tek ya da bileşik isimli köy adları vardır.

³³³ Karaboran H., “Türkiye’de Mevkii Adları..., s.108.

³³⁴ Osman Gümüşçü, Tarihî Coğrafya Kavramlar-Tarihçe-Kaynaklar-Mekan-Metod, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2006, s.275-278.

³³⁵ Hayati Doğanay, Coğrafya’ya Giriş 1 Genel ve Fiziki Coğrafya, Aktif Yayınevi, Erzurum 2005, s.21.

³³⁶ Kayserili A., *Erzurum Şehri’nin Kültürel...*, s.59.

Fotoğraf 2.21.Güllüdağ Köyü (Narman)

Tortum ilçesinde olduğu gibi yerşekillerinin engebelerinin çok olduğu ve yükseltinin kısa mesafelerde değiştiği ilçelerde, topoğrafyadan adını alan köylerin sayısının fazlalığı dikkat çekicidir. Bu yerleşmelere örnek; Doruklu, Meydanlar, Dikyar, Yukarısivri gibi köy isimleri gösterilebilir. Meydanlar Köyü adını plato düzlüğü üzerinde dairesel planlı köy (Tanoğlu' nun deyimiyle meydan köyü) özelliği göstermesinden almıştır.³³⁷

Tepeler özellikle çevreye hâkim olan yerler olmaları sebebiyle yerleşmeler için güvenli bölgeleri oluşturmaktadır. Bununla birlikte tepeler, eteklerinde su kaynakları bulundurmakta, mera alanı olarak değerlendirilmekte ve sınırlı tarım topraklarının olduğu yerlerde tarım alanının işgal etmemek için yerleşim alanı olarak seçilmektedir. Bu avantajlarına bağlı olarak tepeler köy yerleşmelerini kendilerine çekmiştir.³³⁸ Köy yerleşmeleri ile tepeler arasındaki bu yakın ilişki köy isimlerinde de görülmektedir. Örneğin; Tellitepe, Yıldıztepe (Fotoğraf 2.22.), Çayırtepe, Göktepe gibi isimler tepelerin kendine has özelliklerine de vurgu yapılarak bileşik isimli köy adları verilmiş.

³³⁷ Yılmaz O., *Tortum'un Beşeri ve...*, s.85.

³³⁸ Ünal İbret, "Çankırı'da Yer Adları Üzerine Bir İnceleme", *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı:7, Ocak-2003, İstanbul 2003, s.68.

Fotoğraf 2.22. Yıldıztepe Köyü (İspir)

Yukarıda birkaç örnek verilen adını topoğrafyadan alan köy adlarını çalışmamızda daha ayrıntılı şekilde incelemek için adını aldığı topoğrafik şekle göre; adını dağ ve tepelerden alanlar (Tablo 2.2), ova,bayır ve yaylalardan alanlar (Tablo 2.3), yar, yamaç ve çukurlardan alanlar (Tablo 2.4), ile bel, boğaz ve geçitlerden (Tablo 2.5) alanlar olarak ayrılmıştır.

Tablo 2.2. Adını Dağ ve Tepelerden Alan Köyler.

Köyün Adı	İlçesi	Köyün Adı	İlçesi
Pırnakaban	Aşkale	Güllüdağ	Narman
Akdağ	Aziziye	Karadağ	Narman
Dağdagül	Aziziye	Dağdibi	Oltu
Kabaktepe	Aziziye	Tepecik	Pasinler
Çayırtepe	Çat	Yastiktepe	Pasinler
Tellitepe	Hınıs	Yayladağ	Pasinler
Ardı	Horasan	Göztepe	Pazaryolu
Saçdağı	Horasan	Pamukdağ	Pazaryolu
Cibali	İspir	Esentepe	Şenkaya
Devedağı	İspir	Akdağ	Tekman
Tepecik	İspir	Aş. Tepecik	Tekman
Yeşiltepe	İspir	Çayırdağ	Tekman
Yıldıztepe	İspir	Çiçekdağı	Tekman
Yıldıztepe	İspir	Karatepe	Tekman
Alemdağ	Karayazı	Şakşak	Tekman
Geventepe	Karayazı	Toptepe	Tekman
Göktepe	Karayazı	Yk. Tepecik	Tekman
Duatepe	Köprüköy	Doruklu	Tortum
Dağyolu	Narman	Yellitepe	Tortum
Demirdağ	Narman	Akdağ	Yakutiye
Gökdağ	Narman		

Tablo 2.2 de adı geçen köylerden Saçdağı Köyü adını; Horasan'daki, Arasgüneyi dağ sırasında yer alan dağlardan birisi olan Saçdağı (2596m)'ndan almıştır.³³⁹

Aşkale ilçesinin Pırnakaban Köyü adını, yamıbaşındaki Pırnakaban Dağı'ndan almıştır. Pırna (pırnal meşesi, pırnal çalısı) ve kaban (dik yokuş, tepe) sözcükleriyle oluşturulmuş bileşik bir addır. Pırnakaban Dağı'nın yamaçlarındaki meşeliklerin bu günde varlıklarını devam ettirmesi geçmişte verilen Pırnakaban isminin yerindeliğinin ispatı gibidir.

Pasinler ilçesine bağlı Yastiktepe Köyü hafif eğimli bir sırt üzerinde kurulmuş ve arkasını tepelik alana yaslamış bir görünüm arz eder. Gerçekten de bu tepeler köyün

³³⁹ Gök Y., *Horasan İlçesi'nin...*, s.136.

sırtını yasladığı bir yastık görünümündedir (Fotoğraf 2.23.).³⁴⁰ Tortum’a bağlı Yellitepe ve Şenkaya ilçesine bağlı Esentepe Köylerinin kurulduğu tepeler etrafları açık olduğu için sürekli rüzgar almaktadır. Tepelerin bu klimatolojik özelliğine vurgu yapılarak, rüzgarın halk arasındaki adıyla Yellitepe ve Esentepe olarak isimlendirilmiş olması muhtemeldir.

Fotoğraf 2.23. Yastiktepe Köyü (Pasinler)

İspir’de Devedağı Köyü, adını köyün güneyinde yer alan ve aynı adı taşıyan volkanik dağ kütlelerinden almıştır. Çoruh vadisinin güneyinde uzanan ve kalker kütlelerinden oluşan Pamukludağ hemen kuzey yamacında bulunan Pamukdağ Köyü’ne de adını vermiştir. Yeşiltepe ve Yeşilyurt Köylerinin adları ise doğal bitki örtüsünün hakim renginden etkilenilerek verildiğini göstermektedir.³⁴¹

³⁴⁰ Ünal Ç., *Pasinler İlçesinin...*, s.183.

³⁴¹ Köse A., *İspir ve Çevresinin...*, s.162-163.

Tablo 2.3. Adını Ova, Bayır ve Yaylalardan Alan Köyler.

Köyün Adı	İlçesi	Köyün Adı	İlçesi
Ardıçyayla	Aşkale	Düzköy	İspir
Çatalbayır	Aşkale	Moryayla	İspir
Küçükova	Aşkale	Yaylacık	İspir
Ovacık	Aşkale	Yeşilova	Karayazı
Yayla	Aşkale	Aş. Yayla	Narman
Yaylımlı	Aşkale	Yk. Yayla	Narman
Yaylayolu	Aşkale	Akbayır	Oltu
Akyazı	Aziziye	Obayayla	Oltu
Başovacık	Aziziye	Sürgübayır	Olur
Ovacık	Aziziye	Yaylabaşı	Olur
Yeşilova	Aziziye	Yaylaçayır	Olur
Bozyazı	Çat	Çukuryayla	Tekman
Akbayır	Hınıs	Kotandüzü	Pasinler
Bayır	Hınıs	Ovaköy	Pasinler
Ovaçevirme	Hınıs	Yayla	Pasinler
Ovakozlu	Hınıs	Yaylalı	Pazaryolu
Yaylakonak	Hınıs	Yaylaözü	Pazaryolu
Yeşilyazı	Hınıs	Alabayır	Tekman
Güzelyayla	Horasan	Koçyayla	Tekman
Yaylacık	Horasan	Yerköy	Tekman
Ovayoncalı	Karaçoban	Güzelyayla	Yakutiye
Hasanova	Karayazı	Karagöbek	Yakutiye

Köy sakinlerinden edinilen bilgiye göre, Horasan ilçesinin Ardı köyü bir tepenin ardı-nda (yerel adıyla Faraşat Dağı) ve vadi içinde bulunduğundan Ardı adı verilmiştir. İspir'in Cibali Köyü'nün adı etrafındaki dağlardan etkilenilerek Arapçada dağ anlamına gelen cebel (dağ) veya cibali (dağlar) kelimesinden esinlenilerek verilmiştir. Cibali Köyü etrafı yüksek dağlarla çevrili bir vadi içerisinde yer almaktadır. Etrafındaki dağlardan gelen suların vadide toplanıp akışa geçmesiyle beraber Çoruh Nehri oluşur. Yani Cibali Köyü, Çoruh Nehri'nin doğduğu su toplama alanında kurulu bir köydür.

Dağ eteklerinde, küçük tepeler üzerinde, yamaçlarda, taraçalarda, geçitlerde yerleşmiş köyler, bulundukları konumun topoğrafik ismini almışlardır. Örneğin Oltu'nun Akbayır Köyü, Akdağların kuzey yamaçlarında üst kreteza kireç taşları üzerin de kurulmuş olduğundan bu ismi almıştır (Fotoğraf 2.24.). Olur ilçesine bağlı Süngübayırı Köyü'nün adı ise köyün yakınındaki süngü şeklinde dik bir yamacın varlığı ile ilgilidir.³⁴²

Fotoğraf 2.24. Akbayır Köyü (Olur)

Arazisinin düzlüğünü öne çıkaran köy adlarından biride, Pasinler ilçesine bağlı Kotandüzü Köyü'dür. Köy eğimi çok az olan bir plato üzerinde kurulmuş ve adını bu düzlükten almıştır.³⁴³ Erzurum ilinin genel arazi yapısı yüksek, dağlık ve engebeli olduğundan; yöre insanı gerçek ova özelliği göstermese de dar alanlardaki nispeten düz olan arazilerinde ova adını vermişlerdir. Çünkü her tarafın yüksek olduğu bir yerde bu düz alanlar ova değerindedir. Örneğin; Ovacık, Küçükova, Başovacık, Ovaçevirme, Ovayoncalı Köyleri gibi.

³⁴² Tüzemen S., *Olur'un Beşeri...*, s.108.

³⁴³ Ünal Ç., *Pasinler İlçesinin...*, s.183.

İspir'e bağlı Düzköy ve Tekman'ın Yerköy'leri isimlerini arazi yapılarının çevresine göre düz oluşundan dolayı almış olmaları muhtemeldir. TDK sözlükte 'yazı' kelimesinin halk dilinde düz yer, ova, kır anlamlarına geldiği bulunmuştur. Olur'un Akyazı, Çat'ın Bozyazı ve Hınıs'ın Yeşilyazı Köylerinin arazi yapısının nisbeten düz olduğu için köy sakinleri, arazinin toprak ve vejetasyon özellikleri ile yazı sözcüğünü birleştirip bileşik isim olarak köylerine vermişlerdir.

Ovalara göre daha fazla yaylası bulunan Erzurum ilinde, adını yaylalardan alan köylerin sayısı daha fazladır. Yayla köylerinin isimlerinde geçen yayla sözcüğü, hem üzerinde yer aldığı topoğrafik şekli hem de bu alanlarda kurulmuş geçici kır yerleşmelerinden yayla yerleşmelerini ifade için kullanılmıştır. Bu nedenle ayrıca adını yerleşmelerden alan köy adlarında yaylalar verilmeyecektir. Yayla yerleşmelerinin bir kısmı zamanla büyüyerek kalıcı köy yerleşmelerine dönüşmüştür. Örneğin; Yaylalı, Yaylacık, Yaylaözü köyleri önceden geçici kır yerleşmesi iken zamanla köy durumuna gelmişlerdir.³⁴⁴ Pasinler'e bağlı Yayla Köyü'nde nüfus artışına bağlı olarak, yayla yerleşmesinden köy haline gelen köy örneklerindendir. Yaylaların fiziki özelliği (Çukuryayla Köyü) gibi, bitki örtüleri de yaylayı niteleyecek şekilde köylere isim olarak verilmiştir. Örneğin; Ardıçyayla ve aynı şekilde deniz seviyesinden yaklaşık 2300 m. yüksekte bulunan Moryayla Köyü'nün adında, alpin-subalpin çayır katındaki mor çiçekli türlerin büyük etkisi olmuştur.³⁴⁵

TDK sözlükte bayır; küçük yokuş olarak geçer. Erzurum İli'nin genel arazi yapısı engebeli olduğu için hemen her yöresinde yokuşlara rastlanır. Bu nedenle araştırma sahamızda kurulduğu yer bayır olan köylere verilen adlarda, bayır kelimesi genellikle bileşik isim olarak kullanılmıştır. Örneğin; Alabayır, Çatalbayır, Akbayır Köyleri.

³⁴⁴ Köse A., *İspir ve Çevresinin...*, s.164.

³⁴⁵ Köse A., *İspir ve Çevresinin...*, s.163.

Tablo 2.4. Adını Yar, Yamaç ve Çukurlardan Alan Köyler.

Köyün Adı	İlçesi	Köyün Adı	İlçesi
Bozburun	Aşkale	Yarbaşı	Oltu
Derince	Hınıs	Ayçukuru	Pazaryolu
Dikili	Hınıs	Sarıyar	Şenkaya
Dikili	Horasan	Dikmen	Tortum
Kırık	Horasan	Kırmalı	Tortum
Atürküten	İspir	Yk.Sivri	Tortum
Bozyar	Karaçoban	Altınçanak	Uzundere
Aş. Çıkılğan	Karayazı	Çamlıyamaç	Uzundere
Salyamaç	Karayazı	Dikyar	Uzundere
Alacayar	Narman	Gökçeyamaç	Yakutiye
Kaban	Olur		

Şenkaya'nın Sarıyar, Uzundere'nin Dikyar, Tortum'un Yukarısivri, Hınıs'ın Dikili, Tortum'un Dikmen, Horasan'ın Kırık Köylerine isimleri verilirken bu köylerin yer şekillerinin engebeli oluşu ve yükseltinin kısa mesafelerde gösterdiği ciddi değişimin etkisinde kalınmış olması aşıkardır. Ayrıca Türkçe sözlükte dik yokuş anlamına gelen kaban kelimesinin, arazisinin eğim özelliğini nitelemesi bakımından Olur'a bağlı Kaban Köyü'ne; dağ ve tepelerdeki kuytu yerler, engebeli araziler anlamına gelen kırma sözcüğünün de Tortum'a bağlı Kırmalı Köyü'ne verilmiş olmasında yine muhtemelen arazinin engebesi etkili olmuştur.

Adını arazisinin zorluğundan alan köyler grubunda yer alan İspir'in Atürküten Köyünün adının anlamıyla ilgili köy sakinlerinden edinilen bilgiye göre, ulaşımın atla yapıldığı dönemlerde köye geliş gidişlerde kullanılan patika yoldan geçerken atların ürkmesinden etkilenilerek bu ad verilmiştir. Bir yanı derin uçurum olan patikadan geçerken atların ayaklarının altından kayıp uçuruma yuvarlanan taş ve topraklar hayvanların ürküp sıkıntı çıkarmasına neden oluyormuş. Bu yönüyle Atürküten adı insanın doğal çevreyle mücadelesinin köy adına yansımasıdır.

İki dağ sırasının arasındaki çukur alanda yer alan Ayçukuru Köyü adını, içinde bulunduğu kalker çukurdan almaktadır.³⁴⁶ (Fotoğraf 2.25.) Hınıs'ın Derince Köyü çevresindeki dağların arasında kalan derin bir vadinin kenarına kurulduğu için bu adı almıştır. TDK sözlükte çat sözcüğü, halk dilindeki manasıyla iki yolun veya iki derenin birleştiği yer, kavşak olarak geçer. Çat ilçesine bağlı Çat Köyü'nün kurulduğu yerde böyle bir kavşakta yer alır. Muhtemelen kavşak anlamına gelen Çat ismini bu nedenle almıştır.

Fotoğraf 2.25. Ayçukuru Köyü (Pazaryolu)

Kuruluş yerlerinin yerleşmelere ad olarak verildiği köyler vardır. Örneğin; Yarboğazköyü bir yarma vadinin kenarında kurulmuştur.³⁴⁷ Dağbeli, anlamına gelen ‘‘Aşıtlar’’ adı aşmak sözünden ibarettir.³⁴⁸

Aşıtlar Köyünün dağbelinde kurulmuş olması bu adı almasında etkili olmuştur. Kaleboğazı Köyü'nünyakınında tarihi bir kalenin bulunması ve köyün boğaz alanına komşuluğu, Olur'un Boğazgören köyünün dağların arasındanki boğazı görecektir.

³⁴⁶ Köse A., *İspir ve Çevresinin...*, s.162.

³⁴⁷ Gök Y., *Horasan İlçesi'nin...*, s.136.

³⁴⁸ Göktürk H., *Anadolu'nun Dağında...*, s.100.

konumda kurulmuş olması köylerine verilen adların seçiminde belirleyici olmuştur (Fotoğraf 2.26.).

Fotoğraf 2.26. Kaleboğazı Köyü (Oltu)

Tablo 2.5. Adını Bel, Boğaz ve Geçitlerden Alan Köyler.

Köyün Adı	İlçesi	Köyün Adı	İlçesi
Büyükgeçit	Aşkale	Kaleboğazı	Oltu
Küçükgeçit	Aşkale	Boğazgören	Olur
Aş.Çat	Çat	Taşgeçit	Olur
Yk.Çat	Çat	Dereboğazı	Palandöken
Yarboğaz	Horasan	Aşıtlar	Pasinler
Geçitağzı	İspir	Serçeboğazı	Pasinler
Ulubel	İspir	Geçit	Tekman
Kazbel	Karayazı	Kayaboğazı	Tekman
Çamlıbel	Oltu		

2.2.3.2. Adını Litolojik Özelliklerden Alan Köyler

Yerşekilleri gibi insanların yerleştikleri sahalardaki sahre (külte) tabiatı da, toplulukların dikkatini çekmiş ve yerleşme yerlerine isim verilmesinde yardımcı olmuştur. Sahrelerin yaş, renk ve tabiatlarında müşahade edilen bariz değişiklikler veya yerleşmelerin kurulduğu sitlerin en seçici vasfını kayaçların teşkil etmesi, litoloji ile ilgili köy ve mevkii isimlerine zemin hazırlamıştır. Köyler ve mevkiiler genellikle kayaçların fiziki özelliklerinden adlarını almıştır.³⁴⁹ Fiziksel ve kimyasal özellikleri birbirinden farklı minerallerden oluşan yerkabuğunun, parçalanmasıyla oluşan taşlar ve onların ufalanması sonucunda meydana gelen kum ve topraklar, üzerinde yer aldıkları arazilerin isimlendirilmesinde etkili olan doğal çevre faktörleri arasındadır.

Erzurum'da adı litolojik kökenli olan 88 köy yerleşmesi tespit edilmiştir. Adı litolojik kökenli olan köy yerleşmelerinin kurulduğu yerlerin altında, üstünde veya etrafında bulunan kayaçların rengi, şekli, kullanım amacı veya madeni özelliği köye verilen isimde belirleyici olmuştur. Örneğin; Aktaş, Dönertaş, Karataş, Karataşlar, Arıtaş, Tuzluca, Karayaka (Fotoğraf 2.27.), Kemerkaya, Ünlükaya, Sarıkaya, Kayaaltı (Fotoğraf 2.28.), köyleri gibi.

Fotoğraf 2.27. Karakaya Köyü (Karayazı).

³⁴⁹ Karaboran H., "Türkiye'de Mevkii Adları...", s.108.

Fotoğraf 2.28. Kayaaltı Köyü (Köprüköy)

Yeryüzü şekilleri gibi, insanların yerleştikleri sahalardaki litolojik yapı da dikkati çekmiş ve köylerin isimlendirilmesinde etkili olmuştur. Örneğin, Taşlıköy, paleozoik yaşlı volkanik arazi üzerinde kurulmuş olmasından dolayı taşlık, kayalık bir görünüme sahiptir.³⁵⁰

Şenkaya'nın Nişantaşı Köyü çok taşlık bir araziye sahiptir, tarım yapabilmek için tarla, bağ ve bahçelerin yüzeyindeki taşlar toplanarak parsellerin kenarındaki sınırları belirleyecek şekilde kümelenerek istiflenmiştir (Fotoğraf 2.29.). Köy genelinde görülen bu uygulama köye Nişantaşı adının verilmesinde etkili olmuştur.

Anadolu'da geçmiş yüzyıllarda etkili olmuş volkanik faaliyetlerin yoğun olarak yaşandığı bölgelerden olan Doğu Anadoluda Ağrı, Süphan, Nemrut ve Tendürek sönmüş volkanları ile Van, Çıldır, Erçek, Nazik gibi volkanik göller oluşmuştur. Doğu Anadolu'nun genelinde olduğu gibi Erzurum İli'nde de volkanik kökenli arazilerin ve kayaçlar yaygınlığı, farklı renk ve özellikteki volkanik kayaçlardan adını alan çok sayıda köy yerleşmesine esin kaynağı olmuştur. Yanıktaş, Karataş, Dumankaya, Karakayalar Köy adlarında olduğu gibi volkanik kayaçların rengi verilen isimlerde

³⁵⁰ Tüzemen S., *Olur'un Beşeri...*, s.108-109.

belirleyici olmuştur. Araştırmamız da litolojik kökenli köy adları; adını madenlerden alanlar (Tablo 2.6) ile adını taş ve kayalardan alanlar (Tablo 2.7) olarak 2 grupta incelenmiştir.

Fotoğraf 2.29. Nişantaşı Köyü (Şenkaya)

Tablo 2.6. Adlarını Madenlerden Alan Köyler.

Köyün Adı	İlçesi	Köyün Adı	İlçesi
Gümüşseren	Aşkale	Aş. Çakmak	Köprüköy
Kükürtlü	Aşkale	Tuztaşı	Narman
Başçakmak	Aziziye	Tuzlaköy	Oltu
Tuzlataşı	Çat	Yk. Çakmak	Pasinler
Çakmak	Hınıs	Kireçli	Şenkaya
Kükürtlü	Horasan	Kömürlü	Şenkaya
Çakmaklı	İspir	Gümüşlük	Tekman
Çakmaközü	Karayazı	Kireçli	Tortum

Adını madenlerden alan köy yerleşmelerine verilen isimlerde o yörede çıkan yer altı kaynakları etkili olmuştur. Kireçli, Tuztaşı, Kömürlü köylerinde olduğu gibi. Kükürtlü Köyü'nün içerisinde akan derenin suyunun kükürtlü olması,³⁵¹ köye bu adın verilmesinde etkili olmuştur. Hınıs'ın Çakmak ve İspir'in Çakmaklı Köylerinin adı eskiden bu köylerden çıkarılan çakmaktaşı madeninden alınmıştır.

Çakmaklı Köyü'ne 5 km uzaklıktaki meralık alanda geçmişte çakmaktaşının çıkarıldığı maden ocaklarının izleri vardır. Küçük bir daire şeklinde olan çukur çakmaktaşı ocağından, açık işletme şeklinde çakmaktaşının çıkarıldığı anlaşıyor. Köyün yaşlılarından edinilen bilgiye göre çakmaktaşının çıkarılması ve ticaretinin yapılması köyün çevre köyler tarafından tanınmasını ve gelişmesini sağlamıştır.

Oltu ilçesine bağlı Tuzla Köyü'nün yakınında kayatuzu yataklarının bulunması köye verilen isimde etkili olmuştur. Narman'ın Tuztaşı Köyü adını köyde bulunan tuzludan almıştır. Köyün 4 km kadar uzağındaki vadiden çıkan tuzlu su kaynağından taşınan sular, dinlenme göletlerine alınarak dinlendirilip tuzları ayrıştırılıyor. Özel sektör tarafından işletilen tuzla iklim koşulları sebebiyle sadece yazın çalıştırılabilir.

Taşların fiziksel görüntülerinin bir şeylere benzetilerek onlar hakkında rivayetlerin anlatılması da Anadolu da çokça karşılaşılan adlandırma yöntemlerinden birisidir. Bir gelinin evlendiği gece eşinin ölmesinden dolayı çok üzüldü kaskatı kesilmesiyle oluşmuş Gelinkaya rivayetinde olduğu gibi. Koçkaya, Tekekaya, Arıtaş, Yıldızkaya, Gerdekkaya adlarında bu konuda verilebilecek diğer örneklerdir. Taşların ufalanmasıyla oluşan çakıl ve kumlardan adını alan köylerde vardır. Tortum'un Çakıllı ve Oltu'nun Aşağı ve Yukarı Kumlu Köyleri gibi. Kumlu Köyleri adını köyün yanından geçen dere yatağında biriken kumlardan almıştır.

Yazılıtaş Köyü'nde Urartulardan kalma Yazılıtaş yazıtı bulunmaktadır. Yazılıtaş ismide oradan alınmıştır. Yazıt, Horasan ilçesi'nin 34 km. kuzeydoğusunda yer alan Yazılıtaş Köyü'nün 1 km. kuzeydoğusunda sarp bir kayalık üzerindedir. Yazıt, kayanın güney yönü traşlanarak oluşturulan dikdörtgen kör pencere içerisine yazılmıştır. Yerden 3 metre kadar yukarıda yer alan bu yazıt, Urartu kralı Menua Dönemi'ne ait olup yazıtta şu ifadeler yer almaktadır ³⁵²(Fotoğraf 2.30).

³⁵¹ Gök Y., *Horasan İlçesi'nin...* s.137.

³⁵² Yasin Topaloğlu, Yavuz Günaşdı, Akın Bingöl, Alpaslan Ceylan, "2009 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları", 28.Araştırma Toplantısı Sonuçları 2.cilt, 24 - 28 Mayıs 2010

Fotoğraf 2.30. Yazılıtaş Köyü (Horasan)

“Tanrı Haldi, kendi silahıyla güçlü ülke olan Diauehi’ye karşı sefere çıktı ve ülkeyi dize getirdi. Tanrı Haldi güçlüdür, Tanrı Haldi’nin silahı güçlüdür. Tanrı Haldi’nin kudretiyle İşpuini oğlu Menua sefere çıktı. Tanrı Haldi önden gitti. Menua der ki; Diauehi Ülkesini ele geçirdim. Kralî kent Šaşili’yu savaşta ele geçirdim, ülkeyi yıktım, kaleleri yerle bir ettim. Šešetinele Ülkesine, Zua kentine kadar ulaştım. Utuha Kenti’ni.... Menua der ki, Diauehi’nin kralı Utupurşini önüme çıktı, ayaklarıma kapandı, önümde secde etti. Merhamet gösterdim. Haraç ödemesi koşulu ile hayatını bağışladım. Altın ve gümüş verdi. Geri dönecek tutsakları tümüyle serbest bıraktım. Menua der ki;....Oradan iki kralı, yani Baltulhi boyunun ülkesininkini ve Haldiriulhi Kenti’nin ülkesininkini aldım. O ülkeye özgü olan tahkimatlı kaleleri ele geçirdim. Menua der ki; Her kim bu yazıtı tahrip ederse, her kim suç işlerse, her kim bir başkasına yaptırırsa, her kim değişik bir şey söylerse, ben yaptım derse, Tanrı Haldi, Tanrı Teişeba, Tanrı Šivini ve bütün tanrılar onu gün ışığından yoksun etsin.”³⁵³

İstanbul (ss. 1-20), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayın No: 3266-2, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 148-2, Ankara 2011, s.3.

³⁵³ König, 1955 -1957: 23; Ceylan, 2002: 14 vd.; Payne, 2006: 68 vd.; Kozbe-Ceylan et al., 2008.

Tablo 2.7. Adını Taş ve Kayalardan Alan Köyler.

Köy Adı	İlçesi	Köy Adı	İlçesi
Altıntaş	Aşkale	Demirtaş	Oltu
Ballıtaş	Aşkale	Karataş	Oltu
Eşinkaya	Aziziye	Kayaaltı	Oltu
Gelinkaya	Aziziye	Kemer kaya	Oltu
Saltaş	Çat	Sülünkaya	Oltu
Sarıkaya	Çat	Ünlükaya	Oltu
Bellitaş	Hınıs	Yk. Kumlu	Oltu
Taşbudak	Hınıs	Altunkaya	Olur
Akçataş	Horasan	Beşkaya	Olur
Aktaş	Horasan	Taşlıköy	Olur
Aş. Eğertaş	Horasan	Yıldızkaya	Olur
Dönertaş	Horasan	Çakırtaş	Pasinler
Yazılıtaş	Horasan	Gerdekkaya	Pasinler
Aktaş	İspir	Taşlıgüney	Pasinler
Çatakkaya	İspir	Dikmetaş	Pazaryolu
Demirkaya	İspir	Karataş	Pazaryolu
Kümetaş	İspir	Kumaşkaya	Pazaryolu
Taşbaşı	İspir	Sergen kaya	Pazaryolu
Taşlıca	İspir	Aktaş	Şenkaya
Ulutaş	İspir	Balkaya	Şenkaya
Kırım kaya	Karaçoban	Deliktaş	Şenkaya
Değirmen kaya	Karayazı	Nişantaşı	Şenkaya
Karakaya	Karayazı	Oyuktaş	Şenkaya
Sulutaş	Karayazı	Sarıkayalar	Şenkaya
Dumankaya	Köprüköy	Teketaş	Şenkaya
Karataşlar	Köprüköy	Yeşilkaya	Şenkaya
Örentaş	Köprüköy	Karataş	Tekman
Sarıtaş	Köprüköy	Taşkesen	Tekman

Tablo 2.7. (devamı).

Köyün Adı	İlçesi	Köyün Adı	İlçesi
Karakaya	İspir	Aktaş	Tortum
Kayabaşı	Köprüköy	Çakıllı	Tortum
Koçkaya	Narman	Çivilikaya	Tortum
Taşburun	Narman	Kapıkaya	Tortum
Yanıktaş	Narman	Kemer kaya	Tortum
Aritaş	Oltu	Taşbaşı	Tortum
Aş. Kumlu	Oltu	Taşoluk	Tortum
Damarlıtaş	Oltu	Yamankaya	Tortum

Narman'ın Yanıktaş Köyü'nün adı köydeki taşların ve toprakların yanmış gibi renklere sahip olmalarından dolayı verilmiştir. Dere içerisine kurulmuş olan köyün etrafındaki yamaçları örten topraklar kırmızı ve kiremit renklerde, taşların rengide islenmiş gibi siyahımsıdır. Doğu Anadolu Bölgesi'nin geçmişteki hareketli volkanik faaliyetlerinin izlerini taşıyan arazi yapısındaki bu renklilik, köye verilen Yanıktaş isminin yerindeliğinin göstergesidir. Pazaryolu'nun Dikmetaş Köyü adını yakınındaki yüksekliği yaklaşık 4, çevresi 15 metre kadar olan, düz arazi üzerindeki tek parça halinde yükselen kayadan almıştır. İnsanlar tarafından özellikle dikilmiş gibi duran bu kayanın bulunduğu mevkiye verilen dikmetaş ismi zamanla köyle özdeşleşip köyün adı olarak kullanılmıştır.

2.2.3.3. Adını Hidrografik Özelliklerden Alan Köyler

İnsanlar kendilerine yeni yerleşme yerleri seçerken özellikle suyun bol olduğu mekanları tercih etmişlerdir. Çünkü su, insanlar için vazgeçilmez doğal kaynakların başında gelmektedir.³⁵⁴ Yerleştikleri yerlerdeki dere, pınar, kaynak, göl gibi bir hidrografik faktör onları etkilemiş ve köylerine ad koyarken bu unsurlardan da yararlanılmıştır.³⁵⁵

Yerleşmelere fiziki coğrafya ile ilgili ad verilirken, insanoğlunun su ile ilgili olanlara, verdiği adı uzun süre yaşatma arzusu vardır. Çünkü su yerleşik bir isimdir, kolay kolay kaybolmaz, dere veya bir pınar kurusa bile onun izi kalır ve verilen ad uzun

³⁵⁴ Güner İ., "Coğrafi Bakımdan Bodrum...", s.118.

³⁵⁵ Koday S., "Trakya'da Köy Adlarında...", s.228.

süre yaşar.³⁵⁶ Su kaynakları bakımından zengin olan Türkiye'nin, kar suyu depolarından olan Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Erzurum ili'nin zengin yeraltı ve yerüstü sularından adını alan 133 köy yerleşmesi tespit edilmiştir. Örneğin; Derebaşı, Pusuderesi, Değirmendere, Hızardere, İnceçay, Çaydere, Beşdere Köylerinin adı komşu oldukları akarsulardan; Gölbaşı, Gölyanı Köylerinin adı komşu oldukları göllerden; Ilıkaynak, Ulupınar, Kaynarca, Çatak gibi köy adları da köyde çıkan kaynak suyundan adını almıştır.

Komşu oldukları su kaynağından içme, kullanma ve tarımda sulama için yararlanan yöre sakinleri, yerleşmelerinin isminde de su kaynaklarından yararlanmışlardır. Ayrıca geçmişten günümüze suyun yaşam kaynağı olma özelliğinin yanında, yol gösteren güzergah belirleyen özelliğinden de yararlanılarak özellikle akarsu boylarında yerleşmeler kurulmuştur. Bu gün hangi akarsu güzergahını takip ederseniz, yollar sizi mutlaka bir yerleşme yerine ulaştırır.

Su kenarı kadar, akarsuyun içinde aktığı vadiler de köy yerleşmeleri için ideal kuruluş alanlarıdır. Vadi köylerinin kuruluşunun en önemli nedenlerinden biri, hem vadi kenarında veya içinde oluşmuş verimli tarım arazilerinden yararlanmak hem de çevrede yüksek alanlardaki çayır mera ve otlak alanlarından yararlanmak olmuştur.

Ayrıca köyler ile şehirler arasında ki ulaşım faaliyetlerini kolaylaştırmak, çevreden gelecek olan çeşitli tehlikelere karşı daha güvenli bir konumda bulunmak, su probleminin olmaması gibi nedenler vadi içi köylerinin kurulmasında etkili olmuştur.³⁵⁷ Özellikle Erzurum'un kuzey ilçeleri Tortum, Oltu, Olur ve İspir ilçelerine bağlı çok sayıda vadi köyü vardır.

Vadi içlerinde kısa mesafelerde köy yerleşmelerine rastlanması ve nüfusun bu kesimlerde yoğunluk kazanması, vadi içlerinin sahip oldukları bazı avantajlardan kaynaklanmaktadır. Çünkü vadiler temiz su kaynaklarının sık ağ meydana getirdiği, yol sistemlerinin geçtiği ve elverişli iklim koşullarının görüldüğü konumlardır.³⁵⁸

Adını derelerden alan köylerin bir kısmının isminde, köyün kurulduğu yerin dereye göre konumu veya derenin fiziksel özellikleri bileşik isim olarak köylere

³⁵⁶ Süha Kocakuşak, "Alanya'da Yerleşme Adlarının Özellikleri", *Ankara Üniv. Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı:4, Ankara 1995, s.186.

³⁵⁷ Ünal Ç., *Pasinler İlçesinin...*, s.187.

³⁵⁸ Doğanay H., *Türkiye Beşeri...*, s.203.

verilmiştir. Örneğin; Derebaşı, Yoldere, Değirmendere, Büyükdere (Fotoğraf 2.31.), İncedere, Güzeldere Köyleri gibi.

Fotoğraf 2.31. Büyükdere Köyü (Pazaryolu)

Erzurum’da adı Çatak olan dört köy yerleşmesi vardır (Aziziye, Hınıs, Oltu, Tekman ilçelerine bağlı Çatak Köyleri). Çatak, Türkçe sözlükte iki dağ yamacının kesişmesi ile oluşmuş dere yatağı anlamına gelir. Adı Çatak olan köy yerleşmelerinde bu şekilde meydana gelmiş dere yataklarının varlığı, verilen adların yerindeliğine kanıt niteliğindedir.

Çat’ın Yarmak Köyü’nün adı köy sakinlerinden edinilen bilgiye göre kayalık dağları yarıp köye ulaşan suyun, yarma vadisinden esinlenilerek verilmiştir. Yarmak Köyü’nün yukarısında bulunan Gölyusuf Mezrası’nın sularının toplandığı Gölyusuf Gölü fazla sularını bir gidegenle dışarı boşaltır. Fazla suları taşıyan göl ayağı köyün üst bölümündeki kayalık bölümü yarararak köye ulaşır. Köyden bakılınca iki kaya arasındaki yarıktan akıp gelen suyun görülen manzarası hayranlık vericidir. Kendisine hayran bırakan bu manzara, yerleşmeye Yarmak adının verilmesinde ilham kaynağı olmuştur.

Ayrıca derenin klimatolojik özelliğine vurgu yaparak bileşik isim olarak verilmiş köy adları vardır. Örneğin; Pasinler'in Esendere, Hınıs'ın Tipideresi Köyleri. Derenin derinliğine vurgu yapılarak bileşik isim olarak verilmiş Pasinler'in Pusuderesi, Tortum'un Kazandere gibi köy adları da vardır.

Adını pınarlardan alan köylerden Aşkale ilçesine bağlı Koşapınar Köyü'nün ismi konusunda iki rivayet bulunmaktadır. Birinci rivayete göre köyde iki pınar (çeşme) bulunmaktadır. Köylüler bu pınarlardan koyunlarını, koçlarını kısaca hayvanlarını suladıklarından dolayı "koçpınar" olarak adlandırılmıştır. Koçpınar zamanla "Koşapınar" şeklinde söylenmeye başlanmıştır. İkinci rivayete göre ise genç kızlar pınardan su almak için yarışa girmişler. Komşular da bu kızların yarışı kazanmaları için onları desteklerken "koş ha pınara koş", "koş ha pınara koş" şeklinde tezahurat yaparlarmış. Bu söyleyiş zamanla "Koşapınar"a dönüşmüştür.

Erzurum'da soğuksu kaynakları içerisinde en fazla yamaç kaynağı bulunur. Bu kaynakların bulunduğu yerde ve yakın çevresinde kurulan köy yerleşmelerinin bir kısmı su ihtiyacını bu kaynaklardan sağlar. Yaz- kış serin ve temiz olan kaynak suları, yöre sakinleri için nimet özelliğindedir. Nimetin kıymetinin bilinmesidir, kaynağın isminin köylere verilmesi. Örneğin; Ulupınar, Yücepınar, Akpınar, Altınpınar, Kırkgöze, Cennetpınarı Köy adlarında olduğu gibi.

Erzurum ili'nde adını hidrografik özelliklerden alan 147 köy yerleşmesi tespit edilmiştir. Bunlardan; adını dere, ırmak ve çaylardan (Tablo 2.8) alanların sayısı 47, kaynak, göze ve pınarlardan (Tablo 2.9) alanların sayısı 48, göllerden (Tablo 2.10) alanların sayısı 12, suyun özelliğinden alanların (Tablo 2.11) sayısı 36, ılıca ve kaplıcalardan (Tablo 2.12) alanların sayısı da 4 olarak tespit edilmiştir.

Tablo 2.8. Adını Dere, Irmak ve Çaylardan Alan Köyler.

Köyün Adı	İlçesi	Köyün Adı	İlçesi
Başkurtdere	Aşkale	Çatak	Oltu
Çay	Aşkale	Çayüstü	Oltu
Dereköy	Aşkale	Gökçedere	Oltu
Güllüdere	Aşkale	Olurdere	Olur
Çatak	Aziziye	Büyükdere	Pasinler
Kavaklıdere	Aziziye	Esendere	Pasinler
Babaderesi	Çat	Pusuderesi	Pasinler
Yarmak	Çat	Büyükdere	Pazaryolu
Arpaderesi	Hınıs	Cevizlidere	Pazaryolu
Çatak	Hınıs	Çaydere	Pazaryolu
Güzeldere	Hınıs	Değirmendere	Şenkaya
Tipideresi	Hınıs	İnceçay	Şenkaya
Aras	Horasan	Beşdere	Tekman
Hızardere	Horasan	Çatak	Tekman
Yeşildere	Horasan	Güzeldere	Tekman
Değirmendere	İspir	Derekapı	Tortum
Irmak	İspir	Çataldere	Tortum
Elmalıdere	Karayazı	Çaylıca	Tortum
Kırgındere	Karayazı	Gökdere	Tortum
Derebaşı	Köprüköy	İncedere	Tortum
Yoldere	Narman	İyidere	Tortum
Derebaşı	Oltu	Kazandere	Tortum
Gökçedere	Oltu	Yeşildere	Yakutiye
Özdere	Oltu		

Olur'un Ilıkkaynak Köyü adını köyün yakınında bulunan sıcak su kaynağından almıştır. Çataksu Köyü, kuzeybatıdan Malakeş ve kuzeydoğudan Bulanık derelerinin birleşme yerinde kurulduğu için bu adı almıştır.³⁵⁹ Horasan'ın Kırkgözeler Köyü'nün yakınında kırk civarında su kaynağı vardır.³⁶⁰ Kırkgözeler Köyü de adı bu kaynaklardan almıştır.

³⁵⁹ Tüzemen S., *Olur'un Beşeri...*, s.108-109.

³⁶⁰ Gök Y., *Horasan İlçesi'nin...* s.136.

Tablo 2.9. Adını Kaynak, Göze ve Pınarlardan Alan Köyler.

Köyün Adı	İlçesi	Köyün Adı	İlçesi
Gürkaynak	Aşkale	Pinaryolu	Narman
Koşapınar	Aşkale	Sütpınar	Narman
Bingöze	Aziziye	Çanakpınar	Oltu
Taşpınar	Aziziye	Topkaynak	Oltu
Elmapınar	Çat	ılkıkkaynak	Olur
Soğukpınar	Çat	Soğukgöze	Olur
Altınpınar	Hınıs	Taşkaynak	Pasinler
Akgöze	Hınıs	Yığıtpınarı	Pasinler
Pınar	Hınıs	Cennetpınarı	Pazaryolu
Karapınar	Horasan	Çiftetpınar	Pazaryolu
Kırkgözeler	Horasan	Demirgöze	Pazaryolu
Pınarlı	Horasan	Beşpınarlar	Şenkaya
Akpınar	İspir	Beykaynak	Şenkaya
Başpınar	İspir	Gözebaşı	Şenkaya
Kaynakbaşı	İspir	İkizpınar	Şenkaya
Pınarlı	İspir	Kaynak	Şenkaya
Tekpınar	İspir	Şenpınar	Şenkaya
Yedigöze	İspir	Akpınar	Tekman
Bınpınar	Karaçoban	Ilıgöze	Tekman
Akpınar	Karayazı	Karapınar	Tekman
Dörtpınar	Karayazı	Yücepınar	Tekman
Kırkpınar	Karayazı	Alapınar	Tortum
Kurupınar	Karayazı	Derinpınar	Tortum
Karapınar	Narman	Kırkgöze	Yakutiye

Hınıs'a bağlı Çilligöl Köyü adını komşu olduğu gölden almıştır. Gölün asıl adı Cilligöl'dür. Göl ayağının geçtiği sulak alanda yetişen cil (sazlık) ler bu ismin verilmesinde etkili olmuştur. Cilligöl ismi zaman içerisinde ağızdan ağıza aktarılırken çilligöl olarak değişime uğramış daha sonrada resmi kayıtlara Çilligöl olarak geçmiştir.

Pazaryolu'na bağlı Gölyanı Köyü, Pamukludağın kuzey yamacındaki küçük karstik çukurlar içindeki mevsimlik göllerden adını almıştır.³⁶¹ Erzurum'daki göllerin büyük çoğunluğu yüksek dağ yamaçlarında yer alır. Bunlar buzul ya da kar erimeleriyle oluşmuşlardır. Bu tatlı su kaynaklarına bağlı olarak kurulan köy yerleşmelerinin adları da göl kelimesi ile kurulmuş tek ya da bileşik isimdir. Pazaryolu'na bağlı Yedigöl Köyü adını, yaklaşık 10 km batısındaki sirk göllerinden almıştır. Karayazı ilçesine bağlı

³⁶¹ Köse A., *İspir ve Çevresinin...*, s.163.

Turnagöl Köyü'nün adı, köyde bulunan gölün kıyılarındaki sazlık alanda yaşayan turna kuşlarından gelmektedir.

Tablo 2.10. Adını Göllerden Alan Köyler.

Köyün Adı	İlçesi	Köyün Adı	İlçesi
Gölköy	Çat	Gölçayır	Köprüköy
Çilligöl	Hınıs	Göllü	Narman
Göller	Hınıs	Gölciğez	Pasinler
Yedigöl	İspir	Gölyanı	Pazaryolu
Çatalgöl	Karaçoban	Turnagöl	Tekman
Turnagöl	Karayazı	Gölbaşı	Uzundere

Adını suyun özelliğinden alan köyler içerisinde; suyun varlığını ve bolluğunu belirtmek için Tekman'ın Gürgür ve Çağlar, Karayazı'nın Taşan, Hınıs'ın Suvaran, Pasinler'in Sunak gibi köy isimlerinin yanın da su sıkıntısı çeken köylerde de suyun azlığını belirtmek için isimler verilmiştir. Karayazı'nın Aşağı İncesu (Fotoğraf 2.32.), Horasan'ın Azap, Tekman'ın Susuz, Körsu, Oltu'nun Subatık, Tekman'ın Kuruca ve Aşkale'nin Tozluca köylerinin adlarında olduğu gibi.

Tablo 2.11. Adını Suyun Özelliğinden Alan Köyler.

Köyün Adı	İlçesi	Köyün Adı	İlçesi
Karasu	Aşkale	Güzelsu	Oltu
Tozluca	Aşkale	Aş. Karacasu	Olur
Yaylasuyu	Çat	Çataksu	Olur
Suvaran	Hınıs	Yk. Karacasu	Olur
Çamurlu	Hınıs	Sunak	Pasinler
İncesu	Horasan	Güneysu	Pazaryolu
Azap	Horasan	Çağlar	Tekman
Aksu	İspir	Gürgür	Tekman
İncesu	İspir	İncesu	Tekman
Soğuksu	İspir	Körsu	Tekman
Akarsu	Karayazı	Susuz	Tekman
Aş. İncesu	Karayazı	Kuruca	Tekman
Aydınsu	Karayazı	Aksu	Tortum
Duruca	Karayazı	Suyatağı	Tortum
Göksu	Karayazı	Tatlısu	Tortum
Karasu	Karayazı	İçmesu	Şenkaya
Taşan	Karayazı	Kayalısu	Şenkaya
Soğuksu	Köprüköy	Susuz	Şenkaya
Serinsu	Narman	Çağlayan	Uzundere
Subatık	Oltu		

Bu örnekler içerisinde yer alan Sunak Köyü'nün asıl adı Sulak Köy'dür. Köy sakinlerinden edinilen bilgiye göre Sulak isminin, yanlışlıkla Sunak olarak yazılması ve bu şekilde resmi kayıtlara geçmesi daha sonra da düzeltilmemesi köyün asıl adının unutulması Sunak olarak bilinmesine sebep olmuştur. Aynı şekilde yine köy sakinlerinden alınan bilgiye göre Azap Köyü'nün asıl adı, Ab-az (Su-az) Köyüymüş. Köyde su sıkıntısının olduğunu ifade etmek için eski dilde su anlamına gelen ab ve az sözcüklerinin birleştirilmesi ile oluşturulmuş bileşik bir isimdir. Zamanla Ab-az olan köyün adı, Azap olarak söylenmiş yazı diline de bu şekilde geçirilmiştir.

Fotoğraf 2.32. Aşağı İncesu Köyü (Karayazı)

Tekman ilçesine bağlı Kuruca Köyü'nde yaşanan su sıkıntısı ileri boyutlardadır. Köy sakinlerinden edinilen bilgiye göre etrafında hiçbir akarsu kaynağı bulunmayan köyün su ihtiyacı köy merkezindeki sondajla açılmış köy çeşmesinden sağlanmaktadır. Köydeki evlerde şebeke suyu yoktur. Köy sakinleri su ihtiyaçlarının tümünü köy merkezindeki tek çeşmeden taşıdıkları su ile gidermektedir. Mera alanlarda yaşanan su sıkıntısı hayvancılığı sınırlamakla beraber, sulama sorunu nedeniyle tarımda sadece yağışlara bağlı olarak yapılabilmektedir. Kuruca köyünde yaşanan su sıkıntısı sebebiyle köy dışına yapılan göçlerle günden güne hane sayısı azalan köyde 2014 yılı itibariyle 20 hane kalmıştır.

Hınıs'a bağlı Suvaran Köyü, Suvar (an) Sibiry kökenli bir Türk kolunun adıdır. İslamiyet'ten önce Anadolu'ya yapılan akınlarla da Sabır yani Suvar Türklerinin Anadolu'nun muhtelif yerlerine yerleştikleri biliniyor.³⁶² Hem Suvar hem de Suvaran sözcükleri Türk kollarının ismi olsalar da, ilk kökenleri su kaynaklıdır. Hınıs ilçesinde suyu bol olan bir başka köy örneği de muhtemelen su tablasının yüksek olması sebebiyle yağışlı dönemlerde yüzeyi bir süre çamur olan Çamurlu Köyüdür. Köy sakinlerinden edinilen bilgiye göre kuruluş tarihi 1554 yıllarına kadar dayanan köyün adı eskiden beri adı Çamurlu'ymuş. Köy, Bozdağların eteğindeki ovalık alanda kurulmuştur. Yağmurlu günlerde ve ilkbaharda başlayan kar erimeleriyle beraber yüzeyi uzun süre çamurlu kalan arazileri sebebiyle yıllarca çamurla mücadele edilen köyde, günümüzde yapılan iyileştirmelerle çamurlanma sorununun önüne nisbeten geçilmiştir.

Ayrıca bir kısım köylerde adını suyun renginden almıştır. Örneğin; İspir'in Aksu, Karayazı'nın Göksu ve Karasu Köyleri gibi. Özellikle Anadolu'da ak sözcüğü temizlik, saflık durumlarını nitelemek için de kullanıldığından, Aksu ismi verilen köylerdeki su kaynaklarının temiz ve kullanılabilir olduklarını da belirtmek için bu isimlerin verildiği muhtemeldir. Narman ilçesine bağlı Serinsu Köyü (Fotoğraf 2.33.) adını muhtemelen köyden akan serin sudan almıştır. Etraftaki yüksek dağlık alanlardan gelen kar sularıyla beslenen akarsuyun yaz kış serin olan suları muhtemelen bu ismin verilmesinde etkili olmuştur. Olur'a bağlı Aş. Karacasu ve Yk. Karacasu Köylerine isimleri verilirken yukarı ve aşağı denilmesinin nedeni suyun yukarı mecrasında ve aşağı mecrasında olması ile ilgilidir.

Uzundere'ye bağlı Çağlayan Köyü adını sınırları içerisinde yer alan Tortum Şelalesi'nden almıştır. Tortum Gölü Çoruh ırmağının kollarından olan Tortum Çayı Vadisi içinde yer alan bu göl, meydana gelen bir heyelan sonucunda, vadide birer birer meydana gelmesiyle oluşmuştur. Heyelan olayı, güney kuzey doğrultusunda uzanan vadinin, kuzey tarafındaki Kemerli dağ kütleğinde meydana gelmiştir. Seddin meydana gelmesiyle, bunun arkasında sular toplanarak vadinin şekline uygun, dar ve uzun bir göl teşekkül etmiştir. Yüzölçümü 8 km² kadardır. Gölün teşekkülünden sonra fazlalaşan

³⁶² Göktürk H., *Anadolu'nun Dağında...*, s.67.

suların boşalacağı bir gidegen teşekkül etmiştir. Burada oluşan Tortum Şelalesi ise basamaklı kil taşları üzerinde, yaklaşık 50 m.lik bir düşme yapmaktadır.³⁶³

Fotoğraf 2.33. Serinsu Köyü (Narman)

Tablo 2.12. Adını Ilıca ve Kaplıcalardan Alan Köyler.

Köyün Adı	İlçesi	Köyün Adı	İlçesi
Kaplıca	Çat	Kaynarca	Horasan
Ilıcak	Hınıs	Ilıcasu	Köprüköy

Doğu Anadolu Bölgesi'nin aktif fayların üzerinde yer alan Erzurum İli'nde, arazinin kırıklı yapısına bağlı olarak çok sayıda fay kaynağı (jeotermal kaynak) oluşmuştur. Yerin derinliklerinden gelen sıcak suların içerisinde eriyik halde bol miktarda şifalı mineral vardır. İçme ve yıkanma amacıyla kullanılabilen bu kaynaklar bazı iç ve dış hastalıkları tedavi edici özelliktedir. Sıcaksu kaynaklarının etrafında kurulmuş olan köy isimlerinde bu şifalı sulardan etkilenilmiştir. Kaplıca, Kaynarca köylerin de olduğu gibi.

³⁶³ Arınç K, *Türkiye İç Bölgeleri...*, s.53.

2.2.3.4. Adlarını Klimatolojik Özelliklerden Alan Köyler

İnsanlar yerleştikleri yerlerin klimatolojik özelliklerinden de köyelerine ad koyma konusunda yararlanmışlardır. Özellikle o yörede etkili olan bir rüzgar, yağış şekli (dolu, kar, yağmur), güneşlenme durumu gibi faktörler etkili olmuştur.³⁶⁴ Erzurum'daki klimatolojik özelliklerden adını alan köylerde, klimatolojik unsurlardan en fazla güneş, rüzgar ve kar etkili olmuştur. Halk arasında güneşe 'gün', rüzgara 'yel' denildiği için Anadolu köylüsü rüzgar ve güneşle ilgili kavramları köy isimlerinde kullanırken halk dilindeki isimlerini vermişlerdir. Örneğin, Horasan'ın Gündeğer, Yakutiye'nin Güngörmez, Şenkaya'nın Yelkıran köy adlarında olduğu gibi. Şenkaya'ya bağlı Yelkıran Köyü, dere yatağı içerisinde kurulu bir köydür. Etrafındaki dağlardan köye doğru esen rüzgar köy merkezinin ulaşana dek etkisini yitirir, muhtemelen bu nedenle köye Yelkıran ismi verilmiştir.

Horasan ilçesine bağlı Güngörmez Köyü derin bir vadi içerisinde kurulmuştur, yeteri kadar güneş ışığı alamadığından (Fotoğraf 2.34.) bu ismi almıştır. Karaçoban ilçesine bağlı, düz ovalık alana kurulmuş olan Gündüz Köyü de sabah güneşin ilk ışıklarıyla beraber aydınlanıp akşama kadar aydınlık kaldığı için bu ad verilmiştir. Aynı şekilde Horasan'a bağlı Gündeğer Köyü hafif eğimli bir arazi üzerinde yer alır. Güneşin doğuşundan batışına kadar izlenebilmesi köye Gündeğer adının verilmesinde etkili olmuştur.

Tortum ilçesinin Karlı Köyü, 2320 m yükseltide, plato düzlüğü üzerinde yer aldığından kış mevsiminde kar kalınlığının (120 cm) fazla olmasından dolayı bu adı almıştır. Aynı şekilde Tipili, Yellitepe, Esendurak Köylerinin bu adları almalarında rüzgara açık veya duldada kalmaları büyük rol oynamıştır.³⁶⁵ Olur ilçesine bağlı Güngöründü Köyü güneşe bakan bir köy olduğundan devamlı güneş almaktadır. Bu özelliğini göz önünde bulunduran yöre insanı bu ismi vermeyi uygun görmüştür.³⁶⁶ Karaçoban ilçesine bağlı Karmış Köyünün ismi köy sakinlerinin verdiği bilgiye göre kar gibi temiz, ak anlamına gelmektedir. Kışın karla kaplı gün sayısının çok olmasında kar gibi anlamında karmış isminin verilmesinde etkindir.

³⁶⁴ Koday S., 'Trakya'da Köy Adlarında...', s.234.

³⁶⁵ Yılmaz O., *Tortum Çayı Havzasının...*, s.85.

³⁶⁶ Tüzemen S., *Olur'un Beşeri...*, s.108-109.

Fotoğraf 2.34. Güngörmez Köyü (Yakutiye)

Oltu'nun Ayyıldız, Şenkaya'nın Aydoğdu ve Dolunay Köylerine isimleri verilirken gök cisimlerinden etkilenilmiştir. Köy sakinlerinin verdiği bilgiye göre Ayyıldız Köyü'ne adı verilirken köyün yan tarafındaki tepenin yamacında bulunan taşlardan yapılp üzeri beyazla boyanmış kocaman ayyıldız sembolünün de etkinsin olduğu köy sakinlerinden edinilen bilgiler arasındadır. Ayyıldız sembolünden dolayı çevre köyler arasında ayyıldızlı köy olarakta bilinen köye isim değişiminde yeni ismi olarak Ayyıldız denilmiştir.

Tablo 2.13. Adını Klimatolojik Özelliklerden Alan Köyler.

Köyün Adı	İlçesi	Köyün Adı	İlçesi
Esenli	Hınıs	Güngöründü	Olur
Çamurlu	Horasan	Aydoğdu	Şenkaya
Gündeğer	Horasan	Dolunay	Şenkaya
Gündoğdu	İspir	Yelkıran	Şenkaya
Duman	Karaçoban	Güneşli	Tekman
Gündüz	Karaçoban	Karlıca	Tekman
Karmış	Karaçoban	Karlı	Tortum
Ayyıldız	Oltu	Tipili	Tortum
Esenyamaç	Oltu	Güngörmez	Yakutiye

2.2.3.5. Adını Fitolojik Özelliklerden Alan Köyler

Doğal bitki örtüsü veya türleri köylere isim olurken, kültür altına alınmış bitki çeşitleri de köylere ad olarak verilmiştir.³⁶⁷ Erzurum İli florasının büyük bölümü, doğal step alanı içerisindedir. Step alanlarında yetişen çeşitli otsu ve odunsu bitkiler çevresindeki yerleşmelerin de adlarında kullanılmıştır. Örneğin; Kuruçalı, Yaymeşe (Fotoğraf 2.35.), Kevenli, Yumaklı, Çaltılı Köylerinin adlarında olduğu gibi.

Bilindiği üzere bitkiler fizyolojik faaliyetlerini günlük ortalama sıcaklıkların 7-8 derecenin üzerinde seyrettiği dönemlerde sürdürebilir. Erzurum’da yılın yarısında düşük sıcaklıklar nedeniyle fizyolojik faaliyetler durur. Bu nedenle bu iklimde iğne yapraklı (sarıçam ve meşe) ağaçlar daha geniş yayılış alanına sahiptir. Dağların üst kısımları sarıçam ormanları ile kaplıdır. Çünkü sarıçam ağaçları düşük sıcaklığa dayanabilmenin yanında ışık isteği oldukça yüksek olan bir ağaç türüdür. Pasinler ve Narman ilçeleri arasında yer alan Çimenli geçidi, çevresinde sarıçam, huş ve titrek kavaklardan oluşan karışık orman alanları görülür. Bu orman alanlarının üzerinde ise Alpin çayır alanları bulunmaktadır. Batıda Aşkale ve Tercan arasında bozuk meşe ormanlarına rastlanır.

Fotoğraf 2.35. Yaymeşe Köyü (Şenkaya)

³⁶⁷ Koday S., ‘‘Trakya’da Köy Adlarında..., s.230.

İspir, Pazaryolu ve Hınıs'ta meşelikler seyrek çalılıklar şeklinde geniş alanlar kaplar. Ayrıca kuşburnu çalıları da seyrek olarak il arazisine yayılmış bulunmaktadır.³⁶⁸ Geçmiş yüzyıllarda Erzurum'daki Palandöken Dağının sarıçam ormanları ile kaplı olduğu literatür bilgisi ve yaşlı insanların anlatımından bilinmektedir. Zamanımızda bozkır olan bu dağlarda takriben 1970 yılından beri sarıçam ağaçlandırılması yapılmaktadır.³⁶⁹

Araştırmamız da Erzurum ilinde adını fitolojik özelliklerden alan 119 köy yerleşmesi tespit edilmiştir. Köy adları adını aldığı fitolojik özelliğe göre beş gruba ayrılarak verilmiştir. Bu gruplar sırasıyla, adını ağaç ve çalılardan alanlar (Tablo 2.14), meyvelerden alanlar (Tablo 2.15), çayırlardan alanlar (Tablo 2.16), yetiştirilen tarım ürünlerinden (Tablo 2.17) ve bitki organlarından alanlar (Tablo 2.18).

Tablo 2.14. Adını Ağaç ve Çalılardan Alan Köyler.

Köyün Adı	İlçesi	Köyün Adı	İlçesi
Güneyçam	Aşkale	İriağaç	Oltu
Çamlıca	Aziziye	Ormanağzı	Olur
Sorkunlu	Aziziye	Ardıçlı	Pasinler
Karaağaç	Hınıs	Çalıyazı	Pasinler
Söğütlü	Hınıs	Çamlıca	Pasinler
Kırkdikmen	Horasan	Korucuk	Pasinler
Ardıçlı	İspir	Pelitli	Pasinler
Kavaklı	İspir	Meşebaşı	Pazaryolu
Akkavak	Karaçoban	Çamlıalan	Şenkaya
Ağaçlı	Karayazı	Ormanlı	Şenkaya
Akçam	Köprüköy	Söğütler	Şenkaya
Yk. Söğütlü	Köprüköy	Yaymeşe	Şenkaya
Kuruçalı	Narman	Akçakoca	Tekman
Aş.Çamlı	Oltu	Dalsöğüt	Tekman
Yk.Çamlı	Oltu	Uzunkavak	Tortum
Çatalsöğüt	Oltu	Söğütyanı	Yakutiye
Güryaprak	Oltu		

³⁶⁸ 81 İlde Kültür..., s.33.

³⁶⁹ Avni Öztürk, *Bitki Coğrafyası*, Mega Ofset Yayıncılık, Van 2010, s.6.

Erzurum’ da adını ağaçlardan alan köy isimleri içerisinde en fazla çam, kavak ve söğüt ismi geçer. Bunun sebebi yörenin karasal iklim şartlarına en fazla uyum sağlayan ve yayılış gösteren ağaç türlerinin bunlar olmasıdır. Ayrıca soğuk iklim bölgelerin ağacı olan çamların (sarıçam) Erzurum’daki yayılış alanlarında arıcılık faaliyetleri de yoğunlaşmıştır. Çünkü arılar çam ağaçlarının reçinesini bal yapımında kullanırlar.

Bölge ikliminde yetiştirme imkanı bulan bitki türlerinden adını alan köy yerleşmeleri vardır. Örneğin sarıçam ormanlarının tahribi ile sekonder olarak gelişen titrek kavak ormanları Kavaklı Köyü’ne; maki toplulukları içerisinde bazı türler Ahlatlı, Ardıçlı ve Meşe Köylerine, yüksek kesimlerde ise otsu bitki toplulukları Çayırbaşı ve Gülçimen Köylerine ad olmuştur.³⁷⁰ Çiçekli Köyü çevresindeki çeşitli çiçeklerden, Kurbançayırı, Çalıyazı Köyleri yakınındaki otsu türlerden adını alan başlıca yerleşmelerdir.³⁷¹

Adını ağaçlardan alan köyler listesinde verilen Horasan ilçesine bağlı Kırkdikmen Köyü adını bir tarlaya dikilen kırk fidandan almıştır. Kırkdikmen Köyünün eski kuruluş yerindeki arazide ağaç yetişmiyormuş. Köy sakinlerinden birisi bu durumu değiştirmek umuduyla aldığı kırk fidanı tarlasına dikip sürekli bakımlarını yaparak onları yaşatmaya çalışmış. Hiç ağacın olmadığı köyde yaşamaya devam eden bu kırk fidan köylünün de umudu olmuş. Çevre köylerde ağaçsız olarak bilinen köyün ismi fidanların büyümesiyle beraber kırkdikme olarak söylenmeye başlamış. Fakat büyüyüp köy arazisinin (1,5-2 m) derinliklerine kök salan kırk fidanda, diğer ağaçlar gibi kireç katmanına ulaşınca ölmüş. Köyün yeri 1983 Horasan depreminden sonra 3 km güneye daha verimli araziye taşınca ağaçsızlık sorunuda çözüme kavuşmuştur.

Pasinler Ovası ve çevresinde yer alan bitki türleri bazı yerleşmeler için ad olmuştur. Örneğin sahanın güneybatısında yaygın olan çam ormanları Çamlıca Köyü’ne ve Çamlıca Yaylasına, Pasinler ilçe merkezinin kuzeydoğusunda yer alan ardıç ağaçları Ardıçlı Köyü’ne ad oluşturur. Gerçi günümüzde bu ağaçların çoğu tahrip edilmiş ve yayılma alanları çok sınırlı kalmıştır.³⁷² Olur yöresinde Ormanağzı Köyü, adını kenarında kurulmuş olduğu ormandan almıştır.³⁷³

Adını çalılarından alan köy yerleşmeleri içerisinde Aziziye ilçesine bağlı Sorkunlu Köyü’nün adı ilgi çekicidir. Köy sakinlerinden edinilen bilgiye göre köyün adı yörede

³⁷⁰ Köse A., *İspir ve Çevresinin...*, s.163.

³⁷¹ Ünal Ç., *Pasinler İlçesinin...*, s.184.

³⁷² Ünal Ç., *Pasinler İlçesinin...*, s.184.

³⁷³ Tüzemen S., *Olur’un Beşeri...*, s.108-109.

sorkun denilen bir çalı türünden gelir. Sorkunlu, çalısı bol anlamına gelmektedir. Sorkun, Erzurum'un yerel ağzında sulak yerlerde yetişen çalılar için kullanılan genel bir addır. Akarsu boylarında ve gözelerin ayaklarındaki sulak yerlerde yetişirler.

Bu çalılardan, yük taşımada kullanılan sepetler örülür, ayrıca ahır ya da kapı önlerini süpürmede kullanılan yöresel adı 'sakkoyul' olan büyük süpürgeler yapılır. Sorkun Köyü'nde yaygın olarak yetişen bu çalılardan, sepet ya da sakkoyul yapımında kullanmak için komşu köylerden sorkun kesmeye gelirler.

Adını meyvelerden alan köy yerleşmeleri genelde Erzurum'un kuzey ilçelerine bağlıdır. Erzurum'un kuzey kesiminde iklimin meyve tarımına imkan verecek kadar ılıman olması bu durumun sebebidir. Çünkü meyve ağaçlarının sıcaklık isteği, meyve vermeyen ağaçlara göre daha yüksektir.

Tablo 2.15. Adını Meyvelerden Alan Köyler.

Köyün Adı	İlçesi	Köyün Adı	İlçesi
Elmalı	Aziziye	Ayvalı	Oltu
Elmadalı	Hınıs	Elmadüzü	Oltu
Aş. Bademözü	Horasan	İğdeli	Oltu
İğdeli	Horasan	Tutlu	Oltu
Yk. Bademözü	Horasan	Vişneli	Oltu
Ahlatlı	İspir	Kozlu	Pazaryolu
Armutlu	İspir	Çatalelma	Şenkaya
Aş.Fındıklı	İspir	Dokuzelma	Şenkaya
Bademli	İspir	İğdeli	Şenkaya
Kirazlı	İspir	Vişneli	Tortum
Üzümbağı	İspir	Cevizli	Uzundere
Yk.Fındıklı	İspir	Kirazlı	Uzundere

İspir, Uzundere, Oltu, Olur ve Tortum ilçeleri meyve tarımı yapan başlıca merkezlerdir. Bu alanlarda iklim seçiciliği çok fazla olmayan elma, armut, kiraz, vişne ve dut gibi meyvelerinin tarımı yapılır. Yetiştirilen meyvelerden adını alan köyler arasında Oltu'nun Ayvalı, Tutlu ve Vişneli, Şenkaya'nın Çatalelma köyleri sayılabilir.

Dut meyvesine yöresel ağızda tut, armuda da ahlat denildiğini belirtmemiz bu isimlerin verildiği Oltu'nun Tutlu ve İspir'in Ahlatlı Köylerinin adlarının anlaşılmasını sağlayacaktır. Derleme sözlüğünde kozlu, ceviz anlamına gelir. Ceviz ismi

Uzundere'nin Cevizli Köyü'nde bilinen adıyla kullanılırken, Pazaryolu'na bağlı Kozlu Köyü'nde derleme sözlüğünde geçen kozlu adıyla kullanılmıştır.

Tablo 2.16. Adını Çayırlardan Alan Köyler.

Köyün Adı	İlçesi	Köyün Adı	İlçesi
Sazlı	Aşkale	Çaltılı	Karayazı
Tazegül	Aşkale	Güllü	Karayazı
Taşlıçayır	Aşkale	Sarıçiçek	Karayazı
Eğerti	Aziziye	Yemlik	Köprüköy
Güllüce	Aziziye	Çimenli	Narman
Çirişli	Çat	Kamışözü	Narman
Çukurçayır	Çat	Güllüce	Oltu
Işkınli	Çat	İpekçayırı	Oltu
Muratçayırı	Çat	Sarısaz	Oltu
Söbeçayır	Çat	Aş.Çayırli	Olur
Dağçayırı	Hınıs	Kekikli	Olur
Güllüçimen	Hınıs	Yk. Çayırli	Olur
Gürçayır	Hınıs	Çiçekli	Pasinler
Uluçayır	Hınıs	Kevenlik	Pasinler
Yelpiz	Hınıs	Kurbançayır	Pasinler
Arpaçayır	Horasan	Otlukkapı	Pasinler
Çayırdüzü	Horasan	Gülçimen	Pazaryolu
Saçlık	Horasan	Laleli	Pazaryolu
Çayırbaşı	İspir	Gülveren	Tekman
Çayırözü	İspir	Yumaklı	Tortum
Karakamış	İspir		

Tablo 2.16'da Erzurum ilindeki çayır alanları ve bu alanlarda yetişen bitki türlerinden adını alan köy yerleşmelerinin adı verilmiştir. Erzurum'un yaz yağmurlarıyla beslenen zengin çayır alanlarından, hayvancılık için yazın yeşil, kışında kurutulmuş ot olarak yararlanılmaktadır. Ayrıca çayırlardaki zengin çiçek türleri arıcılık faaliyetiyle uğraşan köy sakinleri için hayvancılığın farklı bir dalına hizmet eder.

Çayır alanlarında yetişen bazı bitkiler türleri komşu oldukları köy yerleşmelerine ad olarak verilmiştir. Olur'un Aşağı Çayırli (Fotoğraf 2.36.), Köprüköy'ün Yemlik, Çat'ın Çiriş ve Işkınli, Hınıs'ın Yelpiz köyleri gibi. Adı geçen otlardan yöre sakinleri de yiyecek olarak yararlanır. Yemlik ve Işkın bitkileri taze olarak tüketilir. Özellikle çiriş

otu yörede çok sevilir. Kar örtüsünün yerden kalkmasıyla beraber ortaya çıkan bu bitki, taze taze toplanıp yoğurtlanarak salata olarak tüketilir. Ayrıca çiriş otunun sıcak yemeğinde yapılmaktadır. Yörede Yarpuz'da denilen Yelpiz otu doğal nanedir. Yelpiz otu çorbalarda baharat olarak taze ya da kurutulmuş olarak kullanılır.

Fotoğraf 2.36. Aşağı Çayırılı Köyü (Olur)

Erzurum'un çayır ve otlak arazilerinin dışında, yağışların azaldığı kuraklığın belirginleştiği yerlerinde step iklimi görülür. Step alanlarında çalı ve dikenlerden oluşan bitki örtüsü görülür. Çaltı ve kevende, step alanlarında yetişen karakteristik türler arasındadır. Karayazı'ya bağlı Çaltı Köyü step alanında yer aldığından köyün adı çaltı bitkisinden (Çaltı, derleme sözlüğünde diken, çalı olarak geçer), aynı şekilde Tortum'a bağlı Yumaklı Köyü'nün adı da, bir kır bitkisi olan yumah/yumak bitkisinden esinlenilerek verilmiştir.

Adını bitkilerden alan köylerin bir kısmının adı, saz ya da kamışlardan gelir. Dere kenarlarında, göl ayaklarında, pınarların etrafındaki sulak alanlarda yetişen bu bitkilerin yoğun olarak yetiştiği köylerin bazıları isimlerini bu bitkiden almıştır. Saz ya da kamış, sulak alanlarda yetişen uzun boylu otsu bitkilerdir, bu bitkilerden; duvar yastıklarının içinin doldurulması, hasır sergi ve sepet örmede yararlanmıştır. Hatta, Erzurum'da sepet örme işiyle geçimini sağlayan sepetçilik ve hasır satışıyla geçimini sağlayan meslekler varmış. Örneğin; Sarısaz, Saçlık, Karakamış Köyleri gibi.

Yaptığımız araştırmaya göre Horasan ilçesine bağlı Saçlık Köyü'nün asıl adı Sazlık'tır. Sazlık adının zamanla yanlış telaffuzla, Saçlık olarak söylenmesi ve kayıtlara da bu şekilde geçmesi köy adında anlam bozulmasına yol açmıştır.

Kurumuş bitki saplarından, saz gövdelerinden veya saplarından örülmüş, genellikle taban döşemesi, bazen duvar veya taban kaplaması olarak kullanılan bir cins ot kilime Anadolu'nun bir çok yöresinde olduğu gibi Erzurum'da da "hasır" denir. Eskiden Anadolu köylerinde hasır, sadece odaların, sekilerin sergisi değil, camilerin de taban döşemesi idi. Eskiden Erzurum'un ova köylerinin geçim kaynaklarından biri de hasırcılıktı. "Sazlık" adı verilen bataklıklardan toplanan çiller (Kamışlar), köy kadınları tarafından dokunurdu. Köylü, evinde dokuttuğu hasırları Gürcükapı'daki hasır meydanına getirir, buradaki hasırcı esnafa satardı. Hasırcı esnafın kendisi hasır dokumaz, sadece bunun ticaretini yapardı.³⁷⁴

Tablo 2.17. Adını Bitki Organlarından Alan Köyler.

Köyün Adı	İlçesi	Köyün Adı	İlçesi
Dallı	Aşkale	Dalbaşı	Horasan
Budaklar	Çat	Yalındal	Karayazı
Karabudak	Hınıs	Budaklı	Karaçoban

Tablo 2.18. Adını Tarım Ürünlerden Alan Köyler.

Köyün Adı	İlçesi	Köyün Adı	İlçesi
Yumruveren	Aşkale	Başaklı	Oltu
Çavdarlı	Aziziye	Filizli	Olur
Çiğdemli	Aziziye	Sarıbaşak	Olur
Yoncalık	Aziziye	Ürünlü	Olur
Şalgam	Hınıs	Altınbaşak	Pasinler
Yk. Horum	Horasan	Bereketli	Şenkaya
Buğdaylı	Köprüköyü	Yoncalı	Tekman
Mercimekli	Narman		

Horum, Erzurum ağzında büyükçe bir bağ ot anlamına gelir. Horasan'ın Horum Köyü'nün temel geçim kaynağı da tarım ve hayvancılıktır. Köyün küçük ve toplu dokuda olması, ot horumuna benzetilerek bu ismin verilmesinde etkili olmuştur.

³⁷⁴ 81 İlde Kültür..., s. 284-285.

2.2.3.6. Adını Zoolojik Özelliklerden Alan Köyler

Hayvanların özelliklerini; gücü, asaleti, inatçılığı temsilen sıfat olarak insanlara veren atalarımız, hayvanların ismini ya da özelliklerini tek kelimeyle ya da bileşik isim olarak da yerleşmelerine ad olarak vermişlerdir. Toygarlı, Keçili, Toklu, Kuzuluk, Kongur³⁷⁵ (koyun gözü manasındadır) köy adlarında olduğu gibi.

Pasinler ilçesine bağlı Porsuk Köyünün adı, köy sakinlerinden edinilen bilgiye göre Selçuklular döneminde bölgede kahramanlık göstermiş Porsuk isimli bir generalden alınmıştır. Köyün ileri gelenlerinden alınan bu bilginin dayanağı da yine Orta Asya da erkeklere kahramanlıklarından dolayı verilen hayvan isimleri geleneğidir.

Orta Asya'dan kopup Anadolu'ya yerleşen atalarımız burada eski geçim kaynaklarından olan hayvancılığa devam etmişlerdir. Temel geçim kaynağı hayvancılık olan köy yerleşmelerinin ekonomisine damgasını vuran hayvancılık türü o köy yerleşmesinin adını da etkilemiştir. Aşkale'nin Tosunlu, Olur'un Keçili, Tortum'un Arılı (Fotoğraf 2.37), Uzundere'nin Balıklı (Fotoğraf 2.38.) köylerinde olduğu gibi.

Tablo 2.19. Adını Hayvanlardan Alan Köyler.

Köyün Adı	İlçesi	Köyün Adı	İlçesi
Tosunlu	Aşkale	Yılanlı	Köprüköy
Turaç *	Aşkale	Alabalık	Narman
Ahırcık	Aziziye	Sülüklü	Narman
Geyik	Aziziye	Toygarlı*	Narman
Kuzgun	Aziziye	Atlı	Oltu
Kuzuluk	Aziziye	Eğlek	Oltu
Kurbanlı	Çat	Karakoçlar	Olur
Döllek	Horasan	Keçili	Olur
Tavşancık	Horasan	Tekeli	Olur
Koç	İspir	Toklu	Olur
Leylek	İspir	Porsuk	Pasinler
Petekli	İspir	Karakoç	Pazaryolu
Kuşluca	Karaçoban	Turnalı	Şenkaya
Tosunlu	Karayazı	Arılı	Tortum
Geyikli	Köprüköy	Gezenek	Şenkaya
Pekecik	Köprüköy	Penek	Şenkaya
Yapağılı	Köprüköy	Balıklı	Uzundere

*Toygar: Tarla kuşu,

*Turaç: Bir kuş türü.

³⁷⁵ Abdulhaluk Mehmet Çay, *Türk Milli Kültüründe Hayvan Motifleri 1. (Koyun ve Keçi Etrafında Oluşan Gelenekler)*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları:108, Seri:I, Sayı:A. 19, Ankara 1990, s.129.

Ayrıca, yerleşmelerin bulunduğu doğal çevrede yaşayan yabani hayvan türleri de köy yerleşmelerine verilen adlarda etkili olmuştur. Aziziye'nin Kuzgun, Köprüköy'ün Yılanlı, Şenkaya'nın Turnalı ve Köprüköy ilçesine bağlı Geyikli köy adlarında olduğu gibi.

Fotoğraf 2.37. Arılı Köyü (Tortum)

Erzurum da kırsal kesimde sürdürülen hayvancılık faaliyetleri içerisinde arıcılığın özel bir yeri vardır. Erzurum yaylalarında yetişen nadide çiçeklerin özünü taşıyan karakovan ballarının üretiminde köy sakinlerinden alınan bilgilere göre İspir ilçesine bağlı Petekli, Köprüköy'ün Pekecik (aslı Peteklik), Şenkaya'nın Penek (aslı Petek) ve Tortum'un Arılı Köyleri bal üretim merkezleriymiş. Günümüzde bala alternatif üretilen reçel ve benzeri ürünlerin yaygınlaşması bal üretimini azaltmıştır. Bal üretimi yapan köylerde petek sayısı çok azalmış, karakovanların yerini üretimi daha kolay olan fenni kovanlar almıştır.³⁷⁶

İspir ilçesine bağlı Koç köy, yoğun olarak sürdürülen hayvancılık faaliyeti yanında, özellikle bu köyün yaylasında bulunan koç heykelleri büyük etken olmuştur.³⁷⁷ Olur'un Toklu ve Tekeli Köyleri de daha önce geçici olarak kalınan bir kom yerleşmesi

³⁷⁶ Saliha Koday, Günay Kaya, "Erzurum İlinde Tarım ve Hayvancılık", *1.Ulusal Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı:28-30 Mayıs 2012-Erzurum*, Mega Ofset, Erzurum 2012, s.86.

³⁷⁷ Köse A. *İspir ve Çevresinin...*, s.164.

idiler. Nitekim bu köylerin eski adlarının Toklukom ve Tekekom olmasında kom yerleşmesi oldukları kolayca anlaşılmaktadır.³⁷⁸

Sürdürülen hayvancılık faaliyetinin etkisiyle verilen köy adları arasında Horasan'ın Döllek, Aziziye'nin Ahırcık, Şenkaya'nın Gezenek Köylerini de saymak mümkün. Deyimler sözlüğünde Döllek, koyun ve keçilerin yavruladıkları yer. Ahır, hayvanların barındığı yer. Gezenek, hayvanların otlatıldığı yer olarak bulunmuştur.

Fotoğraf 2.38. Balıklı Köyü (Uzundere)

Adını hayvanlardan alan köyler arasında evcil hayvanlar kadar yabani hayvanlardan da etkilenilmiştir. Geyikli, Tavşancık, Leylek, Yılanlı Köyleri örnektir. Köprüköy ilçesine bağlı Geyikli Köyü'nün adı köy çevresindeki doğal ortamda sürüler halinde yaşayan yabani geyiklerden gelmektedir. Bir yanı orman diğer yanı kayalık olan köyün çevresindeki doğal ortam yabani geyiklerin yaşama alanıdır. Geçmişte sayıları çok fazla olduğu için sürüler halinde dolaşan geyikler aç kaldıklarında köy merkezine kadar iniyorlarmış. Kaçak avlanma, yaşama alanlarının daralması ve yol yapım çalışmalarında kullanılan dinamitlerin sesinden dolayı korkup kaçan geyiklerin sayısı

³⁷⁸ Özav L., *Olur'un Beşeri...*, s.124.

çok azalmıştır. Günümüzde geyiklerin bölgedeki nesillerinin devamı için yasak avlanmalara karşı yüksek para cezası uygulaması yapılmaktadır.

İspir ilçesine bağlı Leylek Köyü adını her yıl ilkbaharda gelip sonbahara kadar köyde konaklayan leyleklerden almıştır. Köydeki yuvalarına (Fotoğraf 2.39.) her yıl ilkbaharda gelip kuluçkaya yatan, yavrularını büyütüp sonbaharda geniş ailesiyle beraber göç eden leyleklerin her yıl aynı yuvaya geldikleri bilinmektedir. Köylünün misafir gibi beklediği kuşların gelmesi köylüye baharı müjdelir. Anadolu’da baharın müjdecisi olan leyleklerin gelmesi ve göç etmesi doğanın takviminde işlediğinin göstergesidir.

Fotoğraf 2.39. Leylek Köyü (İspir)

Köprüköy ilçesine bağlı Yılanlı Köyü’nün adı köy sakinlerinden edinilen bilgiye göre, köyün kurulduğu bölgede yaşayan çok sayıdaki yılandan etkilenilerek verilmiştir. Suyu ve yeşilli bol olan köyün etrafındaki doğal çevrede yaşayan yılanların farklı türleri vardır. Boyları 1-1,5 metreyi bulan yılanların bazıları zehirlidir. Kırsal alanda otlatılan hayvanları zaman zaman zehirleyip ölümlerine neden olan yılanlar, çayır ve tarlalarda çalışan çiftçilerin de korkulu rüyasıdır. Yiyecek bulmak için kümeslere, ahırlara, evlere kadar giren yılanları, kaçırmak için keçi tüyleri yakılıp tütsüsü ortama verilmekte veya

dışarıda kaynatılan sütün kokusunun aç olan yılanı cezp edip saklandığı yerden çıkarması yöntemlerine başvurulmaktadır.

2.2.3.7. Adlarını Beşeri Kaynaklardan Alan Köyler

İnsan adlarının yer adı olarak kullanılması doğal bir hadisedir. Çeşitli özellikleriyle dikkati çeken kişinin adını bir yere bağlamak, böylece o kişiyi ebedileştirmek bütün cemiyetlerde görülmektedir. İnsan adları bazen eksiz, bazen de ek almak suretiyle yer adları olarak kullanılır.³⁷⁹ İnsan adlarının yer adlarına kaynaklık etmesinin pek çok örneği vardır. Hemen her yerleşme merkezinde böyle bir ya da birkaç ad verilmesi görülmektedir. Bu yolla ad verilmesi, en küçük yerleşme birimi olan köyün adından başlamakta, köydeki diğer bazı mekanlar içinde kullanılmaktadır.³⁸⁰ İnsan yerleşmesiz, yerleşmede insansız olamayacağına göre bu ikili arasındaki karşılıklı etkileşim kaçınılmazdır.

Kişi ve yer adları birbirleriyle yakından ilişkisi olan iki terimdir:

1. Kişi adından yer adı,

2. Yer adından kişi adı verilerek canlı ya da cansız varlıklar adlandırılmaktadır.³⁸¹

Bu bakımdan yer adları, insanla mekan arasındaki kopmaz bağın delillerini taşır.

Türk boyları en eski tarihlerden itibaren Anadolu'ya ayak basıp yerleştikten sonra yeni kentler, yeni köyler meydana getirmişler ve dağlarına, tepelerine, kayalarına, derelerine, ırmaklarına, mahallelerine, ormanlarına, göllerine, bataklıklarına vs. yerlere Türk damgasını vurarak, dolayısıyla milli tarihimizin karanlık kalmış noktalarına ışık tutmuşlardır.³⁸² Göçebe boyların hayat tarzlarında değişiklikler vuku bulduğu, parçalandıkları ve toprağa yerleşmeye başladıklarında, herhangi bir kabileden yetişen kuvvetli şahsiyet bir içtimai topluluk teşkil ettiği zaman yerleşme yerinin, mevkilerin adı ekseriyetle onun ismine izafe edilmektedir.³⁸³ Tarihi coğrafyacıların yer ve yerleşme adlarının kökenine inmeleri bazen, diğer veriler yetersiz olduğunda veya henüz

³⁷⁹ Saim Sakaoğlu, "İnsan Adlarından Kaynaklanan Yer Adlarımız", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri:11-13 Eylül 1984-Ankara* (ss. 259-264), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984, s.259.

³⁸⁰ Sakaoğlu S., "İnsan Adlarından...", s.261.

³⁸¹ Gülensoy T., *Anadolu'da Yer Adlarına...*, s.41.

³⁸² Göktürk H., *Anadolu'nun Dağında...*, s.10.

³⁸³ Karaboran H., "Türkiye'de Mevkii Adları...", s.108.

bulunmadığı zamanlarda yeni ufuklar açabilir. Bu isimlerin kalıcılığı ve değişimi, buralara yerleşmiş halkların ya da istilacı kavimlerin bıraktığı izlerdendir. Bu adların kökenleri, kaybolmuş bir yerleşme veya uygarlığa işaret edebilir.³⁸⁴

Araştırmamız da Erzurum İli'nde yaşamış veya yaşamakta olan kişi, aile, sülale, aşiret ve boy adları ile kişilerin ünvan, lakap, inanç, duygu ve değerlerinden adlarını alan 215 köy adı tespit edilmiştir. Adını insanlardan alan köy adlarında; kişilerin dini ünvanları ve manevi kavramlar (Tablo 2.20), ünvan, lakap ve kişilerden alanlar (Tablo 2.21), aile, sülale ve boy adları (Tablo 2.22), meslekler (Tablo 2.23) alanlar olarak ayrılmıştır.

Yeni keşfedilen yerlerde bilinmeyen şartlarla karşılaşmak korkusu, tehlikeli sürprizler, kaşif ya da göçmenleri buralara dini isimler vermeye sevk etmiştir.³⁸⁵ Dini değerlere dayanan köy adları yörenin geçmişten günümüze kadar değişen inanç çeşitliliğine ışık tutuyor. Bir dönem Ermeni, bir dönem Rus işgalinde kalan Erzurum'da yaşamış olan her milletten kendi inanç sistemlerine uygun yapılar ve dini mabedler kalmıştır. Bu inanç zenginliğinin yansımaları yerleşme adlarında da vardır. Örneğin bugün Harçlı olarak bilinen köy yerleşmesinin asıl adı Haçlı'dır. Çünkü köy geçmişte Hristiyanlık dinine mensup kişilerin yaşadığı Rus köyüymüş. Erzurum'un kurtuluşundan sonra el değiştiren köyün ismi de Haçlı'dan Harçlı'ya dönüştürülmüştür. Köyde kalıntıları günümüze kadar ulaşan kilise vardır.

Anadolu'nun neresine gidilirse gidilsin, daha ziyade köylerde halk arasında müşterek olarak şu rivayetlerin mevcut olduğu görülecektir. Ve o da her dağ başında veya yüksek tepelerde bir ulu-kişinin yattığından bahsedilir ve yazın yaylalara çıkışlarda muhakkak bu gibi yerler ziyaret edilerek, kurbanlar kesilir ve dualar yapılır.³⁸⁶ Şenkaya İlçesi'ne bağlı Bardız Köyü'nde halen bu gelenek devam ettirilmektedir. Her yılın Temmuz ayında köy sakinleri, köyün dışında bulunan Çakır Baba'nın ziyaretine giderek orada kurbanlar kesip dualar ederler. Ziyaret etkinlikleri Bardızlılar için uzaklardaki akrabaların toplandığı, köy dışından gelen misafirlerle kalabalık bir şenlik havasında

³⁸⁴ Uçankuş H.T., *Bir İnsan ve Uygarlık...*, s.9.

³⁸⁵ Cemal Arif Alagöz, "Türkiye de Yer Adları Üzerine Bazı Düşünceler", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri:11-13 Eylül 1984-Ankara* (ss.11-23), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984, s.17.

³⁸⁶ Göktürk H., *Anadolu'nun Dağında...*, s.10.

geçer. Kurbanlar kesilir, yemekler verilir, gün boyunca devam eden ikramlardan herkes karşılıksız olarak yararlanır.

Tablo 2.20. Adını Dini Ünvan ve Manevi Kavramlardan Alan Köyler.

Köyün Adı	İlçesi	Köyün Adı	İlçesi
Divanhüseyn	Hınıs	Pirali	Horasan
Abdalcık	Aşkale	Şeyhyusuf	Horasan
Hacıbekir	Aşkale	Yk.Tahirhoca	Horasan
Hacıhamza	Aşkale	Karaseydi	İspir
Hacımahmut	Aşkale	Akbaba	Tortum
Haydarhacı	Aşkale	Erenler	Karaçoban
Koçbaba	Aşkale	Molladavut	Karaçoban
Ocaklı	Aşkale	Aş. Söylemez	Karayazı
Sarıbaba	Aşkale	Hacıbayram	Karayazı
Ocak	Aziziye	Mollabekir	Karayazı
Gökçeşeyh	Çat	Ulucanlar	Karayazı
Karaşeyh	Çat	Yk. Söylemez	Karayazı
Şeyhhasan	Çat	Yücelik	Karayazı
Mollaömer	Çat	Dilek	Köprüköy
Erence	Hınıs	Şehitler	Narman
Dervişali	Hınıs	Telli	Narman
Karamolla	Hınıs	İnanmış	Oltu
Molacelil	Hınıs	Çöğender	Pasinler
Mollakulaç	Hınıs	Ügümü	Pasinler
Şahverdi	Hınıs	Hacılar	Pazaryolu
Aş.Tahirhoca	Horasan	Sadaka	Pazaryolu
Hacıahmet	Horasan	Şehitlik	Pazaryolu
Hacıhalil	Horasan	Gaziler	Şenkaya
Harçlı	Horasan	Erence	Tekman
Hızırilyas	Horasan	Hacıömer	Tekman
Kırklar	Horasan	Mollamehmet	Tekman
Mollamelik	Horasan	Akbaba	Tortum
Mollaahmet	Horasan	Ziyaretli	Tortum
Pirhasan	Horasan	Ulubağ	Uzundere

Osmanlı Devletinin ilk devirlerinde, batıya doğru olan yerleşmede bir çok köye isimlerini veren, boş ve ıssız yerlerde yerleşip oraları imar ve iskan eden dervişler ve onların faaliyet merkezi olan zaviyeler kendiliğinden bir kolonizasyon ve iskan hareketini temsil ediyordu. Askeri istilalarla beraber oymaksız ve topraksız köylüler veya sürgünlerle gelen dervişler, az çok mensubu oldukları tarikata bağlı teşkilatlı bir hareket olarak boş yerlere yerleşiyorlardı orada bir zaviye kurduktan sonra, yavaş yavaş onun etrafında yapılan inşaat ve yerleşmelerle bir köyün meydana gelmesine amil oluyorlardı. O köyde, bu zaviyenin bir kültür ve tarikat merkezi olduğu aşikardı. Halen Türkiye de birçok köyün taşıdığı isimler onların kurucuları olan kolonizatör dervişleri bize öğretmektedir. Bu zaviyelerin şeyhliği ve mümessilliği görevi zamanla devlet teşekkül edip geliştikçe bir memuriyet şekline girmiş ve soysuzlaşmıştır.³⁸⁷

Pasinler ilçesine bağlı Çöğender ve Üğümü Köyü'nün adı dini kökenlidir. Çöğender Köyü'ne adını veren *Çuğander Baba* isimli bir ermiş zattır.³⁸⁸ Kadıcelal, Pirhasan, Velibaba, Aliçeyrek, Hacıhalil, Hasanbey, Haydarlı, Pirali ve Şeyhyusuf köylerinin hemen hepsinde aşiret sistemi vardır ve büyük ihtimalle bu köylere çok önceleri yaşamış aşiret reislerinin adı verilmiştir.³⁸⁹ Karayazı'ya bağlı Söylemez Köyü'nde Söylemez Baba ve eşinin türbeleri bulunmaktadır. Bu ziyarete itafen köye önceleri verilen Söylemez Baba Köyü ismi zamanla kısaltılmış sadece Söylemez Köyü olmuştur. Hınıs ilçesine bağlı Divanhüseyin Köyü'nün asıl ismi Divane-Hüseyin'dir. Köy sakinlerinden edinilen bilgiye göre Divanehüseyin İsmi zamanla söylenişindeki e harfinin yutulmasıyla Divanhüseyin'e dönüştürülmüş, resmi kayıtlara da bu şekilde geçirilmiştir.

Erzurum'da Ocak isminde birisi Aşkale'de diğeri Aziziye ilçelerine bağlı olan iki köy yerleşmesi vardır. Her iki köyde de ziyaretlerin varlığı Ocak isminin köylere verilmesinde etkili olmuştur. Ocak kelimesi Erzurum da maneviyatı yüksek kişiler için kullanılan bir sıfattır. Ocak olarak nitelenen zatların elleri şifa dağıttığı için ziyaretlerine gidilmesi gelenek haline dönüşmüştür. Aziziye ilçesine bağlı Ocak Köyü Adil Bey'e Padişah tarafından verilmiştir. Bu sülaleninde el verme ve şifa dağıtma gibi bir özelliği olduğu için köy bu ismi almıştır. El verme kelimesi Erzurum'da maneviyatı yüksek

³⁸⁷ Ömer Lütfi Barkan, Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler, *İktisat Fakültesi Mecmuası XI*, (ss.261-292), İstanbul 1949-50., s.261-262.

³⁸⁸ Ünal Ç., *Pasinler İlçesinin...*, s.184.

³⁸⁹ Gök Y., *Horasan İlçesi'nin...*, s.136.

kişiler için kullanılan bir sıfattır. Türk kültüründe aileye ocak da denir. Kutsallığına inanılan aile ocağının büyümesi ile sülaleler ve boylar meydana gelir. Aynı kökenden gelen aileler, sülaleler ve boylar farklı coğrafyalara yerleşseler dahi özlerini unutmadan ailelerinden getirdikleri ilk adlarıyla büyürler ve anılırlar. Zamanla yaşama alanlarıyla özdeşleşen bu milletlerin isimleri devletlerinin de adı olur.

Narman ilçesine bağlı Şehitler Köyü'ne adı, 93 Harbi'nde köyde bulunan askeri hastanede hayatını kaybeden çok sayıdaki askerin şehit olmasından etkilenilerek verilmiştir. Köy sakinlerinden edinilen bilgiye göre 93 Harbi'nin olduğu dönemde köyde yaralı askerlere hizmet vermek amacıyla askeri bir hastane kurulmuş. Hastanede görev yapan doktorlardan ikisi gizlice, yaralı askerlere zehirli ilaçlar vererek onları öldürmüştür. Durumun fark edilmesi üzerine yapılan soruşturmalar sonucunda, Ermeni oldukları anlaşılan hainler, kimliklerini gizleyerek hastane personeline sızmış çok sayıda yaralı askeri zehirleyerek şehit etmişlerdir. Kendileri de en ağır şekilde cezalandırılmışlardır. Kalıntıları günümüze kadar ulaşmayan hastanenin eskiden bulunduğu yerin etrafı duvarlarla çevrilerek günümüzde şehitlik olarak ziyaret edilmektedir.

Narman ilçesine bağlı Telli Köyü'nün adı 93 Harbi'nde şehit olan bir kızın adına itafen verilmiştir. 93 Harbi esnasında köyün önündeki 1500 m rakımlı dağın üstünde Rus askerleriyle çarpışan Osmanlı birliği içerisinde Telli'nin de 7 erkek kardeşi varmış. Köyden askerlere su götürüp getirirken dağın eteğinde şehit edilen Telli kızın kabri dağın eteğine, mücadelede şehit edilen kardeşlerinin kabride dağın tepesine yapılmıştır. Kabirler günümüzde de ziyaret edilmektedir.

Dikkat çekici bir diğer ad kaynağı da lakaplardır. Özellikle Soyadı Kanunu kabul edilmeden önceki dönemlerde kişilerin ayırt edilmesinde ve tanınmasında etkili olan lakapların bir kısmı kişilerin meslekleriyle ilişkilendirilerek verilmiş, bir kısmı da kişiye yakıştırılan kinayeli sıfatlardan oluşmuştur.

Lakapların bir kısmı köy sakinlerine dayanırken bir kısmı da köyün genel özelliklerine vurgu yapan sıfatlar şeklinde kullanılmıştır. Lakaplar köylere ad olarak verilince de günümüze kadar güncelliklerini koruyarak gelmişlerdir. Kurtmahmut, Kızılhasan, Cibali, Burnaz (burnu büyük), Gözalan, Beğendik, Dengiz (Bol ve bereketli) cömert insanlar için de kullanılan bir deyimdir aynı zamanda.

Tablo 2.21. Adını Ünvan, Lakap ve Kişilerden Alan Köyler.

Köyün Adı	İlçesi	Köyün Adı	İlçesi
Bağırsak	Aşkale	Numanpaşa	İspir
Demirkıran	Aşkale	Yunus	İspir
Hatuncuk	Aşkale	Burnaz	Karaçoban
Karabıyık	Aşkale	Doğanbey	Karaçoban
Karahasan	Aşkale	Karagöz	Karaçoban
Kurtmahmut	Aşkale	Maruf	Karaçoban
Musadanışman	Aşkale	Abdurrahman	Karayazı
Özler	Aşkale	Alikülek	Karayazı
Topalçavuş	Aşkale	Çalışkanlar	Karayazı
Tokça	Aşkale	Çavuş	Karayazı
Emrecik	Aziziye	Çayırbeyli	Karayazı
Eskipolat	Aziziye	Çepi	Karayazı
Halilkaya	Aziziye	Karabey	Karayazı
Sırlı	Aziziye	Kösehasan	Karayazı
Tüysüz	Çat	Muratlı	Karayazı
Bardakçı	Çat	Uğurdalı	Karayazı
Hatunhan	Çat	Şakir	Karayazı
Karabey	Çat	Yahya	Karayazı
Köseler	Çat	Yiğityolu	Karayazı
Parmaksız	Çat	Eğirmez	Köprüköy
Acar	Hınıs	Marifet	Köprüköy
Alagöz	Hınıs	Beyler	Narman
Alinteri	Hınıs	Ergazi	Narman
Alikiri	Hınıs	Güvenlik	Narman
Akçamelik	Hınıs	Mahmutçavuş	Narman
Akgelin	Hınıs	Savaşçılar	Narman
Burhan	Hınıs	Erdoğan	Oltu
Erbeyli	Hınıs	Başbağlar	Oltu
Hayran	Hınıs	Konukseven	Oltu
İsmail	Hınıs	Sağlıcak	Oltu
Kızılahmet	Hınıs	Beğendik	Olur
Kızmusu	Hınıs	Olgun	Olur
Mutluca	Hınıs	Emre	Köprüköy
Sıldız	Hınıs	Ortaklar	Köprüköy
Sultanlı	Hınıs	Acı	Pasinler
Şahabettin	Hınıs	Bulkasım	Pasinler
Tanır	Hınıs	Büyüktüy	Pasinler
Toraman	Hınıs	Demirdöven	Pasinler

Tablo 2.21. (devam)

Köyün Adı	İlçesi	Köyün Adı	İlçesi
Uyanık	Hınıs	Göreşken	Pasinler
Ünlüce	Hınıs	Gözalan	Pasinler
Parmaksız	Hınıs	Köroğlu	Pasinler
Yamanlar	Hınıs	Uğurlu	Pasinler
Aliçeyrek	Horasan	Yürekli	Şenkaya
Gerek	Horasan	Hanahmet	Şenkaya
Hasanbey	Horasan	Karavelet	Şenkaya
Haydarlı	Horasan	Küçüktüy	Şenkaya
Kadıcelal	Horasan	Yiğitbaşı	Şenkaya
Karabıyık	Horasan	Alıcık	Şenkaya
Sekman	Horasan	Aş. Hanbey	Tekman
Muratbağı	Horasan	Hüseyinağa	Tekman
Yörükatlı	Horasan	Gökoğlan	Tekman
Payveren	Karayazı	Gözlüce	Tekman
Demirbilek	İspir	Yalınca	Tekman
Özlüce	İspir	Yiğitler	Tekman
Halilpaşa	İspir	Yk. Hanbey	Tekman

Karayazı ilçesine bağlı Çepi Köyü'nün adı, eski zamanlarda köyde yaşayan solak bir kişinin lakabından gelmektedir. Kürtçe bir kelime olan çepi, solak demektir. Şenkaya ilçesine bağlı Alıcık Köyü'nün adı da, bu köyün eski sakinlerinden nüfuzlu bir kişinin yıllar sonra doğan oğluna Alicik adını vermesi ve bu ismin köy halkınca benimsenerek kullanılmasından gelir. Zamanla telaffuzunda meydana gelen değişikliklerle Alicik, Alıcık şeklini almıştır. Bu gün resmi kayıtlarda da Alıcık olarak geçmektedir.

Oltu'nun Erdoğmuş, Narman'ın Ergazi ve Savaşçılar, Hınıs'ın Erbeyli Köyleri adlarını köy sakinlerinden edinilen bilgiye göre, Erzurum'un işgal altında kaldığı yıllarındaki mücadeleler de görev yapan kahraman askerlerine itafen almışlardır.

Pasinler'e bağlı Acı Köyü ile Horasan ilçesine bağlı Yüzören köylerinin adı insanların duygularından adını almıştır. Köy sakinlerinden edinilen bilgilere göre Erzurum'un, Ermeni istilasında kaldığı dönemlerde, Pasinler'in Ermeni Köyleri komşu oldukları Müslüman köylere baskınlar yaparak zarar vermiş ve katliam yapmışlardır. Nitekim sakinlerinin hepsinin Müslüman olduğu Acı Köyü'nde de Erzurum'un Ermeni istilasında kaldığı dönemde zulüm ve baskınlar yaşanmış, çok sayıda kişi katledilerek köyde büyük 'acı'lar yaşanmıştır. Ermeni istilasından sonra da unutulmayan bu acı olaya itafen köye Acı isminin verilmesi uygun görülmüştür.

Horasan’a bağılı Yüzören köyüne adının verilmesi de Acı köyündeki duruma benzer. Aslı Yüz-Viran olan köy geçmişte Pasinler ilçesine bağılı bir köy yerleşmesidir. Bu köyde de Ermeni mezalimi yaşanmıştır ve bu acı olay üzerine köye Yüz Viran adı verilmiştir. Zaman içerisinde söyleminde meydana gelen değişimden dolayı beklide acı günleri unutmak için Yüz-viran ismi resmi kayıtlara Yüzveren olarak geçirilmiştir. Ümit Kılıç’ın “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Pasinler ve Köylerinin Demografik ve İskân Yapısı” adlı makalesindeki kayıtlarda da o dönemde Yüzören köyünün Pasinlere bağılı Yüz Viran³⁹⁰ Köyü olarak geçmesi bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Horasan ilçesine bağılı Gerek Köyü’nün adı ile ilgili bazı tahminler ve yorumlar yapılmaktadır. Bir varsayıma göre; köye akşamüzeri gelen bir Türk büyüğü, akşamın yakın olması nedeniyle orada kalmaları gerektiğini belirterek, burada kalmamız gerek demiş ve o günden sonra köyün adı ‘Gerek’ olarak kalmıştır. Ancak bu söylentinin pek inandırıcı olmadığı ve tarihi kaynaklarında bunu doğrulamadığı görülmektedir. Köyün ilk adı Gerk olup, bu ad daha sonra Gerek şeklinde ifade edilmeye başlanmıştır.³⁹¹

Bazen bir oymaktan ayrılan küçük bir kısım başka bir yere giderek, beğendiği toprak üzerinde yurd tutup çiftçilik yapıyordu.³⁹² Böylece yeni bir devletin de temelleri atılmış oluyordu. Bağirsak Köyünün adı ilk bakışta adını iç organlardan alan bir köymüş gibi algılansa da gerçek hiçte öyle değildir. Köyün ilk kurucusu 93 Harbi’nde Kars’tan gelip buraya yerleşmiştir. Kars’tan savaş sebebiyle göç eden iki kardeşten birisi o dönemde küçük bir yerleşim alanı olan Aşkale nin Kavurmaçukuru Köyüne yerleşir. Diğer kardeş Kavurmaçukuruna yerleşmeyip köyün biraz daha ilerisinde yer alan derenin kenarına ev yapıp oraya yerleşir. Kavurmaçukuru köyüne yerleşen kardeş, dereye yerleşen kardeşine “kardeşim uzağa gitme, gel sende buraya yerleş diye seslenir. Kardeşi cevaben uzak yerde değilim Bağirsak (Yerel ağızda seslenmek manasında) birbirimizi duyarız der” etraftan da duyulan bu konuşma sebebiyle yeni köyün ismi Bağirsak olarak söylenmeye başlanır.

³⁹⁰ Ümit Kılıç, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Pasinler ve Köylerinin Demografik ve İskân Yapısı”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (ss.241-257), Erzurum 2010, s.255.

³⁹¹ Yaşar Gök, *Eski ve Yeni Gerek Köyü Meskenlerinin Coğrafi Yönden Karşılaştırmak Etüdü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1992, s.3.

³⁹² Cengiz Orhunlu, *Osmanlı İmparatorluğu Aşiretleri İskan Teşebbüsü (1691-1696)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No:998, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1963, s.34.

Köy sakinlerinden edinilen bilgiye göre Hınıs ilçesine bağlı Alikiri (Ali-kırı) Köyünün adı köyde geçmişte yaşamış bir kişiye ait olan arazinin bulunduğu mevkiinin isminden etkilenilerek verilmiştir. Alikırı etraf köylerde dahi bilinen özellikle yazın piknik yapmak için çok sayıda kişinin ziyaret ettiği Hınıs ilçesine bağlı en yeşil (%70 Ağaçlık) alanları barındırır. Erzurum iline ait yerel ağızda ‘Kır’ kelimesinin piknik yapılan yer anlamına geldiğininide hatırlatmış olalım.

Aşkale ilçesine bağlı Özler Köyü’nden (Fotoğraf 2.40.) Türkiye nin farklı illerine doğru çok sayıda göç olmuştur. Kalanların gidenleri ve kalabalık eski günlerin özlenmesi mazinin sürekli yadedilmesi sebebiyle bu ismin verilmiş olması muhtemeldir.

Fotoğraf 2.40. Özler Köyü (Aşkale)

Adını kişilerden alan köy adları içerisinde aldığımız Musadanışman Köyüne adını veren köyde yaşamış bilgisine başvurulmuş Musa adında önemli bir kişidir. Köy sakinlerinden alınan bilgiye göre Musa adlı bu kişi her konuda kendisine danışanlara yol gösteren önemli konularda isabetli kararlar alan bir kişi olarak bilinmektedir. Önemli konularda köylüler karar vermeden önce Musa’ya danışmadan bir karar

almazlarmış bu nedenle köyün adı Musa'ya danışmaktan Musadanışman olarak kalmıştır.

Horasan ilçesine bağlı Sekman Köyünün adıyla ilgili olarak, çok eskiden köyde yaşamış Sekman adındaki bir avcıdan ismini almıştır. Sekman Ağanın soyunun İran Horasan'a uzandığı köylüler tarafından bilinmektedir.

Tablo 2.22. Adını Aile, Sülale ve Boylardan Alan Köyler.

Köyün Adı	İlçesi	Köyün Adı	İlçesi
Eyüpoğlu	Aşkale	Eyüpler	Köprüköy
Tecer	Aşkale	Orucuk	Oltu
Çavuşoğlu	Aziziye	Duralar	Oltu
Alagöz	Horasan	Kç. Orcuk	Oltu
Danışment	Horasan	Süleymanlı	Oltu
Kalender	Horasan	Coşkunlar	Olur
Karaçuha	Horasan	Övenler	Pasinler
Avcı	İspir	Yavuzlu	Pasinler
Bozan	İspir	Yk. Danışment	Pasinler
Karahan	İspir	Yiğitbaşı	Pazaryolu
Kırık	İspir	Aydınlı	Tekman
Kızılhasan	İspir	Dengis	Tekman
Öztoprak	İspir	Hamzalar	Tekman
Yağlı	İspir	Işıklar	Tekman
Zeyrek	İspir	Kırıkhan	Tekman
Dündar	Karayazı	Cihanlı	Tortum
Yk. Cihanbeyli	Karayazı	Hamidiye	Tortum

Çat ilçesine bağlı Bardakçı Köyünün adı, Tunceli'nin Bardakçı köyüne dayanır. Osmanlı döneminde Tunceli'nin Pülümür ilçesine bağlı Bardakçı Köyü'nden nahiye müdürlüğü yapmak üzere Erzurum Bardakçı Köyü'ne atanan Ali Ağa'nın geldiği köye itafen Bardakçı adı verilmiştir. Ali Ağa, Köye atanıp geldikten sonra köye bir cami yaptırır. Caminin giriş kapısı üzerinde (Sahibul Hayrat Ali Ağa-1879) ki yazıdan günümüzden 135 yıl önce yapıldığı anlaşılmaktadır. Ali Ağadan sonra, oğlu Dede Bey ondan sonrada torunu Kazım Ağanın yaptığı nahiye müdürlüğü görevi üç kuşak devam ettirildikten sonra Cumhuriyet dönemiyle beraber son bulmuştur. Cumhuriyetin

ılanından sonra Ali Ağanın soyundan gelenler Işık soyadını alarak köydeki yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Köydeki saygınlık ve nüfuzları günümüze kadar devam eden ailenin Kazım Ağadan sonraki dördüncü kuşağı Halil Işık'la başlar, günümüzde köyün muhtarlığını yapan Veysel Işıkla beşinci kuşağa ulaşır. Büyük dedeleri Ali Ağadan miras olarak kalan caminin bakımı ve tadilatlarının yapılmasından geçmişten günümüze Ali Ağanın yaşayan torunları sorumlu olmuştur. Bir miras gibi nesilden nesile bakımı yapıp devredilen cami günümüzde tarihi eser statüsündedir.

Zirai ekonomi üzerine dayanan Osmanlı İmparatorluğu'nun boş yerleri şenlendirmeye ve yeniden ziraata açmaya gayret edeceği tabii idi. 17. Asır sonlarında acı tecrübelerinden dolayı İmparatorluk içinde harap ve sahipsiz yerlere oymakların yerleştirilerek oraları yeniden ziraate açmaları şeklinde ortaya çıkan iskan siyaseti bu bakımdan bir dönüm noktası olarak kabul edilmelidir.³⁹³

XI.yy.'dan itibaren bölgeye yerleşen Türkmen boylarının adları, bazı yerleşmelere ad olmuştur. Bölgedeki köy yerleşmelerinin 20 kadarının adları bazı Türkmen boy, oymak, aşiret veya cemaatlerin adları ile benzerlik göstermekte, muhtemelen de adlarını bu grup adlarından almaktadırlar. Özellikle ilin güneyinde yer alan ve adları değişmeyen köylere adını verdiği sanılan Türkmen boy ve oymakları şunlardır: Akpınar, Avcı, Bozan, Karahan, Karakaya, Kırık, Kızılhasan, Yağlı, Yaylalı, Zeyrek, Hacılar, Kılıç ve Bayındır.³⁹⁴ Alagöz Köyü'nün ilk sakinlerinin Azerbaycan'ın Alagöz Köyü'nden gelmiş olması nedeniyle köye Alagöz ismi verilmiştir.³⁹⁵ Kalender Köyü'nün adı Türklerde eski bir aşiretin adından gelmektedir. Dundar (Dündar) Bir Türk oymağının ismidir, Dengis-Dengiz: Hınıs-Dengiz Köyü, Türkmenler de bir oymak adıdır.³⁹⁶ Karayazı İlçesi'nin Kapanlı Köyü'nün adı Türkmenler de bir oymağın ismi olan Kapanlıdan gelir. Kapan, Türkçe bir kelime olarak "üstü örtülü, büyük, alış veriş yapılan yerlere verilen bir addır.

Orucuk Köyü'nün adı, Tilki Türkmenlerinde bir oymak ismi olan 'Oru'dan gelir. Divanı Lügat-it Türk'te "oru; şalgam, buğday ve buna benzer şeyleri saklamak için kazılan çukur" diye de izah edilmiştir.³⁹⁷ Ayrıca Şemsettin Sami'nin Kamus-i Türk

³⁹³ Orhunlu C., *Osmanlı İmparatorluğu...*, s.96.

³⁹⁴ Gök Y., *Horasan İlçesi'nin...*, s.137.

³⁹⁵ Köse A., *İspir ve Çevresinin...*, s.162.

³⁹⁶ Göktürk H., *Anadolu'nun Dağında...*, s.95, 81, 91.

³⁹⁷ Göktürk H., *Anadolu'nun Dağında...*, s.95, 81, 91.

kitabında Orcuk (Orçuk) kelimesinin anlamı yeni örülen, yeni kurulan olarak bulunmuştur. Orucuk köyünün ilk kurucularının Türkmenistan'dan gelip buraya yerleştikleri zaman verdikleri Orçuk ismi zamanla Orcuk olarak söylenmiş ve bu şekliyle resmi kayıtlara geçirilmiştir.

Küçükorcuk Köyü'nün adı daha önceden Orcuk Köyü'ne bağlı bir mahalle yerleşmesi olduğundan 1957' de bağımsız muhtarlık haline gelmesi sonucu yeni bir köy olmuş ve adı da Küçükorcuk olarak geçmiştir.³⁹⁸ Yer adları tarih çalışmalarına sağlam bir dayanak olarak kullanılabilir. Fakat bu adlar bize yalnız eski boy adlarını saklamakla kalmaz, ayrıca bu boyların yayılışı ve dağılışı üzerine de elimize değerli ip uçları verebilir.³⁹⁹

Horasan ilçesine bağlı Karaçuha Köyü'nün adı Türkmen Karakeçili aşiretinin torun kolundan Karaçuha oymağından gelir. Köy, Sultan Alparslan'la Pasinler Ovası'na giren, Erzurum ve çevresinde yerleşen Oğuzlar'ın Kayı boyundan Karakeçili aşiretinden gelmektedir. Horasan köylerine, Karakeçili aşiretinin Erzurum'un Türk-İslam birliğini sağlamak amacıyla iskan edildikleri Tarihçi Dr. Haluk Çay'ın Osmanlı arşivlerindeki çalışmaları sonucunda ulaşılmıştır.⁴⁰⁰ Hınıs'a bağlı Sıldız Köyü'nün adı bir Türk boyundan gelir. Kuzey Azarbaycan'da yaşayan bir Türk boyunun ismi Sıldız veya Sulduz'dur.⁴⁰¹ Coşkunlar Köyü sakinlerinin geneli aynı soyadını taşımaktadırlar (Coşkunlar). Bu nedenle köye bu isim verilmiştir.⁴⁰² Türk boylarının adını taşıyan köyler ise, Orta Asya'dan gelen Türk boylarının, nerelerden geçtikleri, nerelere yayıldıkları ve yerleştiklerini göstermesi bakımından ayrı bir öneme sahiptir.⁴⁰³

Aşağıdaki tabloda adını mesleklerden alan köyler verilmiştir. Bu mesleklerin bir kısmı günümüz şartlarına cevap veremediği için unutilan meslekler arasına girmiştir. Ticari anlamda da bir merkez olan Erzurum'da o dönemlerde çok makbul olan bıçakçılık ve kuyumculuk yapılmış, ayrıca önemli dericilik, kürkçülük ve dokumacılık faaliyetleri de gerçekleştirilmiştir.⁴⁰⁴ Adını unutilan mesleklerden alan köyler, zamanında o mesleği yapan köy sakinlerinin meslekleri unutulsa da, köylerin adında

³⁹⁸ Özav L., *Olur'un Beşeri...*, s.124.

³⁹⁹ Eren H., *Yer Adlarımızın...*, s.15.

⁴⁰⁰ <http://tr.wikipedia.org/karaçuha>

⁴⁰¹ Göktürk H., *Anadolu'nun Dağında...*, s.95.

⁴⁰² Tüzemen S., *Olur'un Beşeri...*, s.108-109.

⁴⁰³ Koday S., "Trakya'da Köy Adlarında...", s.251.

⁴⁰⁴ Besim Darkot, "Erzurum", *İslam Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul 1988, s.342.

yaşamaktadır. Örneğin; Hınıs ilçesine bağlı Kazancı, Tekman'a bağlı Kalaycı, Karayazı'ya bağlı Sancaktar ve Pazaryolu ilçesine bağlı Kılıççı Köyleri örnektir.

Tablo 2.23. Adını Mesleklerden Alan Köyler.

Köyün Adı	İlçesi	Köyün Adı	İlçesi
Avcılar	Hınıs	Yoğurtçular	Şenkaya
Demirci	Hınıs	Deliler	Tekman
Kazancı	Hınıs	Kalaycı	Tekman
Sancaktar	Karayazı	Katranlı	Tekman
Topçu	Köprüköy	Demirciler	Tortum
Kılıççı	Pazaryolu	Yağcılar	Tortum
Kürkçü	Şenkaya		

Karayazı'nın Sancaktar, Tekman'ın Deliler ve Köprüköy ilçesinin Topçu Köylerinin isimleri geçmişte bu köylerden gidip Osmanlı Ordusuna katılan askerlerin yapmış olduğu görevlerden alınmıştır. Osmanlı Ordusunda her birliğin farklı bir görevi vardı. Devletin bayrağını taşımakla ve muhafaza etmekle görevli askerlere sancaktar, top mermisinin taşınması ve ateşlenmesinden sorumlu askerlere topçular, savaşlarda en önde düşmana saldıran gönüllü askerlere de deliler denirdi. Bu görevlerden özellikle Osmanlı kara ordusunda en cesurların yer aldığı Deliler adı verilen süvarilerden oluşan birlik savaşlarda üstün cesaret göstermeleri ve farklı giyinme şekilleri sebebiyle bu isimle anılmıştır. Asıl olarak kendilerine klavuz rehber manasına gelen 'delil' ismi verilmesine karşın cesur ve korkusuzca düşmana atılmaları sebebiyle halk arasında deli olarak anılmışlardır.

Şenkaya ilçesinde yörede yoğurtlarıyla ün yapmış Yoğurtçular, koyun yapağısından yün iplikler üreten Yünören, Bir dönem çevresindeki ormanlarda yabani hayvan avlayarak bunların kurklerini pazarlayan Kürkçü köyleri⁴⁰⁵ adını mesleklerden alan diğer köy örnekleridir.

⁴⁰⁵ Ünal Ç., *Şenkaya'nın Coğrafi...*, s.142.

2.2.3.8. Adını Dönemlik ya da Daimi Yerleşmelerden Alan Köyler

Yaptığımız araştırma sonucunda Anadolu'daki çoğu köy yerleşmesinin, geçmişte köyden küçük kır yerleşmesi olduğunu, buraların zamanla gelişerek köy yerleşmesine dönüştüklerini tespit ettik. Araştırma sahamız olan Erzurum İli'ne bağlı köy yerleşmeleri içinde bu durum geçerlidir. Erzurum'daki köy ünitesi içindeki diğer kır yerleşmelerinden, özellikle dönemlik kır yerleşmesi olan yaylalardan köy haline gelen çok sayıda köy yerleşmesi vardır. Bu köy yerleşmelerinin adında geçen yayla ismi, hem yerleşmenin kurulduğu arazinin toponomik özelliğini hem de yerleşme çeşidini belirttiği için; iki grupta yer alırlar. Adını yaylalardan alan köyler, daha önce Tablo 2.3' te verildiği için burada birkaç örnek vermekle yetiniyoruz. Yaylalı, Moryayla, Yeşilyayla Köyleri. Osmanlı cemiyetini teşkil eden unsurlardan birisi de ilk nazarda göze çarpmalarına rağmen aşiretler yahut konar-göçer halktır. Yaşadıkları hayat tarzına göre mevsimden mevsime yaylak ve kışlak arasında daimi olarak hareket etmektedirler. Yaylak ve kışlak bölgeleri bazen birbirinden çok uzakta bulunmaktadır. Erzurum yaylalarına, Fırat Nehri'nin çıktığı yerlere yaylamağa giden bir oymak kışlak için Suriye çöllerine kadar inmekte idi. İktisadi hüviyetleri itibariyle hayvancılıkla meşgul olan aşiretler birazda sürülerine otlak bulmak endişesiyle zamanlarının mühim kısmını değişik yerlerde geçirmek zorunda kalıyorlardı.⁴⁰⁶

Osmanlı döneminde konar göçer, başı boş kimseler derbentçi tayin edilerek derbentlerde iskan edilmeleri kendilerine inşa edilerek ziraat yapabilmek için toprak verilmesi keyfiyeti, yeni bir iskan siyasetini ortaya koymakta idi. Başiboş kimseleri bir derbent başında yerleştirerek onlara arazi veren, vergiden muaf tutan hükümet, mukabilinde onlardan derbentçilik hizmetinin ifasını istiyor böylece bir iç iskan meselesini hallediyordu. Her derbent mahallinde az zaman sonra, birer iskan yeri doğarak köy haline inkılab ediyordu.⁴⁰⁷

Adını yerleşmelerden alan köy adlarında; yerleşmelerin türü, tarihi yerleşmeler, meskenler, mekanlar ve bunların özellikleri etkili olmuştur. Bu grupta yer alan köyler; Adını köyden küçük yerleşmelerden alan köyler (Tablo 2.24), köy yerleşmelerinden alan köyler (Tablo 2.25), kent ve yurtlardan alan köyler (Tablo 2.26), ören yerlerinden

⁴⁰⁶ Orhunlu C., *Osmanlı İmparatorluğu...*, s.2.

⁴⁰⁷ Barkan Ö. L., *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir...*, s.29.

ve kalelerden alan köyler (Tablo 2.27) ile mekan ve meskenlerden alan köyler olarak ayrılmıştır (Tablo 2.28).

Erzurum'da Aşkale, Çat ve Pasinler ilçelerine bağlı Taşağıl adında üç köy yerleşmesi vardır. Bu köy yerleşmelerinin adı gibi köylerin kurulduğu yerlerin taşlı arazi yapısı da benzerlik göstermektedir.

Tablo 2.24. Adını Köyden Küçük Yerleşmelerden Alan Köyler.

Köyün Adı	İlçesi	Köyün Adı	İlçesi
Taşağıl	Aşkale	Karaağıl	Karayazı
Mezra	Aşkale	Bahçelikışla	Oltu
Taşağıl	Çat	Taşağıl	Pasinler
Mezra	Hınıs	Gündamı	Tekman
Ağıllı	Horasan	Çiftlik	Tortum
Çiftlik	Horasan		

Yazı dilimizde *yayla* ve *kışla* (*yaylak* veya *kışlak*) kelimelerini kullanırız. Bu kelimeler *yaylamak* ve *kışlamak* kökünden çıkmıştır. *Kışlamak* kelimesinin *kış* kökünden geldiği açıktır. *Yaylamak* kelimesi ise 'yaz' anlamına gelen *yay* kökünden yapılmıştır. (Türkçe *yay*, Anadolu'nun birçok yerinde 'yaz' anlamında kullanılmaktadır). Anadolu'da *Yayla* ve *Kışla* adıyla anılan birçok yerler biliyoruz.⁴⁰⁸ Oltu'ya bağlı Bahçekışla Köyleri geçmişte sadece kış aylarını geçirmek için kullanılan dönemlik kır yerleşmesi iken, zamanla gelişip kalabalıklaşarak daimi köy yerleşmelerine dönüşmüştür. Bu yerleşmelerin tipleri değişse de aynı adları kullanmaya devam etmişlerdir. Aşkale ilçesine bağlı Taşağıl, Horasan'ın Çiftlik ve Ağıllı (Fotoğraf 2.41.), Hınıs'ın Mezra, Tortum'un Çiftlik Köy adlarında da aynı durum söz konusudur.

⁴⁰⁸ Eren H., *Yer Adlarımızın...*, s.19.

Fotoğraf 2.41. Ağılı Köyü (Horasan)

Adını köy yerleşmelerinden alan köy adları genelde iki kelimedenden oluşmuş bileşik isim şeklindedir. Bu gruptaki isimler köy sözcüğü ile köyün özelliğini belirten bir sözcüğün birleştirilmesiyle oluşturulmuşlardır. Örneğin, Duruköy, Şenköy, Ataköy, Hoşköy, Doğanköy, Göçköy gibi. İspir ilçesine bağlı Göçköy adını sürekli köy dışında verdiği göç hareketinden almıştır.

Tablo 2.25. Adını Köy Yerleşmelerinden Alan Köyler.

Köy Adı	İlçesi	Köy Adı	İlçesi
Yeniköy (Çiftlik)	Aşkale	Şenköy	İspir
Yeniköy (Halitpaşa)	Aşkale	Köyceğiz	Karayazı
Eskipolat	Aziziye	Yeniköy	Karayazı
Ağaköy	Çat	Ataköy	Köprüköy
Başköy	Çat	Araköy	Narman
Başköy	Hınıs	İnciköy	Oltu
Ortaköy	Hınıs	Yk. Yenice	Palandöken
Yeniköy	Hınıs	Yeniköy	Pasinler
Araköy	İspir	Korkutköy	Pazaryolu
Başköy	İspir	Beyköy	Tekman
Duruköy	İspir	Doğanköy	Şenkaya
Göçköy	İspir	Hoşköy	Şenkaya
Ortaköy	İspir	Tazeköy	Şenkaya

Araştırma sahasında baş, yukarı, aşağı gibi başka yerleşmelere göre köyün konumunun belirtildiği köy adlarına örnek olarak İspir ilçesine bağlı Başköy, Ortaköy ve Araköy verilebilir. Birbirine çok yakın olan iki köyden hangisinin kuruluşunun daha eski olduğunu belirtmek için de eski, yeni sıfatları kullanılmıştır. Şenkaya ilçesine bağlı Tazeköy ve Karayazı ilçesine bağlı Yeniköy örneklerinde olduğu gibi. Ayrıca bazı köy isimlerinin birden fazla gruba girebileceğini de belirtmemiz gerekiyor. Örneğin Oğuzkent Köyü adını aldığı özelliğe göre hem adını boylardan alan köy grubunda hem de adını kentlerden alan köy grubunda da verilebilir.

Konar göçer hayattan, yerleşik hayata geçen toplumlar ilk yerleştikleri yere yurt adı vererek orada kalıcı olduklarını da ilan etmiş olurlardı. Bu gelenekle oluşturulmuş köy yerleşmelerine Erzurum ilindeki Gölyurt, Yeşilyurt, Düzyurt, Şenyurt Köyleri örnektir.

Tablo 2.26. Adını Kent ve Yurtlardan Alan Köyler.

Köyün Adı	İlçesi	Köyün Adı	İlçesi
Ağcakent	Aziziye	Oğuzkent	Olur
Başkent	Aziziye	Güzelyurt	Palandöken
Rizekent	Aziziye	Taşlıyurt	Pasinler
Dağyurdu	Aşkale	Tımar	Pasinler
Düzyurt	Aşkale	Bayındır	Pazaryolu
Bayındır	Çat	Esenyurt	Pazaryolu
Beyyurdu	Hınıs	Esenyurt	Şenkaya
Tapu	Hınıs	Özyurt	Şenkaya
Gölyurt	İspir	Düzyurt	Tekman
Mülk	İspir	Yazyurdu	Tortum
Yeşilyurt	İspir	Şenyurt	Yakutiye
Yeşilyurt	Karayazı		

Hınıs ilçesine bağlı Beyyurdu (Beylerinyurdu) Köyü adını köy sakinlerinin verdiği bilgiye göre, yörede yaşamış Mümin Bey isimli nüfuzlu bir kişiden almıştır. Bu kişi Akgöze Köyü'nden gelerek 1 teneke altın karşılığında o dönem Ermenilerin elinde olan Beyyurdu Köyü'nü satın alıp ailesi ile beraber yerleşmiştir. Mümin Ağa ve ailesi zengin ve nüfuslu olduğundan tehlikelerden korunmak için köye hakim yüksek bir tepeye kaleyi andıran yüksek duvarlı ve korunaklı küçük bir köşk yaptırarak orada

yaşmışlardır. Mümin Ağa'nın o köyde yaşadığını ifade etmek için çevrede Beyyurdu adı kullanılmıştır ve bu ad yaygınlaşarak resmiyete de geçip günümüze kadar ulaşmıştır.

Çat ilçesine bağlı Bayındır Köyü'yle ilgili olarak Bayındır Türkçe sözlükte, hayat şartlarına uygun duruma getirmek için üzerinde çalışılmış olan, bakımlı imar edilmiş yer anlamlarına gelir. Yerleşme coğrafyasıyla doğrudan ilgili olan bayındır sözcüğü, muhtemelen köy yerleşmesinin kuruluş sürecini anlattığı için köylere ad olarak verilmiştir. Anadolu'da adı bayındır olan çok sayıda köy yerleşmesi vardır. Örneğin Erzurum ilinde adı bayındır olan 2 köy yerleşmesi vardır. Bayındır, 24 Oğuz Boyundan birinin adıdır. Bu boya mensup olan Akkoyunlular da bölgeye yerleştiklerine göre Bayındır Köyünün adı muhtemelen bu boydan alınmıştır.⁴⁰⁹

Pasinler ilçesine bağlı Tımar Köyü'nün adı Osmanlı ve Anadolu Selçuklulardaki toprak sistemi içinde yer alan tımar topraklarına dayanır. Tımar, Anadolu Selçuklular ve Osmanlılarda, belirli bir görev ve hizmet karşılığında kişilere verilen, yıllık geliri 3.000-20. 000 akçe olan topraklardı. Bu topraklara yerleşip tarıma başlayan tımar sahipleri zamanla bu araziler üstünde yerleşmelerin kurulup gelişmesine yardımcı olmuşlardır. III. Sultan Murat zamanın da 1580 yılında sancak durumunda olan Pasinler köylerinin çoğu bomboş ve harabe halindedir. III. Murat bu köyleri imar etmek ve yerleşmeye açmak şartıyla, Ebubekir isminde birisine *onbin akçe kılıç ve tımar* vermiştir.⁴¹⁰ Tımar Köyü'nün kuruluşu da bu tımar sistemine dayandığı için Tımar adını almıştır.

Köyün kurulduğu arazi mülkiyetinin şahıslara ait olduğu durumlarda, bu arazi üzerine kurulan köy yerleşmelerinin adı da bu aidiyete vurgu yapan adlardan seçilmiştir. İspir ilçesine bağlı Mülk ve Hınıs ilçesine bağlı Tapu köylerinde olduğu gibi. Tapu Köyü'ne ismini, geçmişte kan davası sebebiyle Bingöl'den kaçıp Erzurum'a gelip burada aldığı arazi üzerine yerleşen bir aile vermiştir. Kendilerine ait tapulu arazi üzerin de yerleşen ve zamanla aynı aileden kişilerin sayısının artmasıyla beraber köy yerleşmesine dönüşen Tapu Köyü'nde, günümüzde de yaşayan herkes akrabadır.

⁴⁰⁹ Göktürk H., *Anadolu'nun Dağında Ovasında Türk Mührü*, s.88.

⁴¹⁰ Konyalı İ. H., *Abideleri ve Kitabeleri...*, s.477.

Tablo 2.27. Adını Ören Yerlerinden ve Kalelerden Alan Köyler.

Köyün Adı	İlçesi	Köyün Adı	İlçesi
Akören	Aşkale	Çatalören	Karayazı
Çatören	Aşkale	Karakale	Karayazı
Gölören	Aşkale	Kapanlı	Karayazı
Kapıkale	Aşkale	Aş. Kızılkale	Köprüköy
M. Çatören	Aşkale	Güzelhisar	Köprüköy
M. Gölören	Aşkale	Yk. Kızılkale	Köprüköy
Aş. Canören	Aziziye	Koyunören	Narman
Aynalıkale	Aziziye	Çatkale	Tekman
Karakale	Aziziye	Yeşilören	Tekman
Toprakkale	Aziziye	Başkale	Narman
Yk. Canören	Aziziye	Boğakale	Narman
Göbekören	Çat	Samikale	Narman
Akören	Hınıs	Toptakkale	Oltu
Kalecik	Hınıs	Kaledibi	Olur
Toprakkale	Hınıs	Başören	Pasinler
Aş. Çamlıkale	Horasan	Kızılören	Pasinler
Karacaören	Horasan	Yk. Karakale	Pasinler
Karakale	İspir	Yünören	Şenkaya
Ortaören	İspir	Kaleboyu	Tortum
Sandıklı	İspir	Tortumkale	Tortum
Dedeören	Karaçoban		

Ören, yıkıntı veya harabe anlamına gelir. Bunlara düz yerleşmelerde denir. Neolitik, Kalkolitik, Bakır ve Tunç devirlerine rastladıkları sanılan yerleşmelerdir. Ören yerleşmeleri, doğal barınaklardan farklı olarak, insan aklının ve emeğinin eseri olan ilkel konutlardan oluşmuş toplu birer köy özelliği taşırlar.⁴¹¹

Erzurum'da köylere verilen isimlerde etkili olan unsurlar arasında ören yerlerinin ve kalelerin ayrı bir yeri vardır. Çünkü bu mekanlar aynı zamanda Erzurum'un yaşayan tarihidir. Köklü bir tarihe sahip olan Erzurum'da bulunan ören yerlerinin bir kısmı günümüze kadar ayakta kalabilmiştir. Bir kısmı da zamanla değişip, gelişerek köy yerleşmesine dönüşmüştür. Örenlerin yerleşme özelliği değişse de, adlarının yanına eklenen köy kelimesiyle adları günümüze kadar kullanıla gelmiştir. Ortaören, Akören, Gölören, Göbekören, Çatören bunlardan bazılarıdır.

⁴¹¹ Hayati Doğanay, *Türkiye Beşeri Coğrafyası*, Atatürk Üniv. Fen-Edebiyat Fakültesi No.97, Coğrafya Bölümü No:17, Erzurum 1985, s. 133-134.

Ana yollar üzerinde, stratejik açıdan değer taşıyan şehirlerde, geçit ve dar boğazlarda güvenliği sağlamak için taştan yapılmış kalın duvarlı, burçlu, mazgallı yapılara verilen *kale* adının yer adı değeri kazanması doğaldır. Bunun gibi, bir yerin ve ya bir şehrin korunması için taştan yapılmış yüksek duvarlı ve kuleli, çevresinde hendekler bulunan küçük kale olarak *hisar* adı da yer adlarında özel bir yer tutmuştur.⁴¹² Köprüköy ilçesine bağlı Güzelhisar Köyü'nde (Fotoğraf 2.42.)

Fotoğraf 2.42. Güzelhisar Köyü (Köprüköy)

ve Narman ilçesine bağlı Samikale (Fotoğraf 2.43.) köy adlarında olduğu gibi. Yine, Karakale Köyü tarihi çok eskilere dayanan ve bu gün ancak harabe halinde veya taş yığını halinde olan Karakalesinden adını almıştır.⁴¹³

⁴¹² Eren H., *Yer Adlarımızın...*, s.47.

⁴¹³ Ünal Ç., *Pasinler İlçesinin...*, s.184.

Fotoğraf 2.43. Samikale Köyü (Narman)

Karayazı ilçesine bağlı Kapanlı Köyü'nün adı köyün karşısında bulunan bir kapalı bir kaleden alınmıştır. Kalenin kapısının neresi olduğu kesin olarak anlaşılmayan ilginç bir mimarisi vardır. Bu nedenle, kaleye giren kişilerin kapalı kalacağı için buraya kapanlı adı verilmiştir. Köy yerleşmesi de bu yapının karşısında kurulunca bu kalenin adıyla anılmaya başlanmış zamanla Kapanlı adı resmiyette de yerini almıştır. İspir ilçesine bağlı Sandıklı Köyü'nün adı köyün 5 km uzağında bir tepe üzerinde yer alan kaleden gelmektedir. Sandıklı Kalesi'nin günümüze sadece yıkıntıları ulaşabilmiştir.

Erzurum'da adını kalelerden alan 22 köy yerleşmesi tespit edilmiştir. Kaledibi Köyü adını köyün yakınında bulunan bir gözetleme kulesinden almıştır.⁴¹⁴

⁴¹⁴ Tüzemen S., *Olur'un Beşeri...*, s.108-109.

Tablo 2.28. Adını Mekan ve Meskenlerden Alan Köyler.

Köyün Adı	İlçesi	Köyün Adı	İlçesi
Ortabahçe	Aşkale	Bahçecik	Oltu
Altıkonak	Aziziye	Dokuzdeğirmen	Oltu
Bağlıca	Çat	Şalpazarı	Olur
Değirmenli	Çat	Ekinlik	Olur
Meydan	Hınıs	Uzunharman	Olur
Bahçe	Horasan	Çatakbahçe	Pasinler
Değirmenler	Horasan	Uzunark	Pasinler
Küçük Konak	Horasan	Konakyeri	Pazaryolu
Bahçeli	İspir	Evbakan	Şenkaya
Başçeşme	İspir	Gezenek	Şenkaya
Bostancı	İspir	Köşk	Şenkaya
Değirmenli	İspir	Taht	Şenkaya
Mescitli	İspir	Timurkişla	Şenkaya
Sırakonak	İspir	Tütenocak	Şenkaya
Bezirhane	Karayazı	Çevirme	Tekman
Sukonak	Karayazı	Mescitli	Tekman
Kıyıkonak	Köprüköy	Çardaklı	Tortum
Mescitli	Köprüköy	Meydanlar	Tortum
Kışla	Narman	Köşk	Yakutiye

Mevkii bir yere ait faydalanılan ve kültür altında bulunan arazi olduğu gibi; kültür altına alınmamış arazileri de ihtiva etmektedir.⁴¹⁵ Anadolu'daki köy yerleşmelerinin genelin de olduğu gibi Erzurum ilindeki köy yerleşmelerinin de genel geçim kaynağı tarım ve hayvancılığa dayanır. İklimin mutedil olduğu alanlarda tarım; iklim ve yerşekillerinin tarımı kısıtladığı alanlarda da hayvancılık ön plana çıkar. Yapılan ekonomik etkinlikte köy yerleşmelerine verilen adlara yansır. Örneğin Uzunharman, Çevirme, Bağlıca, Köylerinin adı tarımsal faaliyetlere dayanarak verilmiştir.

⁴¹⁵ Karaboran H., "Türkiye'de Mevkii Adları...", s.97.

Tarımsal faaliyetlere dayanan köy adları arasında Bahçe (Fotoğraf 2.44.), Bahçeli, Bağlı, Çevirme Köylerinde tarım yapılan alanların sınırlarının çizilmiş olduğu köylere verilen isimlerden de anlaşılmaktadır. Çünkü, geçimi tarım olan aileler için bir karış tarım toprağı dahi vazgeçilmezler arasındadır. İspir'e bağlı Bahçeli ve Bostanlı köyleri adlarını köydeki küçük tarım arazilerinden almıştır. İki köyünde kuruluş yeri çok dağlık ve engebelidir. Bu nedenle tarım alanları çok kısıtlıdır. Tarım alanlarının azlığından dolayı köy halkı sahip oldukları en küçük tarım arazilerinin dahi sınırlarını belirlemek ve korumak için etrafını çevirip bahçe yapmıştır. Bostanda denilen bu küçük parsellerde yapılan tarımsal üretim ancak köy halkına yetecek kadardır.

Fotoğraf 2.44. Bahçeköy (Horasan)

Tarım köylerinde olmazsa olmazlar arasında olan harman yerleri de köy adlarında kullanılmıştır. Harman yeri; tahıllar biçildikten sonra, tanelerin başaklardan ayrılması için yapılan işlemlerin gerçekleştirildiği yerdir. Örneğin; Olur ilçesine bağlı Uzunharman Köyü'nün adı köyün uzun ve geniş harmanına itafen verilmiştir. Tarımın farklı aşamalarından birisi de, üretilen tarım ürünlerinin değirmenlerde işlenmesidir. Her köyde değirmen yoktur. Değirmeni olan köyler, değirmeni olmayan komşu köylere de hizmet verirler. Değirmeni olan köyler, etrafların da değirmenli köy olarak tanındıkları için bu adı benimseyip resmiyette de köyelerine bu adı vermeyi uygun

görmüşlerdir. Çat ve İspir ilçelerinin Değirmenli, Horasan ilçesine bağlı Değirmenler ve Oltu ilçesine bağlı Dokuzdeğirmen Köyleri gibi.

Erzurum ilinde oturan evin özellikleri zenginlik göstergeleri arasında yer alır. Eskiden beri köyler de maddi durumu daha iyi olan aileler konak veya köşk gibi tek veya iki katlı müstakil evlerde oturmuşlardır. Bu evlerin şekil, konum ve sayıları gibi fiziki özellikleri bulundukları köylere verilen adlarda ilham kaynağı olmuştur. Örnek olarak; Küçük konak, Sırakonak (Fotoğraf 2.45.), Altıkonak, Köşk Köyleri (Fotoğraf 2.46.) verilebilir.

Fotoğraf 2.45. Sırakonak Köyü (İspir)

Tortuma bağlı Kışla köyünün adı askeri bir kışladan gelmektedir. Birinci Dünya Savaşı sırasında bir süre işgal altında kalan Erzurum da işgal süresince Rus ve Ermeni birlikleri barınmak ve teçhizatlarını depolamak için kışlalar yapmışlardır. Bu kışlalardan biriside Kışla Köyünde geniş bir alana kurulmuştur. Köyün işgal altında kaldığı 3 yıl boyunca Rus ve Ermeni askerlerine hizmet veren kışla, köyün işgalden kurtuluşundan sonra yıkılıp dağılıp kaybolmuştur.

Fotoğraf 2.46. Köşk Köy (Şenkaya)

Faklı örneklerden biride Eğlek adıdır. Anadolu ağızlarında sığırların, davarların yazın toplu olarak dinlendikleri yere verilen *eğrek* adı da bu bakımdan üzerinde durulmaya değer bir örnektir. Yerel ağızlarda bu ad *eğlek*, *eylek* olarak da kullanılmaktadır.⁴¹⁶ Erzurum'un Eğlek Köyü'nde adını, ulaşımın atla yapıldığı dönemlerde Oltu ve Şalpazarı'na gidenlerin bu köyde 1 gece konaklamak (eğlen-mek) zorunda olmalarından almıştır. Çevre köylerden at sırtında sabah yola çıkıp Oltu veya Şalpazarı'na gidenler gün içerisinde işlerini halledip geri dönüş yoluna koyulduklarında yolun yarısında akşam oluyormuş. Karanlıkta yolculuk tehlikeli olacağı için gece Eğlek Köyü'nde konaklayıp sabah yola devam ediyorlarmış. Yolcuların dinlenme yeri olarak verilen Eğlek ismi, değiştirilmeden günümüze ulaşan köy isimlerinden biridir.

Çevrenin yaşamında özel bir yer tutan pazarların, özellikle belli bir ürünün satılması için kurulması gelenektir. Pazar kurulan yerlerde sürekli yerleşmeler, köyler, kentler de oluşmuştur.⁴¹⁷ Olur'a bağlı Şalpazarı Köyü'nde geçmişte şal kumaşlarının hem üretimi hem de satışı yapıldığı için bu adı almıştır. Özellikle Şalpazarı Köyü'nde hemen her evde bulunan tezgahlarda (kuy) şal dokumacılığı yapılmaktadır. Şal, koyundan elde edilen yün iplik haline getirilmesinden sonra "kuy" adı verilen

⁴¹⁶ Eren H., *Yer Adlarımızın...*, s.57.

⁴¹⁷ Eren H., *Yer Adlarımızın...*, s.71.

tezgahlarda dokunmaktadır. Dokunan şalın genişliği 75-80 cm. kadardır. Yörede, şaldan pantolon, ceket, peştamal gibi giyecekler dikilmektedir. Şal giyecekler sadece Şalpazarı Köyü'nde dikilmektedir. Ancak şal dokumacılığı, bu gibi giyeceklerle talebin azalması nedeniyle giderek önemini kaybetmektedir.⁴¹⁸

2.2.3.9. Adını Ulaşımla İlgili Özelliklerden Alan Köyler

Köy yerleşmelerinde ulaşım da kullanılan yollar, köprüler, duraklar ve bunların özellikleri köylere verilen adlarda esin kaynağı olmuştur. Ulaşımla ilgili özelliklerden adını alan köy adlarının incelenmesi sonucunda, bu gruptaki köy adlarının genelinin bileşik isim olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 2.29. Adını Ulaşımla İlgili Özelliklerden Alan Köyler.

Köyün Adı	İlçesi	Köyün Adı	İlçesi
Gökçebük	Aşkale	Yolboyu	Oltu
Saptıran	Aşkale	Köprübaşı	Olur
Yolüstü	Hınıs	Yolgözler	Olur
Yıldıran	Horasan	Kavuşturan	Pasinler
Cankurtaran	İspir	Köşeyolu	Pazaryolu
Köprüköy	İspir	Esendurak	Tortum
Yolgören	Karayazı	Atyolu	Şenkaya
Karaköprü	Karaçoban	Dört Yol	Şenkaya
Şendurak	Oltu	Sapaca	Uzundere

Köyün ulaşım durumunu anlatan isimler veya ulaşım ile ilgili çeşitli beşeri tesislerden alan köy isimleri dikkat çekicidir.⁴¹⁹ Erzurum'daki bazı köylerde ulaşım ile ilgili terimlerden isimlerini almıştır. Örneğin, Oltu Çayı üzerinde kurulmuş köprünün yanında yer alan köy, Köprübaşı olarak isimlendirilmiştir. Yolgözler Köyü, günümüzde bile yeterli ulaşım imkanına sahip olmadığı için bu adı almıştır.⁴²⁰

İspir ilçesine bağlı Cankurtaran Köyü'nün adı ilgi çekicidir. Köy sakinlerinden edinilen bilgiye göre Eski İspir-Erzurum yolu üzerinde bulunan bu yerleşme, kış

⁴¹⁸ Tüzemen S., *Olur'un Beşeri...*, s.206.

⁴¹⁹ Koday S., 'Trakya'da Köy Adlarında...', s.248.

⁴²⁰ Tüzemen S., *Olur'un Beşeri...*, s.71.

mevsiminde kar örtüsünden kapanan yollarda mahsur kalan yolcuların sığınak yeri olduğu için bu adı almıştır. Horasan ilçesine bağlı Yıldırım Köyü'nün isminin de köy sakinlerinden edinilen bilgisine göre köyün ulaşımının zor oluşu köye yolculuk yapmanın insanları yıldırıldığı, dolayısıyla köyün adının Yıldırım konulduğu yönündedir. Yıldırım Köyü etrafı açık yüksek bir tepe üzerinde yer alır. Bu nedenle köye ulaşımı sağlayan köy kesik kesik rampalardan oluşmuştur. Yükseltisi sebebiyle kışları çok sert ve tipili geçen köyün zor olan yolları kar ve buzlanma sorunu da eklenince ulaşımı eziyete dönüştürmekte bu durumda yılgınlığa sebebiyet vermektedir. Aşkale ilçesine bağlı Gökçebük Köyü'ne adının verilmesinde muhtemelen dönemeç anlamındaki bük sözcüğü etkili olmuştur.

Şenkaya ilçesine bağlı Dört Yol Köyü; Otuya bağlı Nügücük ve Süleymanlı köyleri ile Oyuktaş ve Kireçli köylerini bir birine bağlayan yolların kesişme noktasında kurulmuştur. Bu konumundan dolayı yerleşmeye Dört Yol denilmiştir.⁴²¹

2.2.3.10. Adını Yemek ve Yiyeceklerden Alan Köyler

Kültür öğelerinden olan yemeklerde, Erzurum'daki bazı köy yerleşmelerine verilen isimlerde kullanılmıştır. Pazaryolu ilçesine bağlı Kuymaklı ve Oltu ilçesine bağlı Tutmaç Köyleri gibi. Bu yemeklerden kuymak, tereyağının içinde süt kaymağının un veya mısır unu ile pişirilmesiyle yapılır. Köylerde her zaman taze süt bulunabilmesi, köylerde bu yemeğin pişirilme sıklığını arttırdığı için bu nedenle bir köy yerleşmesine kuymaklı adının verilmiş olması muhtemeldir.

Tablo 2.30. Adını Yemeklerden Alan Köyler.

Köyün Adı	İlçesi	Köyün Adı	İlçesi
Kavurmaçukuru	Aşkale	Baldızı	Pasinler
Bulgurlu	Horasan	Kuymaklı	Pazaryolu
Ballıca	Oltu	Ballı	Tortum
Tutmaç	Oltu	Peynirli	Tortum

⁴²¹ Ünal Ç., *Şenkaya'nın Coğrafi...*, s.142.

Tutmaç tarih boyunca birçok kaynaklarda Türklerin milli yemeği olarak geçmekte, bu yemeğin Türkiye Selçukluları ve Osmanlı saraylarında da yenildiği bilinmektedir.

Tutmaç kelimesi öztürkçedir ve Türklerin tanınmış bir yemeğinin de ismidir ve hatta bu hususta ilgili olarak da Divanı Lügat-it Türk'te şöyle bir rivayette nakledilir.⁴²² “Bu yemek Zülkarney'nin yaptığı azıklardandır; şöyle yapmıştır: Zülkarneyn, karanlıktan çıktıktan sonra azıkları azalmış, Zülkarneyn'e açlıktan yakınmışlar, ona “bizi aç tutma” demek olan “bizi tutma aç” diyerek yolumuzu aç biz yurtlarımıza gidelim” gibi sözler söylemişler. Zülkarneyn bilginlerle konuşmuş, bu yemeği çıkarmışlar, işte bu yemek bedeni kuvvetlendirir, yüze kızarıklık verir. Kolaylıkla sindirilmez. Tutmaç yendikten sonra suyundan da içilir. Türkler bu yemeği gördükten sonra tutmaç demişler, aslı “Tutma aç”tır.⁴²³

Kavurmaçukuru Köyü adını, Erzurum'da geçmişte kış için hazırlanan et kavurmalarının depolandığı çukurlardan almıştır. Erzurum da yoğun kar yağışı ve soğuk geçen kış mevsiminde geçmişte köy yolları uzun süre kapalı kalıyormuş. İle ilçeye uzak olan köyler sonbaharda uzun sürecek kış için (6 ay kadar) yiyecek stoğu yapılmış. Un, bulgur, den (işlenmiş buğday) tereyağı ve peynir başlıca stoklanan gıda maddeleridir. Ayrıca kışlık et ihtiyacı için her aile, bir inek veya öküz keserek etini kavurma yapıp, çinko kovalara doldurarak kışın tüketmek üzere yere kazdıkları çukurlarda muhafaza ediyorlarmış. Yani, kavurma çukurları o dönem için buzdobı görevi görüyormuş. Günümüzde buzdobının gündelik hayatımıza girmesiyle beraber kavurma çukurları da sadece isim olarak kalmıştır. Ancak Kavurmaçukuru köylüleri bu geleneklerini unutmadıklarını her yıl yaz aylarında köylerinde düzenledikleri Kavurma şenlikleriyle hatırlatmaktadırlar (Fotoğraf 2.47.)

⁴²² Göktürk H, *Anadolu'nun Dağında...*, s.108.

⁴²³ Kaşgarlı Mahmud, *Divan*, I., s.452-453.

Fotoğraf 2.47. Kavurma Çukuru Şenlikleri.

Adını yiyeceklerden alan köyler arasında yer alan Ballı, Ballica, Baldızı (Baldüzü) Köylerinin adı bu köylerde yapılan arıcılık faaliyetlerinden gelir. Erzurum dağlarının zengin çayır alanlarında yetişen nadide çiçekler ve çam ağaçları arılar için başlıca beslenme kaynakları arasındadır. Ballica ve Ballı Köylerinde bal üretimi ticari boyutta olduğundan bu adları almış olmaları muhtemeldir.

Horasan ilçesine bağlı Bulgurlu ve Tortum ilçesine bağlı Peynirli Köylerine bu adların verilmesinde köy sakinlerinden edinilen bilgiye göre bu ürünleri fazlaca üretilip, ticaretinin yapılması etkili olmuştur.

2.2.3.11. Adını Renklerden Alan Köyler

Köy adlarının bazıları renklerden esinlenilerek verilmiştir. Özellikle doğada yaygın olarak görülen ak, kara, yeşil, gök gibi renkleri en fazla tercih edilenler arasındadır. Renkler bileşik isimli köy adlarında sıfat olarak; rengin isim olarak verildiği köy adlarında da tek kelimelik köy adı şeklinde kullanılmıştır. Örneğin; Köprüköy ilçesine bağlı Ağcaşar, Oltu'ya bağlı Alatarla gibi köy adlarında renkleri sıfat olarak, Alaca, Karaca, Kongur gibi köy adlarında doğrudan ad olarak kullanılmıştır.

Yeşil renkten adını alan köylerde genellikle tarımsal faaliyetler yapılır. Muhtemelen köy sakinleri bağlık-bahçelik alanlarının bolluğunu, yeşil renkle özdeşleştirip köylerine yeşil rengin geçtiği te kelimelik veya bileşik bir isim vermeyi uygun görmüşlerdir. Yeşilöz (Fotoğraf 2.48.), Yeşilbağlar, Yeşildemet Köyleri gibi. Şenkaya'ya bağlı Zümrüt Köyü, yeşilliklerle kaplı bir köy yerleşmesidir. Yöre insanı bu yeşil örtüye itafen zümrüt yeşiline benzeterek köylerine bu adı vermişlerdir.

Fotoğraf 2.48. Yeşilöz Köyü (Horasan)

Erzurum'da bitki örtüsünden yoksun veya cılız, kuru otların bulunduğu araziler boz renk ile tasvir edilir. Bozkıra benzetilen bu araziler üzerinde kurulmuş köylere de boz isminin geçtiği Olur ilçesine bağlı Bozdoğan Köyleri gibi isimler verilmesi, doğal çevrenin yerleşme adlarına etkisine örnektir.

Anadolu ağızlarında *bük* ‘‘ akarsu kıyılarında oluşan çalılık, ağaçlık, sık orman’’ olarak yaygındır.⁴²⁴ İspir'e bağlı Alacabük Köyü'nde akarsu boyunda kurulmuş bir köy yerleşmesidir. Köyde yetişen farklı renklerdeki bitkilere nazire yapılarak Alacabük adının verilmiş olması muhtemeldir. Oltu ilçesine bağlı Alatarla Köyü'ne bu adın

⁴²⁴ Eren H., *Yer Adlarımızın...* s.42.

verilmesinde köyün hemen yakınında kırmızı renkli jeolojik formasyonların bulunması etkili olmuştur.⁴²⁵

Tablo 2.31. Adını Renklerden Alan Köyler.

Köyün Adı	İlçesi	Köyün Adı	İlçesi
Alaca	Aziziye	Alaca	Köprüköy
Karaca	Çat	Yeşilöz	Köprüköy
Alaca	Hınıs	Yk. Kızılca	Köprüköy
Kongur	Hınıs	Alatarla	Oltu
Aş. Kızılca	Horasan	Bozdoğan	Olur
Akçatoprak	Horasan	Yeşilbağlar	Olur
Yeşilöz	Horasan	Ağcalar	Pasinler
Alacabük	İspir	Akşar	Şenkaya
Akgüney	İspir	Yeşildemet	Şenkaya
Akseki	İspir	Zümrüt	Şenkaya
Ağcaşar	Köprüköy	Akdamar	Tekman

Aydınlarımızın diline Arapçadan, Farsçadan birtakım kelimeler geçmiştir. Türkçe *ak* kelimesi varken *beyaz* kelimesi veya Türkçe *kara* kelimesi varken *siyah* kelimesini almış bulunuyoruz. Fakat halk, bu kelimeleri kabul etmemiş, benimsememiştir. Türkçe *kızıl* kelimesinin yanında *kırmızı* kelimesi de yayılamamıştır. Bu bakımdan yer adlarımızın bize verdiği ders çok öğreticidir.⁴²⁶ Akgüney, Akseki, Akşar, Akdamar, Karaca, Aşağı ve Yukarı Kızılca Köyleri gibi. Köy arazisinin genel renkleri dikkate alınarak jeolojide en belirgin olan renk köye verilen adda belirleyici olmuştur. Örneğin, Erzurum’da adı Alaca olan üç köy yerleşmesi vardır. Alaca renk, karışık renkli anlamına da gelir, kırmızıya dönük kahverengini ifade etmek içinde kullanır.

Hınıs’a bağlı Kongur Köyü, farklı köy isimlerdendir. Kongur derleme sözlüğünde; öküz ve inekler için kullanılan sarı ile siyah karışımı bir renk, koyu kumral, kestane rengi olarak bulunmuştur. Hınıs ve çevresinde yoğun olarak büyükbaş hayvancılığın yapıyor olması ve bu hayvanların da belirtilen renklerle uyumluluk göstermesi, kongur renginin köye verilen isimde muhtemelen etkili olmuştur.

⁴²⁵ Özav L., *Olur’un Beşeri...*, s.124.

⁴²⁶ Eren H., *Yer Adlarımızın...*, s.19-20.

2.2.3.12. Adını Eşya ve Aletlerden Alan Köyler

Adını günlük yaşamda kullanılan araç, gereç ve eşyalardan alan köy yerleşmelerinde, o yerleşmede en fazla yapılan ekonomik etkinliğin belirleyici olduğu gözlenmektedir. Örneğin, Yanıkkaval ve Kepenek Köylerinde temel geçim kaynağı hayvancılığa dayanır. Çobanların hayvancılıkta kullandığı kaval ve kepenek, bu köy yerleşmelerinin adında da kullanılmıştır.

Tablo 2.32. Adını Eşya, Araç ve Gereçlerden Alan Köyler.

Köyün Adı	İlçesi	Köyün Adı	İlçesi
Merdiven	Aşkale	Çullu	Köprüköy
Tepsicik	Aşkale	Kilimli	Narman
Çıkırlıklı	Aziziye	Sapanlı	Narman
Kapılı	Aziziye	Çengelli	Oltu
Kumaşlı	Çat	Saksı	Pasinler
Sarıkaşık	Çat	Aş. Bakraçlı	Şenkaya
Ketence	Hınıs	Sındıran	Şenkaya
Kemerli	Horasan	Yanıkkaval	Şenkaya
Kepenek	Horasan	Yk. Bakraçlı	Şenkaya
Teknecik	Horasan	Kazancık	Tekman
Anıtlı	Karayazı	Yuvaklı	Tekman
Üzengili	Karayazı		

Tepsicik, Teknecik, Demirdibek, Sarıkaşık, Kazancık Köyleri adlarını mutfak eşyalarından adını alan köy örnekleridir. Muhtemelen Tepsicik Köyü'nün kurulduğu arazinin nispeten düz olması, köyün tepsiye benzetilerek bu ismi almasında; Tekne, Dibek, Kazan köylerinin çevrelerine göre çukur alanlarda kurulmuş olmalarıda bu araçların ortasının çukur olmasına benzetilerek bu adların verilmesinde etkili olmuştur.

Kemerli Köyü'nün adının verilmesiyle ilgili olarak köy sakinleriyle yapılan görüşmelerden, köyün ortasından geçen akan çayın köyü bir kemer gibi ikiye ayırdığı için köye Kemerli adının verilmesinin uygun görüldüğünü öğrenilmiştir. Ketence Köyünün adı Kürtçe bir kelime olan kıtan'dan gelir. Köyde bayanların dışarı çıkarken kullandığı kıtan adı verilen uzun beyaz örtülerden esinlenilerek verilmiş bir isimdir.

Kıtanlar bu gün kullanılmıyorlar köyün yerel giysileri arasında sayılan kültür öğeleri arasına girmiştir.

Tekman'a bağlı Yuvaklı Köyü'nün anlamı ilgi çekicidir. Şöyle ki derleme sözlüğünde yuvak; loğ taşı, toprak damı düzlemek ve pekiştirmekte kullanılan taş silindir olarak belirtilmektedir. Erzurum'da kırsal kesimde yaygın mesken yapım malzemesi taş ve topraktır. Özellikle kış soğğundan korunmak için kalın taş duvarların üzeri çatma ağaç sistemiyle örtölüp, ağaçların üzerine 15-20 cm kalınlığında toprak yğılır. Oluşturulan bu toprak örtüsünün sıkışıp kolayca su geçirmemesi içinde loğ taşı denilen, silindir şeklindeki ağır taşla düzeltilir. Bu loğ taşları taş evlerin bacalarında bulundurulur, ev sakinleri ara ara bacalarını loğ taşıyla sıkıştırarak baca bakımlarını yapmış olurlar. Tekman'ın Yuvaklı Köyü'nde toprak damlı taş meskenlerin yaygın oluşu, ve köyde çok sayıda bulunan yuvakların varlığı köye bu ismin verilmesin de muhtemelen etkili olmuştur.

Kapılı Köyü'nün adı, köy sakinlerinden edinilen bilgiye göre, köyün giriş bölümünde bulunan eski dönemlerden kalma kapı şeklindeki yapıdan esinlenerek verilmiştir. Kapılı Köyü'nün girişinde yer alan bu yapı, taşlardan yapılmış genişçe bir kapıyı andırır. Günümüze ulaşıncaya kadar yıpranmış olsa da halen daha köye girişler bu kapıdan geçilerek yapılır. Çevresinde Kapılı Köy olarak bilindiğı için köye bu adın verilmesi uygun görölmüştür.

SONUÇ

Erzurum' un dağlık ve engebeli arazisinden, bol ve temiz su kaynaklarından, tarım ve hayvancılık faaliyetlerinden, zengin tarihinden ve köklü geçmişinden adını alan çok sayıda yerleşmenin var olduğu anlaşılmaktadır. Verilen adların yerindeliği ve yerleşmeyi ifade etmedeki manidarlığı insanın doğal çevresini ne kadar iyi tanıdığını ve çevre koşullarının hayata olan etkilerini göstermektedir. Bu bakımdan, Erzurum'daki yerleşme adlarının her biri insanla doğal çevre arasındaki kopmaz bağlardan bir ya da birkaçına örnek olarak gösterilebilir.

Ayrıca, araştırma sahamızdaki bazı yerleşme adlarının günümüze ulaşana kadar asıl anlamlarını kaybettiği ve anlamsızlaştığı da bu çalışmayla ortaya çıkmıştır. Özellikle yerel ağızla söylenen bazı yerleşme adlarının, yazı diline farklı şekilde geçirilmesinden kaynaklanan anlamsızlaşma ve anlam karmaşaları sorunları vardır. Sunak (Sulak), Eğerti (Eyrelti), Saçlık (Sazlık), Harçlı (Haçlı), Alıcık (Alicik), Petek (Penek) Köy adlarında olduğu gibi. Bu yerleşme adlarının yazılışındaki hatalar, taşıdıkları manaları doğru ifade edecek şekilde düzeltilmeli ve aslına uygun hale getirilmelidir. Çünkü Yer adları ile ilgili çalışmalar kültür coğrafya da ele alınan önemli araştırma konularından birisidir.

Sonuç olarak, adını ister fiziki coğrafyadan alsın ister tarihten yerleşme adları, bulundukları yerler hakkında bilgi vericidir. Özellikle Anadolu gibi yerleşme tarihi çok eskiye dayanan bölgelerdeki yerleşme adları geçmişi günümüze taşıyan kültür mirası; insanla doğal çevre arasındaki etkileşimi anlatan coğrafyacı gibidirler.

Ayrıca bu çalışmada köylerin günümüzdeki isimleri değerlendirilmiştir. Köylüler genellikle köylerinin eski isimlerini söylemeye devam etmektedirler. Ancak eski isimler üzerine tarihçilerin ve dilbilimcilerin yeteri kadar çalışması olduğu gibi, bizlerinde Arapça, Farsça, Ermenice, Rusça, Yunanca gibi diller üzerine uzmanlığımız olmadığı için eski isimler değerlendirilememiştir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Akaman Y., *İklim ve Biyoiklim*, Palme Yayıncılık, Ankara 2011.
- Akbulut Y., *Bingöl Tarihi*, T.C. Kültür Bakanlığı Yay. No:1688, Yayınlar Dairesi Başkanlığı Başvuru Kitapları Dizisi:128, Ankara 1995.
- Ana Britinnica, C.30, 1994.
- Arınç K., *Türkiye'nin İç Bölgeleri (Doğu, Güneydoğu ve İç Anadolu Bölgeleri)*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü, Erzurum 2002.
- Aşıroğlu T., *Erzurum İlinin Tarihçesi*, Atatürk Üniversitesi 50. Yıl Armağanı, Cilt-1, Erzurum 1973.
- Atalay İ., *Erzurum Ovası ve Çevresinin Jeolojisi ve Jeomorfolojisi*, Sevinç Matbaası, Ankara 1978.
- Atalay İ., *Türkiye Jeomorfolojisine Giriş*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları No:9, İzmir 1982.
- Atalay İ., *Türkiye Vejetasyon Coğrafyası*, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1994.
- Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü I.Ulusal Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı* 28-30 Mayıs 2012, Mega Ofset, Erzurum 2012.
- Ayaz N., *TBMM 1995 Yılı Bütçe Raporu*, Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1994.
- Aydın D., *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilatı Kuruluş ve Genişleme Devri (1535-1566)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları VII. Dizi Sayı:151, Ankara 1998.
- Belli O., *Konyar E., Doğu Anadolu Bölgesinde Erken Demir Çağı Kale ve Nekropoller*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Eski Anadolu Uygarlıkları Dizisi:5, İstanbul 2003.
- Beygu A.Ş., *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitabeleri*, Bozkurt Basımevi, İstanbul 1936.
- Bir Şehir Var Yayılda Erzurum*, Erzurum İl Özel İdaresi Yayınları-2, Tanıtma Kitabı-1, Seçil Ofset, Erzurum 2011.
- Cevizoğlu H., *Coğrafyadan Tarihe Türk Tarihi İçinde Doğu Anadolu*, İstanbul 1991.

- Ceylan A., *1999 Yılı Erzincan ve Erzurum Yüzey Araştırmaları*, 18. Araştırma toplantısı, C.2, İzmir 2000.
- Coşkun O., *Karaçoban İlçesinin Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası*, Atatürk Üniv. Yay. No:1031, Kazım Karabekir Eğitim Fak. No:129, Araştırma Serisi No:54, Araştırma Proje No:2012/545, Erzurum 2013.
- Cumhuriyetin Ellinci Yılında Erzurum*, 1973 İl Yıllığı, Erzurum 1974.
- Cumhuriyetin 75. Yılında Erzurum*, Önder Matbaacılık, Ankara 1998.
- Çam N., *Erzurum Tabyaları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993.
- Çay A. M., *Türk Milli Kültüründe Hayvan Motifleri I. (Koyun ve Keçi Etrafında Oluşan Gelenekler)*, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları:108, Seri:I, Sayı:A. 19, s. 129, Ankara 1990.
- Çelik M., *Erzurum Kitabı*, Dergah Yayınları Kitaplığı:4, İstanbul 2008.
- Cevdet Çulpan, *Türk Taş Köprüleri(Orta Çağdan Osmanlı Devri Sonuna Kadar)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1975.
- Darkot B., *Erzurum, İslam Ansiklopedisi*, C.4, İstanbul 1988.
- Doğanay H., *Türkiye Beşeri Coğrafyası*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi No.97, Coğrafya Bölümü No:17, Erzurum 1985.
- Doğanay H., *Türkiye Beşeri Coğrafyası*, Gazi Büro Kitabevi, Ankara 1994.
- Doğanay H., *Coğrafya'ya Giriş I Genel ve Fiziki Coğrafya*, Aktif Yayınevi, Erzurum 2005.
- El-Belazuri, *Fütuhu'l Büldan*, (Çev.: Mustafa Fayda), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları:707, Temel Eserler Dizisi:124, Ankara 1987.
- Eren H., *Yer Adlarımızın Dili*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Yay no: 246, 2.Baskı, Ankara 1989.
- Eren H., *Yer Adlarımızın Dili*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2010.
- Erinç S., *Doğu Anadolu Coğrafyası*, İstanbul Üniversitesi Yayınları No:572, Edebiyat Fakültesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları No:15, İstanbul 1953.
- Erol O., *Genel Klimatoloji*, Çantay Kitabevi, İstanbul 1999.

Erzurum İl Yıllığı, Erzurum 1986.

Erzurum İl Yıllığı, Erzurum Valiliği Yayını, 1998.

Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Cilt:1-2, Çevik Matbaası, İstanbul.

Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahat Namesi: Bursa-Bolu-Trabzon-Erzurum-Azerbaycan-Kafkasya-Kırım-Girit*, (Çev.: Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Gülensoy T., *Anadolu'da Yer Adlarına Genel Bir Bakış*, Ankara 1998.

Gümüşçü O., *Tarihi Coğrafya Kavramlar-Tarihçe-Kaynaklar-Mekan-Metod*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2006.

Gök Y., *Horasan İlçesinin Coğrafyası*, Atatürk Üniversitesi Yayınları No:965, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları No:124, Araştırma Serisi No:49, Araştırma Proje No:2007/49, Erzurum 2007.

Gök Y., *Erzurum İlinin Cumhuriyet Dönemi Nüfus Sayımları (1927-2010)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2011.

Göktürk H., *Anadolu'nun Dağında Ovasında Türk Mührü*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1974.

Hafız Ebru, *Zeyl-i Câmi' üt-Tevarih*, Tahran 1317.

Kaşgarlı Mahmud, *Divan-I*.

Kayserili A., *Erzurum Şehri'nin Kültürel Coğrafyası (Maddi Kültür Öğelerine Göre)*, Atatürk Üniversitesi Yayınları No:1036, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları No:130, Araştırma Serisi No:55, Zafer Ofset, Erzurum 2014.

Kırzioğlu M. F., *İspir*, Erzurum 1970.

Kırzioğlu M. F., *Milli Tarih ve Edebiyatımızda 27 Asırlık Türklük Bölgesi İspir*, 1953 Kars Tarihi 1. Cilt, Işık Matbaası İstanbul, Erzurum 1970.

Konukçu E., "Tarihte Erzurum", *Şehri Mübarek Erzurum*, Erzurum Belediyesi Kültür Yayınları No:1, Yorum Matbaacılık, Ankara 1989.

Konyalı İ.H., *Abideleri ve Kitabeleri ile Erzurum Tarihi*, Erzurum Tarihini Araştırma ve Tanıtma Derneği Yayınları Sayı:2, Ercan Matbaası, İstanbul 1960.

- Ksenophon, *Anabasis(Onbinlerin Dönüşü)*, Dünya Klasikleri Kültür Dizisi:8, Sosyal Yayınlar, (Türkçe Çeviri: Tanju Gökçöl), İstanbul.
- König F.W., *Handbuch Der Chaldäischen Inschriften*, Archiv Für Orientforschung Herausgegeben Von Ernst Weidner, Beiheft, Graz, 1955-1957.
- Küçük C., *İslam Ansiklopedisi*, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995.
- Mater B., *Toprak Coğrafyası*, Çantay Kitabevi, İstanbul 1998.
- Miroğlu İ., *XVI. Yüzyılda Bayburt Sancağı*, Anadolu Yakası Bayburt Kültür ve Yardımlaşma Derneği Yayınları:1, İstanbul 1975.
- Orhunlu C., *Osmanlı İmparatorluğu Aşiretleri İskan Teşebbüsü (1691-1696)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No:998, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1963.
- Özav L., *Oltu'nun Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası*, Taş Medrese Yayınları, Erzurum 1996.
- Özçağlar A., *Coğrafya'ya Giriş*, Hilmi Usta Matbaacılık, Ankara 2000.
- Özçağlar A., *İdari Coğrafya*, Ümit Ofset Matbaacılık, Ankara 2011.
- Özgür E. M., *Türkiye Coğrafyası*, Hilmi Usta Matbaacılık, Ankara 2001.
- Öztürk A., *Bitki Coğrafyası*, Mega Ofset Yayıncılık, Van 2010.
- Pamuk B., *XVII. Yüzyılda Bir Serhad Şehri Erzurum*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık:162, Araştırma İnceleme Dizisi:123, İstanbul 2006.
- 81 İlde Kültür ve Şehir Erzurum, Kültür Konseyi Derneği, Boğaziçi Yayınevi, İstanbul 2012.
- Solmaz G., *Ortaçağda Erzurum ve Kars Kaleleri*, Atatürk Üniversitesi Yayınları:906, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları No:12, Erzurum 2000.
- Sözer A. N., *Erzurum Ovasının Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*, Atatürk Üniversitesi Yayınları:101, İşletme Fakültesi Yayınları:9, Araştırma Serisi:7, Sevinç Matbaası, Ankara 1970.
- Süslü A., *Ruslara Göre Ermenilerin Türklere Yaptığı Mezalim*, Ankara Üniversitesi İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara 1987.

Turan O., *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken Neşriyat Yayın No:570, Kültür Serisi:252, İstanbul 2004, s.44.

Tümertekin E., Özgüç N., *Beşeri Coğrafya: İnsan, Kültür, Mekan*, Çantay Kitabevi, İstanbul 1998.

Tümertekin E., Özgüç N., *Beşeri Coğrafya:İnsan, Kültür, Mekan*, Çantay Kitabevi, İstanbul 2002.

Uçankuş H.T., *Bir İnsan ve Uygarlık Bilimi Arkeoloji Tarih Öncesinden Perslere Kadar Anadolu*, Ankara 2000.

Umar B., *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1993.

Ünal Ç., *Şenkaya'nın Coğrafi Etüdü*, Aktif yayınevi, Erzurum 2004.

Ünüvar İ., *Erzurum Vilayeti*, Duygu Matbaası, İstanbul 1954.

Yakar J., *Anadolu'nun Etno-Arkeolojisi Tunç ve Demir Çağlarında Kırsal Kesimin Sosyo-Ekonomik Yapısı*, (Çev.: Selen Hırçın Riegel), Homer Kitapevi, İstanbul 2007.

Yâkut el-Hâmevi, *Mu'cemü'l-Buldan*, nşr., Ferit Abdülâziz el-Cündi, Beyrut 1410/1990.

Yeni Türk Ansiklopedisi, Ötüken Yayınları, Cilt:14, İstanbul.

Sözlükler

Derleme Sözlüğü, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu Yayınları-Sayı:211/10, 2. Baskı, Ankara Üniv. Basımevi, Ankara 1993.

Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, 10. Baskı, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2005.

Makale, Bildiri ve Süreli Yayınlar

Atalay İ., “Erzurum Ovası ve Çevresinin İklimi”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi*, 12 (2), Sevinç Matbaası,Ankara 1980, 251-342.

- Atnur İ. E., “Zihinlerde Yaşatılan Göç”, *23 Temmuz Erzurum Kongresi ve Kurtuluşun Günümüze Erzurum I. Uluslar arası Sempozyumu 23-25 Temmuz 2002 Erzurum*, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı, Ankara 2002, 53-64.
- Alagöz C. A., “Türkiye’de Yer Adaları Üzerine Bazı Düşünceler”, *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri:11-13 Eylül 1984-Ankara*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984, 11-23.
- Aksan D., “Türk Yer Adları Konusunda Bir Proje Önerisi”, *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri:11-13 Eylül 1984-Ankara*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984, 275-278.
- Barkan Ö. L., Osmanlı İmparatorluğu’nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler, *İktisat Fakültesi Mecmuası XI*, İstanbul 1949-50, 261-292.
- Cevad A., “1897’de Erzurum”, (Çev.:Ramazan Özey), *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı:3, Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Basımevi, Erzurum 2000, 143-148.
- Ceylan A., “1999 Yılı Erzincan ve Erzurum Yüzey Araştırmaları”, 18. Araştırma toplantısı, C.2, İzmir 2000, 71-82.
- Çiğdem S., Can B., “Erzurum Müzesi’nde Bulunan Tarım Aletleri Işığında Geç Kalkolitik ve Tunç Çağlarında Bölgedeki Tarımsal Aktiviteler”, *Anadolu*, Sayı:29, İstanbul 2005.
- Doğanay H., “Erzurum’un Genel Coğrafi Özellikleri”, *Şehri Mübarek Erzurum*, Erzurum Belediyesi Kültür Yayınları:1, Ankara 1989, 243-354.
- Eğilmez, S., “Karin Bölgesi ve Theodosiopolis’in Kuruluşu”, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı:33, Erzurum 2007, 183-198.
- Emiroğlu M., “Bolu Yöresi Yer Adları”, *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri:11-13 Eylül 1984-Ankara*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984, 181-200.
- Göksu E., “Erzurum’un Sonbaharı”, *Turkish Studies*, 4 (8), Erzurum 2009, 1286-1297.

- Güner İ., "Coğrafi Bakımdan Bodrum İlçesi Yer Adları", *1.Ulusal Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı:28-30 Mayıs 2012-Erzurum*, Mega Ofset, Erzurum 2012, 1171-1204.
- Gündoğdu H., "Çataksu (Tavusker) da Halk Sanatı Tarzında Süslenmiş Bir Osmanlı Dönemi Camii", *Türk Halk Mimarisi Sempozyumu Bildirileri (5-7 Mart 1990 Konya)*, Ankara 1991, 85-96.
- Gümüşçü O., "XVI Yüzyıl Anadolu'sun da Oğuz Boy Adlı Yerleşmeler", *Türkler, C.VIII*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, 358-364.
- IGU Study Group, "IGU Study Group The Cultural Approach in Geography", *GEO Jurnal*, 43 (3), Kluwer Academic Publishers, Netherland 1997, 297-301.
- İbret Ü., "Çankırı'da Yer Adları Üzerine Bir İnceleme", *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı:7, Ocak-2003, İstanbul 2003, 53-80.
- Karaboran H., "Türkiye'de Mevkii Adları Üzerine Bir Araştırma", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri:11-13 Eylül 1984-Ankara*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984, 97-148.
- Karaçetin H., "Antik Çağda Anadolu'da Tarihi Yer Adları", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri:11-13 Eylül 1984-Ankara*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984, 219-223.
- Kayserili A., Altaş N. T., "Horasan İlçesindeki Kır Meskenlerinin Kültürel Coğrafya Bakış Açısıyla İncelenmesi", *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı:23, Erzurum 2010, 81-102.
- Kılıç Ü., "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Pasinler ve Köylerinin Demografik ve İskân Yapısı", *Atatürk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Erzurum 2010, 241-257.
- Kırzioğlu M. F., "Selçuklu Fetihlerinden (1064-1071) Önce Doğu Anadolu'da Türk Boy ve Oymaklarından Kalma Dağ ve Su Adları", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri:11-13 Eylül 1984-Ankara*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984, 75-96.

- Koca H., Zaman S., Coşkun Ö., “Erzurum’un Spor Kamp Turizmi Potansiyeli”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Cilt:12, Sayı:18, Erzurum 2007, 205-224.
- Kocakuşak S., “Alanya’da Yerleşme Adlarının Özellikleri”, *Ankara Üniversitesi Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Sayı:4, Ankara 1993, 171-186.
- Koday S., “Trakya’da Köy Adlarında Coğrafyanın Etkisi”, 28. Coğrafya Meslek Haftası, Bildiriler, İstanbul 2000, 221-253.
- Koday S., “Gümüşhane İlinin Eğitim Coğrafyası”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5 (1), 45-56, Erzurum 2005, 45-56.
- Koday Z., Erhan K., “Erzurum İlinin İdari Coğrafya Analizi”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (41), Erzurum 2008, 231-248.
- Koday Z., “İdari Coğrafya Özellikleri Bakımından Aziziye Metropol İlçesi”, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 2009 13 (2): 67-80, Erzurum 2009, 67-80.
- Koday S., Kaya G., “Erzurum İlinde Tarım ve Hayvancılık”, *1.Ulusal Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı:28-30 Mayıs 2012-Erzurum*, Mega Ofset, Erzurum 2012, 73-87.
- König, 1955 -1957: 23; Ceylan, 2002: 14 vd.; Payne, 2006: 68 vd.; Kozbe-Ceylan et al., 2008.
- Orcan S., “Toponomi ‘Coğrafi Yer Adları Standardizasyonu’nun Milli ve Milletlerarası Önemi”, *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri:11-13 Eylül 1984-Ankara*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984, 219-223.
- Önder M., “Anadolu Şehir Adları Üzerine Efsanelerin Oluşumu”, *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri:11-13 Eylül 1984-Ankara*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984, 69-73.
- Özav L., “Oltu (Erzurum) İlçesindeki Köy Yerleşmelerinin Coğrafi Özellikleri ile ilgili Bir İnceleme”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı, Sayı:1, Erzurum 1995, 336-361.

- Palabıyık M. H., “Klasik İslam Coğrafyacılarına Göre Erzurum”, *Türk-İslam Düşünce Tarifinde Erzurum Sempozyumu 28-29 Haziran 2006*, C. I, Erzurum 2007, 127-162.
- Önder M., “Anadolu Şehir Adları Üzerine Efsanelerin Oluşumu”, *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri:11-13 Eylül 1984-Ankara*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984, 69-73.
- Sakaoğlu S., “İnsan Adlarından Kaynaklanan Yer Adlarımız”, *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri:11-13 Eylül 1984-Ankara*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984, 259-264.
- Selen S. H., “Doğu Anadolu Yolları ve Manzaraları”, *Türk Coğrafya Dergisi*, Yıl:VI-VII, Sayı:IX-XII, Ankara 1946, 102-109.
- Soylu H., “Köprüköy Kasabasında Nüfus Hareketleri”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Atatürk Üniv. Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Coğrafya Eğitimi Anabilim Dalı, Mayıs-2000, Sayı:3, Erzurum 2000, 201-219.
- T.A. Sinclair, “Eastern Turkey: An Architectural and Archeological Survey”, vol., II, London 1989.
- Tevfik A. (Çev.: Ramazan Özey), “1913’te Erzurum Vilayeti”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı:3, Mayıs-2000, Erzurum 2000, 149-154.
- Topaloğlu Y., Günaşdı Y., Bingöl A., Ceylan A., “2009 Yılı Erzincan, Erzurum, Kars ve Iğdır İlleri Yüzey Araştırmaları”, *28.Araştırma Toplantısı Sonuçları 2.cilt, 24 - 28 Mayıs 2010 İstanbul*, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayın No: 3266-2, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayın No: 148-2, Ankara 2011, 1-20.
- Tozlu S., “Erzurum Sazlıkları”, *Doğu Coğrafya Dergisi*, Sayı: 7, Çizgi Kitabevi, Konya 2002, 187-220.
- Tunçel H., “Anadolu’da İsmi Değiştirilen Köyler”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt:10, sayı:2, Elazığ 2000, 23-34.
- Yarbaşı N., Bayraktutan M. S., Kadirov A., “Atatürk Üniversitesi- Yenişehir (Erzurum) Yerleşim Alanı Zemini Geotektonik Özellikleri”, *Pamukkale Üniversitesi*

Mühendislik Fakültesi Mühendislik Bilimleri Dergisi, 9 (3), Denizli 2003, 289-298.

Yavuz O., “Erzurum’da Göç Sorunu, Nedenleri, Sonuçları ve Çözüm Yolları”, *Tarım Ekonomisi Dergisi*, (2), 1994, 10-21.

Yıldırım D., “Coğrafya’dan Vatan’a Geçiş ve Vatan İle Göç Ediş Problemi”, *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri:11-13 Eylül 1984-Ankara*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984, 157-163.

Yınanç R., “XVI. Yüzyılda Doğu Anadolu Şehirlerinin Mahalle Adları”, *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri:11-13 Eylül 1984-Ankara*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1984, 225-232.

Tezler

Aydın D., *Erzurum Beylerbeyliği ve Teşkilâtı*, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1972.

Başkaya A., *XX. Yüzyıl Erzurum Tarihi ve İnanç Coğrafyası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Elazığ 1997.

Çetin K., *Erzurum’un XIX.Yüzyıl Tarihi Coğrafyası (Erzurum Merkez Ova ve Pasin-i Ulya)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1998.

Doğanay S., *Aşkale’nin Fonksiyonel Özellikleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1998.

Eğilmez S., *Erzurum ve Çevresinin Ortaçağ Boyunca Tarihi Coğrafyası*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi) Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Erzurum 2004.

Güven D., *Çat İlçe Merkezinin Coğrafi Etüdü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1998.

- Gök Y., *Eski ve Yeni Gerek Köyü Meskenlerinin Coğrafi Yönden Karşılaştırmak Etüdü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1992.
- Hadımlı H., *Hınıs Kasabası'nın Coğrafyası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2001.
- Köse A., *İspir ve Çevresinin Bölgesel Coğrafya Etüdü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1991.
- Özav L., *Narman İlçe Merkezinin Gelişmesini Güçleştiren Başlıca Coğrafi Faktörler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1987.
- Özav L., *Oltu'nun Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1991.
- Özdoğan D., *Başlangıcından Osmanlı Hakimiyetine Kadar Erzurum ve Çevresi*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, Elazığ 2008.
- Pehlivan M., *En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi*, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 1984.
- Pehlivan B., *Pazaryolu İlçe Merkezinin Coğrafi Etüdü*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2012.
- Subaşı Ö., *Pasinler(V-XVI. Yüzyıllar)*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi)Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2010.
- Tüzemen S., *Olur'un Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1991.
- Ünal Ç., *Pasinler İlçesinin Coğrafi Etüdü*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1994.
- Ünsal V., *Eski Çağlarda İspir ve Çevresi*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2000.

Yılmaz O., *Tortum'un Beşeri ve İktisadi Coğrafyası*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 1991.

Yazar M., *İspir Kasabasının Kalkınmasını Güçleştiren Coğrafi Faktörler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Coğrafya Anabilim Dalı, Erzurum 2011.

İnternet Kaynakları

Erzurum,Dadaşlar.Net, Erişim: 06.09.2013, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Palandöken>

Erzurum Hınıs Belediyesi, Erişim Tarihi: 24.09.2013, <http://hins.bel.tr>

Erzurumnet.com, Horasan Tarihi, Erişim Tarihi: 27.09.2013,
<http://www.ardost.net/horasan/tarihce.htm>

Erzurum'un İlçeleri, Erişim Tarihi: 27.09.2013, <http://www.e-erzurum.net>

Erzurum Panoramik, Erişim Tarihi: 02.10.2013, <http://www.erzurumpanoramik.com>

Horasan Karaçuha, Erişim Tarihi: 03.08.2013, <http://tr.wikipedia.org/wiki/Karaçuha>

Tatos-Tekman-Prof.Dr.Ümit Yazıcıoğlu, Erişim Tarihi: 03.08.2013,
<http://www.yuksekovahaber.com>

TC. Uzundere Belediyesi, Erişim Tarihi: 02.08.2013,
<http://www.uzundere.bel.tr/tarihce.html>

Tr. Wikipedia Özgür Ansiklopedi, Olur Maddesi, Erişim Tarihi: 06.10.2013,
<http://tr.wikipedia.org/wiki/Olur>

Türkçe Bilgi Portalı, Erzurum Maddesi, Erişim Tarihi: 02.10.2013,
<http://www.birdunyabilgi.org/erzurumu>

Türkülerle Erzurum Forum Pasinler Maddesi, Erişim Tarihi: 15.08.2013,
<http://www.turkulerleerzurum.com>

Tortum Belediyesi, Erişim Tarihi: 13.08.2013, <http://www.tortum.bel.tr>

Olurluyuz.com, Erişim Tarihi: 05.10.2013, <http://www.olurluyuz.com/erzurumun-olur>

Wikipedia Özgür Ansiklopedi, Aşkale Maddesi, Erişim Tarihi: 05.09.2013,

<http://tr.wikipedia.org>

Wikipedia Özgür Ansiklopedi-Pazaryolu Maddesi, Erişim Tarihi: 13.08.2013,
<http://tr.wikipedia.org/wiki/Pazaryolu>

Wikipedia Özgür Ansiklopedi,Tatos Dağları, Erişim Tarihi:15.08.2013,
<http://tr.wikipedia.org/wiki/Tatos>

Wikipedia Özgür Ansiklopedi, Yakutiye Medresesi, Erişim Tarihi: 16.08.2013,
http://tr.wikipedia.org/wiki/Yakutiye_Medresesi

Wikipedia 1983 Erzurum Depremi, Erişim 11.07.2014, 16.15.
http://tr.wikipedia.org/wiki/1983_horasan_depremi.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Esin BİRDİR
Doğum Yeri ve Tarihi	Horasan/Erzurum 1980
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Coğrafya Anabilim Dalı
Y. Lisans Öğrenimi	Türkiye Coğrafyası Anabilim Dalı
Bildiği Yabancı Diller	İngilizce
Bilimsel Faaliyetleri	Yüksek Lisans Tezi
İş Deneyimi	
Stajlar	Coğrafya Öğretmenliği Anabilim Dalı (Okul Deneyimi Lise I, II ve III, Öğretmenlik Uygulaması)
Çalıştığı Kurumlar	Özel Tek Seçenek Dersanesi (Erzurum) Özel Kars Kavram Dersanesi (Kars) Özel Kavram Dersanesi (Erzurum) Özel Kültür Dersanesi (Erzurum) Akçadağ Kepez Lisesi (Malatya) Atatürk Teknik ve Endüstri Meslek Lisesi (Antalya)
İletişim	
E-Posta Adresi	kasirga1071@hotmail.com
Tarih	01.12.2015